

ชลบุรี : ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรม

□ เล่มที่ 2

เอกสารประกอบการสัมมนา

เรื่อง ชลบุรี : ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรม

13 -16 กันยายน 2532

ณ โรงแรมบางแสนวิลล่า ชลบุรี

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริฉัตร

โดย

ผศ. ดร. พรพรรณ พุทธิกุล

ภาควิชา ภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"

วันที่ ๑๓ - ๑๖ กันยายน ๒๕๓๒

ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จก. ภูเก็ต

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

พระจุฬาราชฐาน พระราชวังฤๅกรอน เกาะลีซัง*

เกาะลีซัง เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินครั้งแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ควมมีเรือกลไฟทำให้ไปมาไต่สะดวกรวดเร็วขึ้น ขณะนั้นเกาะลีซัง เพิ่งมีผู้คนมาอยู่ตั้งบ้าน
เรือนที่แหลม ซึ่งเป็นที่ตั้งพระราชฐาน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด
ที่เกาะลีซังมีอากาศดี ผู้คนซึ่งอยู่ในเกาะมีอายุยืน จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสที่
เกาะนี้เนื่อง ๆ และทรงตั้งหญิงชราชื่อยายเสม ซึ่งชาวเกาะนับถือ เชื้อพังไให้เป็นที่รักษา
หาหน้าที่ปกครองดูแลบ้านชาวเกาะ และได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอาราม ซึ่งชาวบ้านสร้าง
ขึ้นบนปลายแหลม และเรียกว่า แหลมวังต่อมา ให้มีพระอุโบสถพร้อมศาลาการเปรียญ แต่
มิได้พระราชทานชื่อวัดแต่อย่างไรในการเสด็จพระราชดำเนินมาประพาสนั้นก็มิได้ปลูกสร้าง
พลับพลาเป็นที่ประทับแรมแต่เสด็จประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งกลไฟสยามอรุณสมพล บางครั้งก็
เสด็จประพาสวัดที่แหลมบาง ที่ท่าบน ซึ่งมีชาวเกาะทำไร่น้อยหน้า ไร่ที่บึงบาง จนสิ้นรัชกาล
ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จประพาสเป็นที่พักในเวลา
เสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันออก เมื่อการค้าขายกับนานาประเทศเจริญขึ้น
เกาะลีซังจึงได้เป็นที่เรือต่างประเทศไปมามากขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจทำแผนที่
หยั่งน้ำและสำรวจหินโสโครกวางทุ่นเหล็กตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๒

* พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารวิชาการสถาปัตยกรรม ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๔
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ทรงประชวร แพทย์ประจำพระองค์เห็นว่าควรจะให้เสด็จไปประทับอยู่ในที่ซึ่งโคอากาศชายทะเล จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาสกรวงษ์เชิญเสด็จมาประทับที่เกาะสีชังที่ เรือนของหลวงซึ่งเป็นที่ฝรั่ง เขาอยู่ติดต่อกับเขตกวัก กววยเกาะสีชังเป็นที่ ๆ ชาวต่างประเทศซึ่ง เขามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร นิยมเดินทางไปพักรักษาตัวอยู่เนือง ๆ ในเวลาใกล้กันนี้เอง พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระราชเทวีทรงประชวรด้วย จึงเสด็จพระราชดำเนินมาประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีชัง โดยที่หวังจะเสด็จประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งตั้งแต่ก่อน กววยเวลาเสด็จพระราชดำเนิน กระทั่งหันไม้หันปลูกสร้างพลับพลาที่ประทับแต่อย่างใด แต่เรือพระที่นั่งถูกคลื่นกระเทือนทำให้ไม้ทรงสลายมากไป จึงเสด็จขึ้นประทับอยู่ ณ เรือนซึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประทับอยู่ก่อน พระอาการก็คลายลง ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระดำเนิน มากววยประทับแรมที่เกาะสีชังเป็นเวลา ๑๖ วัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมือง ชายทะเลตะวันตกต่อไป และให้ทรงมีพระราชดำริให้หาที่สร้างพระอารามใหม่แทนวัดที่ปลายแหลม เนื่องจากเวลาเสด็จพระราชดำเนินผู้คนพลุกพล่านทำลายความสงบของสงฆ์ โทษใหม่ คือที่ซึ่งเป็นที่ตั้งพระเจดีย์อุโบสถวัดอัมพวันกนิมิตรต่อมา

ปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึก ๓ หลังบริเวณแหลมวังและใต้ลงมา บริเวณชายหาด พระราชทานให้เป็นสถานที่สำหรับผู้ป่วยไข้ซึ่งไปพักรักษาตัว คือ ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี และตึกอภิรมย์ ซึ่งยังคงอยู่จนปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์ เกษราวุธทรงประชวรมีอาการมาก จึงได้เสด็จพระราชดำเนินออกมาประทับที่เกาะสีชัง เป็นครั้งที่สอง ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการว่าจ้างชุกบ่อใหญ่สำหรับปักก้าน้ำฝนให้ราษฎรใช้สอยบ่อหนึ่ง พระราชทานชื่อว่า บ่ออภัยวงศ์ ตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประทับอยู่สามเดือนเศษเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ ครั้นหนึ่ง แต่ต้องเสด็จพระราชดำเนินกลับมา ประทับที่เกาะสีชังอีกในเวลาใกล้กัน

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกลับไม่ทรงสบาย ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งหลัง
นี้พระอาการสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอค่อยคลายขึ้น จึงเป็นโอกาสที่ใ้เสด็จพระราชดำเนิน
ประพาสในที่ต่าง ๆ ทรงมีพระราชดำริให้ก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ บนเกาะเพื่อประโยชน์
สุขของราษฎรชาวเกาะและผู้ที่ไปมาเกาะนี้คือ

๑. สร้างสะพานใหม่ข้ามเหนือจากแหลมวัง พระราชทานชื่อว่า สะพานอัมพางค์
๒. ย้ายศาลเจ้าซึ่งราษฎรนับถือไปสร้างบนไหล่เขา พระราชทานชื่อว่า ศาล-
ศรีวิไลธร เทพ
๓. สร้างประการที่ลีลาดีประย้อม ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของ เกาะ
พระราชทานชื่อว่า อัมพางค์ประการ
๔. ยกเสาดงขึ้นบนยอดเขาสูงสำหรับชักธงบอกสัญญาณเรือเข้าออกในท่าเกาะนี้
พระราชทานชื่อว่า เสาดงอัมพางค์ และยอดเขานั้นพระราชทานชื่อว่า ยอด
พระจุลจอมเกล้า
๕. คัดถนนต่าง ๆ เช่น ถนนอัมพางค์ ถนนวัฒนา ถนนเสาวภา ถนนจักรพงษ์
ถนนวิจิตรวาทิช ถนนสายสวัสดิ ฯลฯ

๖. ก่อสร้างตกแต่งสถานที่บนเกาะหลายแห่งให้เป็นที่สุขสำราญแก่ผู้มารักษาตัว
ในเกาะนี้ เช่น ทรงสร้างพระที่นั่งที่ไธบน พระราชทานชื่อว่า อัมพางค์วัน ทรงให้หาต้นไม้
ที่ทนแล้งจากกรุงเทพฯ ส่งออกไปปลูกในอัมพางค์วัน และบริเวณพระราชฐานมากมาย
การทั้งปวงนี้ใ้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
เป็นแม่กองแบ่งคานให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินใน
คราวนั้น ระคมกันเป็น นายคาน ทำการโดยถ้วน และพระราชทานชื่อสถานที่ สิ่งก่อสร้าง
ต่าง ๆ ตลอดจน เนิน ผา ถ้ำ เรือก รั่มไม้เหล่านั้นตามชื่อผู้ที่ไ้ทดลองพระเดชพระคุณ
และใ้โดยเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นทั่วกัน โปรดเกล้าฯ ให้มีการทดลองเปิดสถานที่ต่าง ๆ
เป็นการรื่นเริง เมื่อเสด็จและพระราชทานสิ่งของ เครื่องเรือน เครื่องใช้ เครื่องบริโภคน
แก่ราษฎรชาวเกาะสี่ข้างในการทดลองนั้นทุกครัวเรือน ซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น ๘๖ ครัวเรือน รวมเวลา
ที่ประทับเกาะสี่ข้างในครั้งนั้นเป็นเวลา ๕ เดือน

ครั้นถึงวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ใต้เสด็จพระราชดำเนินออกมาประทับที่ เกาะสีชัง เป็นครั้งที่ ๕ ใต้โปรดเกล้าฯ ให้ทำการก่อสร้างขึ้นอีกหลายอย่าง คือ ขยายรั้วค่ายหลวงออกไปจนถึงหาดคลองเทียนบน(หาดทรายแก้วปัจจุบัน) สร้างพระที่นั่งพระราชฐาน ตกแต่งเนินเขาไว้เป็นชั้นปลูกต้นไม้ต่าง ๆ สร้างตำหนักต่าง ๆ ซุกบ่อน้ำสำหรับรับน้ำฝนซึ่งไว้ใช้สอยหลายบ่อ ทำรางกั้นน้ำให้ไหลมาลงในบ่อให้หน้าจึกมีพอ และโปรดเกล้าฯ ให้เชิญรอยพระพุทธรูปจากล่องของโบราณ ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุญาตนำมาจากพุทธศยาประเทศอินเดียมาประดิษฐานไว้บนไหล่เขาออกพระจุลจอมเกล้า เพื่อให้เป็นที่สักการะบูชาแก่คนที่มาเที่ยว ทั้งทรงถวายประกาศพระราชทานที่ เขตพระอุโบสถวัดอภัยภูรังคนิคมเป็นที่วิสุคามสีมา เปลี่ยนที่พระอารามเดิมด้วย

ในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินออกมาประทับอยู่ครั้งนี้ เป็นเวลาที่พระนาง เจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ทรงพระครรภ์ใกล้จะถึงกำหนดประสูติ จึงทรงพระราชดำริว่า ที่เกาะสีชังนี้เป็นที่อากาศดีมีภูมิสถานเป็นที่สบาย ควรจะตั้งพระราชฐานใหม่มั่นคงเป็นที่ประทับในฤดูร้อน ให้เป็นที่พระราชฐานสำคัญแห่งหนึ่ง สำหรับเป็นที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินมาประทับ เจริญพระราชอิริยาบถในฤดูร้อน ไม่เป็นที่ควรรังเกียจอันใดในการที่จะประสูติ ในเกาะนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอประสูติแล้วก็จะได้พระราชทานนามพระราชฐานนี้ให้ตรงกับพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ นั่นคือไปภายหน้า

พระนางเจ้าพระวรราชเทวี ประสูติพระราชกุมาร ณ พระตำหนักมรกตสุทธินิพนธ์พระราชฐานนี้ เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ มีการสมโภช ๓ วันตามขัตติยราชประเพณี

ในระหว่างนั้นต่อมาใต้โปรดเกล้าฯ ให้เร่งทำการในสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชฐานให้ทันการสมโภช เคื้อนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ โดยมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็นแม่กอง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจเป็นนายช่างผู้ให้แบบอย่าง พระยาชลยุทธโยธินทร์เป็นกงสีจ่ายของ พระยาสมุทรานุกฤษเป็นกงสีจ่ายเงินและจ้างเงินลูกจ้าง

แบ่งปันหน้าที่ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินเป็น นายกำน
 ทำการเหมือน ครึ่งก่อนแล้วสำเร็จประกอบด้วยพระที่นั่ง ๔ องค์ ตำแหน่งต่าง ๆ ๑๔ ตำแหน่ง
 ศาลา ๑ ศาลา ประคองพระราชฐานชั้นใน ๔ ประคอง ทางในพระราชฐาน ๒๖ ทาง บันได
 ๒๑ บันได หน้าตัก ๕ แห่ง พู่ ๔ แห่ง สระ ๓ สระ บ่อ ๑๓ แห่ง ชาร ๒ ชาร ถ้ำ ๓ ถ้ำ
 วรรณะ ๒ วรรณะ ผา ๓ ผา ไล่ไปรกเกล้าฯ พระราชทานนามสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้โดย
 คล่องจองกันดังนี้

พระที่นั่ง ๔ องค์ คือ

พระที่นั่งโกสีย์วสุภรณ์

พระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์

พระที่นั่งโชติรสประภาศ

พระที่นั่งเมฆลามณี

ตำแหน่งต่าง ๆ ๑๔ ตำแหน่งคือ

ตำแหน่งวาสุกรีกองแก้ว

ตำแหน่งเพชรระยับ

ตำแหน่งทับทิมสก

ตำแหน่งมรกตสุทนต์

ตำแหน่งบุษราคัม

ตำแหน่งแก้วโกเมน

ตำแหน่งนิลแสงสุก

ตำแหน่งมุกดาพราย

ตำแหน่งเพทายใส

ตำแหน่งไพฑูรย์กลอก

ตำแหน่งดอกตะแบกลอย

ตำแหน่งโอปอลจรรูฐ

ตำแหน่งมุลการะเวก

ตำแหน่งเอกพอง मुख

ศาลา ๑ ศาลา คือ

ศาลาหมอกมุงเมือง

ประคองพระราชฐานชั้นใน ๔ ประคอง คือ

ประคองนาคนารถมุนม

ประคองมณฑลพาวาส

ประคองจตุราชสูราลัย

ประคองไตรตรีงษ์พิมาน

ประคองยามาศารุจิต

ประคองสุคติเทวะสภา

ประคองนิมมานรดี

ประคองศรีษัษฐสุวรรณ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงอนุญาตให้กรมกองตระเวนเป็นเจ้าหน้าที่จัดการสิ่งเด็กอายุต่ำกว่า ๑๖ ปีที่ประพฤติชั่ว เป็นพาลต่าง ๆ ซึ่งไม่มีผู้ปกครองออกไปไว้ยังเกาะสีชัง เพื่อฝึกหัดกัก สันคานโดยให้ส่วนหนึ่งคานเหนือของแหลมวัง เป็นที่ทำการ

ในรัชกาลต่อมาไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการเสด็จประพาสเกาะสีชัง และเมื่อมีราษฎรอยู่ทำ มาหากินน้อยลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ลดฐานะของ เกาะสีชังจากอำเภอเป็นกิ่งอำเภอเสีย

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงวัง และกรมพระคลังข้างที่สำรวจที่ดินและพระราชวังต่าง ๆ เพื่อยกเว้นภาษีที่ดิน ซึ่งออกเป็น กฎหมายเมื่อครั้งเสด็จรูกิจตกคำ ก็ไม่พบว่าพระราชวัง เกาะสีชังมีชื่ออยู่ในบัญชี เพราะไม่ ได้อยู่ในความดูแลของสำนักพระราชวัง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระทรงเกล้าฯ โหมไคขอ

พระราชทานบริเวณและสิ่งก่อสร้างของพระราชวัง เกาะสีชัง เพื่อจัดตั้งเป็นโรงเรียนนายเรือ และนายช่างกลไฟ ผู้แทนสำนักพระราชวัง จึงได้ทำการสำรวจและมีบันทึกรายการสิ่งก่อสร้าง ในเขตพระราชวังดังนี้

- โบสถ์พระแก้วสร้างเป็นตึกรูปเจดีย์ ๑ หลัง คือ เจดีย์พระอุโบสถ วัคัษฎางคณิมิตร
- เกิมศาลาตึกรูปแปดเหลี่ยม ๑ หลัง คือ ตึกมอ่งศรี
- ศาลาสรงสร้างด้วยไม้ ๑ หลัง เข้าใจว่าอยู่บริเวณลานข้างสระมหาโนคาถต์
- ตึกรูปสี่เหลี่ยมสำหรับพัก ๒ หลัง คือ ตึกวัฒนาและตึกอภิรมย์
- เรือนสร้างด้วยไม้สำหรับพัก ๑ หลัง
- สะพานและท้าวอัษฎางค
- และมีสิ่งก่อสร้างซึ่ง เป็นที่อยู่และที่อบรมของ เด็กที่ถูกกักสันคาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมพระราชหัตถเลขาที่ทรงบริหาร-
ราชการแผ่นดิน ภาคที่ ๓ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔-พ.ศ. ๒๔๖๒) หน้า ๓๕๔

เครื่องถ้วยโบราณที่พบในเขตจังหวัดชลบุรี

โดย

ถันฐกรภัทร จันทวิม

รักษาการหัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ

เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"

วันที่ 13 - 16 กันยายน 2532

ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

เครื่องถ้วยโบราณที่พบในเขตจังหวัดชลบุรี

ณัฐภัทร จันทวิช

ชลบุรีปัจจุบันเป็นจังหวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่ชายทะเลฝั่งตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 93 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 45,066 ตารางกิโลเมตร แบ่งเขตการปกครอง ออกเป็น 9 อำเภอ กับ 1 กิ่ง ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอบ้านบึง อำเภอพนัสนิคม อำเภอพานทอง อำเภอศรีราชา อำเภอบางละมุง อำเภอสัตหีบ อำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง และกิ่งอำเภอเกาะสีชัง

จังหวัดชลบุรีมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศใต้	ติดต่อกับอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดระยองและจังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอ่าวไทย

ลักษณะภูมิประเทศในปัจจุบัน

ชลบุรีเป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศหลายแบบ ตอนเหนือเป็นที่ราบเหมาะแก่การกสิกรรม ทิศตะวันออกและทิศใต้ เต็มไปด้วยป่าเขา พื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีเนินเขาสลับกันเป็นระยะ ไปจนจรดเขตแดนจังหวัดระยอง

อย่างไรก็ดีเมื่อมีการศึกษาลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดชลบุรีจากภาพถ่ายทางอากาศ พบว่า เมื่อราว 3,500 ปีมาแล้ว เขตตัวเมืองชลบุรียังเป็นทะเล โดยมีชายทะเลอยู่แถว เขตอำเภอพนัสนิคม คือ บริเวณเส้นรุ้งที่ 13 องศา 35 ลิปดาเหนือ เส้นแวงที่ 101 องศา 18 ลิปดาตะวันออก อยู่ห่างจากแม่น้ำบางปะกงทางทิศตะวันตก ประมาณ 8 กิโลเมตร และ ห่างจากชายฝั่งทะเลปัจจุบัน ราว 20 กิโลเมตร

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านโคกพนมดี อำเภอพนมสนิม เป็นเครื่องยืนยันได้ดีในเรื่องนี้ เพราะได้มีการพบเปลือกหอยแครงขนาดใหญ่และหอยทะเลชนิดอื่นอีกซ้อนอยู่ในชั้นดินเป็นจำนวนมาก อันแสดงว่า บริเวณโคกพนมดี เดิมเป็นชายฝั่งทะเลมาก่อน และมีการขุดค้นพบโครงกระดูกถึง 13 โครง เศษภาชนะดินเผาหลายชนิด ขวานหิน กำไลข้อมือ ลูกปัด อันแสดงถึงวัฒนธรรมของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุตั้งแต่ยุคหินกลางตอนปลายจนถึงยุคโลหะซึ่งเป็นกลุ่มคนที่หาเลี้ยงชีวิตอยู่ชายฝั่งทะเล เมื่อ 6,500 - 1,000 ปีมาแล้ว อันเป็นหลักฐานที่สนับสนุนว่าชายฝั่งทะเล เดิมอยู่ที่นั่น

โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองชลบุรี

ชลบุรีได้ปรากฏร่องรอยของอารยธรรมที่น่าสนใจอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่โคกพนมดี อำเภอพนมสนิมแล้ว ยังพบร่องรอยอารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์ที่สำคัญ 3 แห่ง คือ เมืองพระรถ ในเขตอำเภอพนมสนิม ซึ่งเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองมโหสถ เข้าใจว่าศูนย์กลางของเมืองโบราณนี้อยู่ที่บริเวณหน้าวัดพระธาตุหรือที่เรียกว่า เนินธาตุ แห่งหนึ่ง แห่งที่สอง คือเมืองศรีพะโล ในเขตตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมืองชลบุรี แห่งที่สามคือแหล่งโบราณคดีในอ่าวไทยอันเป็นเส้นทางเรือโบราณ ซึ่งพบซากเรือจมอยู่เป็นจำนวนมาก

เมืองพระรถ

เมืองพระรถอยู่ในเขตตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนมสนิม จังหวัดชลบุรี ซึ่งพบว่าเมื่อเมืองนี้ไปเข้ากับเมืองพระรถที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี บริเวณเมืองเก่าพระรถที่พนมสนิมนี้ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศเหนือราว 2 กิโลเมตร ปัจจุบันยังเหลือร่องรอยอยู่เฉพาะริมถนนสายฉะเชิงเทรา-พนมสนิม ด้านทิศตะวันตกของบริเวณหลักกิโลเมตรที่ 27 เท่านั้น เนื่องจากตัวเมืองถูกทำลายจากการสร้างถนนสายนี้ด้วย ตัวเมืองเดิมมีแนวกำแพงเมือง

ก่อด้วยดิน 2 ชั้น มีแนวคูเมืองอยู่ตรงกลางซึ่งขณะนั้นดินเขินมาก ยาวบ้านใช้เป็นที่ทำนา และ
ตัวกำแพงก็ถูกทำลายลง ทั้งโดยคนและธรรมชาติ เดิมตัวเมืองกว้าง 25 เส้น ยาว 30 เส้น
และวาริมกำแพงเมืองด้านทิศเหนือมีสระน้ำ เรียกว่า สระห้อง ปัจจุบันแทบไม่เห็นร่องรอยแล้ว
ส่วนด้านทิศตะวันตกของแนวกำแพงมีเนินดินใหญ่ เรียก เนินพระธาตุ ซึ่งเป็นฐานเจดีย์ใหญ่ก่อ
ด้วยอิฐและศิลาแลง

ความเก่าแก่ของเมืองพระรถนี้เป็นที่ทราบกันดีมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2474 ทั้งนี้เนื่องจาก
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนนิยนาทนเรนทร ทรงทราบว่าเมื่อชาวบ้านพบ พระพุทธรูปประทับยืนเหนือ
พนัสนิคม ซึ่งครั้งนั้นทรง เรียกว่าสัตว์ประหลาดและได้ทูลถามมายังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งก็ได้ทรงสอบถามไปยังพระยาพิพิธอำพล ผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรี
ในครั้งนั้น จึงเป็นที่ทราบกันว่าที่เมืองชลบุรีได้พบศิลปะที่สำคัญและเก่าแก่มากมายถึงพุทธศตวรรษที่
12 คือ พระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสนิคมนี้และเป็นมรดกของเอกชนที่สืบทอดมาจนปัจจุบัน
นั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการสำรวจเมืองชลบุรีกันขึ้นและดำเนินเรื่อยมาเพื่อค้นหาร่องรอย
อารยธรรมของชลบุรี

เมืองพระรถนี้ กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจขุดค้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2495
ครั้งนั้นเอกหลวงรณสิทธิพิชัยเป็นอธิบดีกรมศิลปากร และใน พ.ศ. 2510 จึงได้มีการขุดค้นขุดแต่ง
โบราณสถานที่เป็นพระธาตุ จากการขุดแต่งโบราณสถานครั้งนั้น ทำให้ได้พบหลักฐานสนับสนุนว่า
เมืองพระรถเป็นเมืองโบราณ มีวัฒนธรรมสืบทอดมาตั้งแต่สมัยทวารวดีและเจริญสืบทอดมาในสมัย
ลพบุรีคือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-18 เพราะได้มีการพบศิลปะโบราณวัตถุต่าง ๆ อาทิ ฐาน
ธรรมจักร พระพิมพ์ พระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสนิคม แทนหินบด ฐานเทวรูป แผ่นดินเผามีจารึก
และเครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาที่พบที่เป็นพระธาตุครั้งนั้น มีทั้งภาชนะดินเผาไม่
เคลือบ ที่มีลักษณะแบบทวารวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 และ ภาชนะดินเผาที่จัดเป็นศิลปะ
ลพบุรี ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 มีทั้งภาชนะที่เคลือบสีน้ำตาลเข้ม พวกกระบอกและไห
ภาชนะเคลือบสีเขียวใสหรือเขียวน้ำเตงกวา มีพวกขวดซึ่งปัจจุบันเรียกแจกัน และโถ ทั้งยังมี
ภาชนะเคลือบสีขาว มีทั้งขวดและโถ เช่นกัน หลังจากนั้นได้มีการสำรวจกันเรื่อยมาและได้พบ

หลักฐานต่าง ๆ เรื่อย ๆ การขุดค้นมีอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2529 โดยนักศึกษาริฎฎาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร นางสาวอำไพ สุลักษณะนันท์ โดยให้ความสำคัญที่บริเวณใกล้วัดหน้าพระธาตุ

จากการขุดค้นครั้งนั้นได้พบหลักฐานหลายอย่างที่แสดงว่าบริเวณนั้นยังคงเป็นเมืองพระรถที่หน้าสนใจศึกษาค้นคว้าอยู่เหมือนเดิม นั่นคือได้พบโบราณวัตถุและศิลปวัตถุเป็นจำนวนมากที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นได้อย่างดีของที่มี เครื่องปั้นดินเผา เช่น ตะคัน พวยกา จุกและฝา ภาชนะ แวดินเผา เป็นต้นอาวุธที่ทำด้วยโลหะ เช่น ใบมีด เศษเครื่องมือเหล็ก นอกจากนี้ ได้พบพระพิมพ์ดินเผา เนื้อ เศษเครื่องแก้ว เหมืองภูเขาบดเงิน และลูกปัด

สำหรับเศษภาชนะดินเผาที่พบจะมีการตกแต่งด้วยการเขียนสีแดงเป็นเส้นรอบปากคอและไหล่ ส่วนภาชนะเคลือบที่พบมีเคลือบสีเขียวและเศษภาชนะเขียนลาย 3 สี ศิลปโบราณวัตถุที่พบเหล่านี้จะอยู่ในระดับชั้นดิน 300-50 เซนติเมตร จากล่างสุดขึ้นมาชั้นบน เศษภาชนะเคลือบมีทั้งในรูปแบบ ชาม ตลับ ภาชนะและไห ซึ่งจะได้อธิบายในรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

เมืองศรีพะโล

เมืองศรีพะโลหรือศรีพะโร เป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองไม้แดง อำเภอมืองชลบุรี ห่างจากเมืองพระรถ ประมาณ 20 กิโลเมตร และบริเวณหน้าหาด เมืองศรีพะโลมีหาดทรายติดต่อกันถึง ตำบลบางทราย เรื่องราวของเมืองศรีพะโลถูกเล่าต่อกันมา ในรูปของนิทานพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองที่อยู่ริมทะเล มีความสำคัญเป็นเมืองท่าใหญ่ มีเจ้าเมืองซึ่งเป็นพ่อค้าด้วย และร่ำรวยขึ้นมาจากการค้าสำเภา และการคดโกงพ่อค้าสำเภาต่างชาติที่มาค้าที่เมืองศรีพะโลนี้ เจ้าเมืองหรือเศรษฐีมือ พาลอ ได้ขนของและสมบัติของตนขึ้นเกวียนข้ามเขา ด้วยความหนักของสมบัติที่บรรทุกไป ทำให้เขาที่เกวียนผ่านนั้นขาดจากกันเป็นช่อง ๆ ดังปรากฏมีอยู่ เช่น เขาพระพุทธรูปบางทราย คอเขาขาด เป็นต้น ความสำคัญของนิทานได้ให้ประเด็นที่สำคัญคือ เมืองศรีพะโลเป็นเมืองท่าริมทะเล นั่นเอง

จากการศึกษาร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่บริเวณเมืองศรีพะโล้
ได้ทราบว่า มีการขุดพบ ของโบราณต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปหินผลึก
ชิ้นและหม้อทองคำ ตลอดจนถ้วยชามแบบต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นของที่ชาวบ้านขุดพบโดยบังเอิญ
เนื่องจากขุดบ่อข้าง ปลูกต้นไม้ข้าง สำหรับเครื่องถ้วยที่พบในเขตเมืองศรีพะโล้นั้นมีส่วนหนึ่ง
ที่เก็บรวบรวมอยู่ที่วัดศรีพะโล้อยู่ มีทั้งเครื่องปั้นดินเผาจากดินแดนใกล้เคียง และจากต่าง
ประเทศซึ่งมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-21 เช่น เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ เครื่องถ้วยสังคโลก
และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง และราชวงศ์หยวนกับทั้งพบว่า เครื่องถ้วยที่พบ เช่น โถ
หรือตุลันนั้น จะบรรจุธัญ และฝังไว้

จากเมืองศรีพะโล้ได้มีการสำรวจพบว่ามีแนวถนนโบราณไปเชื่อมเมืองต่าง ๆ ด้วย
คือมีถนนจากเมืองศรีพะโล้ไปยังเมืองพระรถ ในเขตอำเภอพนัสนิคม จากเมืองพระรถผ่าน
ตำบลสนามชัยไปยังอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และจากพนมสารคามต่อไปยัง
เมืองพระรถ ที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี

บริเวณอ่าวไทยที่อำเภอสหัสขันธ์

นอกจากการสำรวจและขุดค้นในแหล่งเมืองโบราณบนพื้นดินแล้ว ยังได้มีการขุดค้น
โบราณคดีใต้น้ำ หากร่องรอยอารยธรรมที่มากับเรือทางทะเลด้วย โดยเฉพาะในอ่าวไทยที่
อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดชลบุรี เป็นครั้งแรก นั่นคือความก้าวหน้าทางวิชาโบราณคดี ที่กรมศิลปากร
ได้ดำเนินการจัดตั้งโครงการโบราณคดีใต้น้ำขึ้นในปี พ.ศ. 2517 ต่อมาในปี พ.ศ. 2518
ก็ได้รับความร่วมมือจากเดนมาร์ก ทำโครงการร่วมสำรวจหาแหล่งเรือจมและขุดค้น กรมศิลปากร
ได้ดำเนินการโครงการโบราณคดีใต้น้ำที่เกาะครามและเกาะรางเกวียน ทำให้ได้รับความรู้และ
ความเข้าใจเกี่ยวกับดินแดนชายฝั่งทะเลโดยเฉพาะเขตจังหวัดชลบุรี ซึ่งมีแหล่งเรือจมหลายจุด
และที่ได้ขุดค้นกันไปแล้วคือบริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะคราม และเกาะรางเกวียน
ดังที่กล่าวแล้ว และได้พบโบราณศิลปวัตถุเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเครื่องถ้วยแบบต่าง ๆ ทั้ง
ของไทย จีน และอินโดนีช ซึ่งมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-21

จากการที่พบเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องถ้วยในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า จากการที่ขุดค้นที่บริเวณหน้าวัดหน้าพระธาตุซึ่งมีทั้งเครื่องปั้นดินเผาไม่เคลือบและเคลือบ โดยมีทั้งเครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตในท้องถิ่นหรือจากบริเวณใกล้เคียง จะเป็นพวกที่ไม่เคลือบ บางแบบมีการเขียนเส้นสีแดงเป็นการตกแต่งด้วย รูปแบบเป็นของสมัยทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 บางชนิดเป็นเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีน้ำตาล ซึ่งเป็นของที่ผลิตจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์ เป็นของสมัยลพบุรี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 และมีอยู่เป็นจำนวนมากที่เป็นเครื่องถ้วยจีน ซึ่งเป็นของที่มีอายุสมัยราววงศ์ถัง มาถึงสมัยราววงศ์ซ่ง คืออายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-17 (คริสต์ศตวรรษที่ 8-12) กับทั้งยังพบเศษเครื่องถ้วยเคลือบสีฟ้าเทอร์ควอยซ์ของเปอร์เซียด้วย ซึ่งมีอายุร่วมสมัยเดียวกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราววงศ์ถังและห้าราชวงศ์ คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-15 นับว่าเป็นหลักฐานที่น่าสนใจยิ่งอันแสดงถึงความเก่าแก่ของดินแดนในเขตอำเภอพนสนิมของจังหวัดชลบุรี และยังเป็นเครื่องแสดงถึงการมีความสัมพันธ์กับต่างประเทศคือ จีนและเปอร์เซียที่มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นอย่างมา

สำหรับการสำรวจเมืองศรีพระโลซึ่งมีการพบทั้งเครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาล ของเตาบุรีรัมย์พบเครื่องสังคโลก ของสุโขทัย และพบเครื่องถ้วยจีนทั้งเคลือบสีขาว สีเขียวไขกาดหรือเขลาคอนและเครื่องลายครามแล้ว ที่น่าสนใจคือได้พบเครื่องถ้วยฉีปนด้วย อันน่าจะเป็นหลักฐานที่สนับสนุนว่า เมืองศรีพระโลเป็นเมืองท่า ที่มีการติดต่อกับจีนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นอย่างมา และติดต่อเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 นอกจากนั้นก็น่าจะติดต่อกับฉีปน ในพุทธศตวรรษที่ 21-22 ด้วย ส่วนความสัมพันธ์กับทางบุรีรัมย์และสุโขทัยนั้นก็มีความเห็นกัน และน่าจะเป็นเส้นทางการค้าที่ผ่านออกสู่ทะเลในอ่าวไทย จึงทำให้พบหลักฐานต่าง ๆ จากโครงการโบราณคดีให้นำด้วยตนเอง

อย่างไรก็ดีประวัติศาสตร์ของเมืองชลบุรีที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นกล่าวว่าจะตั้งขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเพียงเมืองชายทะเลเล็ก ๆ และมีฐานะเป็นเมืองขึ้นศรีเมืองจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏชื่อในทำเนียบศักดินาหัวเมือง พ.ศ. 1998 สำหรับในหนังสือที่เก่ากว่านั้นเช่น แผนที่ไตรภูมิโบราณ ไม่ปรากฏชื่อเมืองชลบุรี แต่มีชื่อเมืองอื่น ๆ ซึ่งปัจจุบันมีฐานะเป็นเพียง

ตำบลหรืออำเภอเท่านั้น เช่น เมืองบางทราย เมืองบางปลาสร้อย เมืองบางพระเรือ (ปัจจุบันคือ บางพระ) และเมืองบางละมุง

เมืองชลบุรีปรากฏชื่อครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเมื่อพระยาละแวกยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนครอบครัวไทยในเขตจันทบุรีและชลบุรีไปใน พ.ศ. 2129 และมาปรากฏชื่ออีกครั้งใน พ.ศ. 2309 เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าล้อมเมือง กรมหมื่นเทพพิพิธ ถูกจำกัดเขตอยู่ที่เมืองจันทบุรี ใ้รวบรวมผู้คนในเขตหัวเมืองฝ่ายทะเลรวมทั้งเมืองชลบุรีให้สมัครเข้ากองทัพเพื่อไปรบพม่า หลังจากนั้นก็มีกล่าวถึงบ้างในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้งทรงเป็นพระยาวชิรปราการ ทรงแต่งตั้งนายทองอยู่ นกเล็ก เป็นเจ้าเมืองเมื่อพระยาอนุชาธิบดีศรีมหาสมุทร ทรงถอดออก เมื่อทรงทราบว่าเจ้าเมืองไม่มีคุณธรรม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีกล่าวถึงชื่อเมืองชลบุรีอีกเกี่ยวกับพระยาชลบุรีบุตรพระยาจักรี (หมุด) เป็นเจ้าเมืองสังกัดกรมท่า และในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองแผ่นดินใหม่ใน พ.ศ. 2438 โดยยกเมืองชลบุรีเป็นอำเภอเมือง และยุบเมืองบางละมุง และเมืองพนัสนิคมลงเป็นตำบล ขึ้นอยู่กับอำเภอเมืองชลบุรี ต่อมาได้มีการปรับปรุงระเบียบการปกครองใหม่ คือ ตั้งพนัสนิคมและบางละมุงเป็นอำเภอ โดยรวมอยู่ในจังหวัดชลบุรี

การกำหนดอายุสมัย และลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องถ้วยในจังหวัดชลบุรี

เครื่องถ้วยที่พบในเขตจังหวัดชลบุรีที่นับว่าสำคัญและเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเจริญของท้องถิ่น อันมีประวัติที่ยาวนานนั้น สามารถแบ่งแยกตามลำดับสมัยได้ดังนี้

1. เครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินกลางถึงยุคหินใหม่
บริเวณที่นับว่ามีอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดในเขตจังหวัดชลบุรีตามที่ทราบกันก็คือที่โคกพนมดี ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม ซึ่งมีอายุที่เก่าแก่สุทธราว 7,000 ปี มาจนถึงราว 1,500 ปีมาแล้ว จากการสำรวจและขุดค้นได้พบเครื่องปั้นดินเผาในชั้นดินอย่างหนาแน่น มีส่วน

หนาสุดถึง 70 เซนติเมตร และอารยธรรมที่เก่าที่สุดอยู่ในชั้นดินที่ลึกถึง 860 เซนติเมตร ลักษณะเครื่องปั้นดินเผาของโคกพนมดี มีเนื้อดินที่ค่อนข้างหนา มีทั้งสีน้ำตาลแดง จนถึงสีคล้ำ ผิวภาชนะมีทั้งเรียบขัดมัน และที่ตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบและลายเส้นทาบ ลายซุด ลายขีด และลายประทับ การขึ้นรูปน่าจะใช้เป็นหมุนก่อนแล้วนำมาแต่งตัวหม้อให้มีรูปแบบตามต้องการ โดยใช้หินควอร์ตซ์หรือลูกหินรองเข้าด้านในตัวหม้อใช้ไม้ตีแต่งด้านนอกให้บางเรียบเสมอกัน เนื้อดินนั้นก็จะแผ่ออก ส่วนที่กันหม้อนั้นต้องใช้ดินอีกส่วนหนึ่งมาปะและตีให้เข้ากันกับเนื้อดินของตัวหม้อที่แต่งไว้ จากกรรมวิธีนี้จึงทำให้เนื้อดินที่กันหม้อหลุดออกเป็นชั้น ๆ เมื่อถูกความร้อนมากในขณะที่ยังอยู่ในดิน นอกจากนี้จะดูเหมือนผิวด้านในหม้อไม่เสมอกัน ซึ่งกรรมวิธีนี้จะพบว่าเป็นกรรมวิธีโบราณที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงรัตนโกสินทร์ สำหรับการทำภาชนะประเภทดินเผา เช่น หม้อทะนง หม้อแกง ถ่ม เป็นต้น ส่วนเนื้อดินที่มีสีน้ำตาลแดง สีเทา และสีดำ นั้นน่าจะเกิดจากการนำเข้าเผา ในเตาหรือสุ่มไฟเผากลางลาน ว่าภาชนะเหล่านั้นให้ความร้อนมากน้อยต่างกันนั่นเองจึงทำให้เนื้อดินของภาชนะสุกไม่เสมอกันทุกใบ

2. เครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องถ้วยสมัยประวัติศาสตร์

บริเวณที่เป็นแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ยุคหิน ๆ ที่น่าจะมีอารยธรรมสืบทอดมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่โคกพนมดี คือที่บริเวณเมืองพระรถ ในเขตอำเภอพนมสนธิคมและที่เมืองศรีพะโลในเขตอำเภอเมืองนั้น ซึ่งนอกจากจะพบโบราณศิลปวัตถุหลายอย่างแล้ว ก็ได้พบเครื่องถ้วยมากมายหลายแบบเช่นกัน สำหรับที่เมืองพระรถสามารถจำแนกได้ดังนี้

2.1 เครื่องปั้นดินเผาไม่เคลือบ มีหลายขนาดทั้งเล็กและใหญ่ เนื้อหนา เหนียว กุดตี ตะคัน พาน เนื้อดินแดง นิยมแต่งบริเวณคอ ไทล่และเปิงเป็นสัน หรือเส้นนูน 1-2 ชั้น นิยมทาสีแดงเป็นสันตกแต่งรอบบริเวณไหล่ภาชนะ โดยเฉพาะกุดตี พบว่ารูปแบบของภาชนะไม่เคลือบนี้ทำให้นึกถึงรูปแบบของภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีทั่วไป ทั้งที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ที่วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี ที่อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับภาชนะที่พบในเขตอำเภอสิงหนครและที่อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และยังคล้ายคลึงกับภาชนะหริภุญไชยยุคแรก ๆ ทั้งรูปแบบและการตกแต่ง

ด้วยการเขียนสีแดงเป็นเส้นรอบขอบปาก ไหล่และเวียง ซึ่งมีทั้งหม้อและพาน และยังพบว่าหม้อ มีสันที่มีผิวเรียบตรงปาก คอและไหล่แต่จะตกแต่งตัวหม้อเป็นลายเปลือกหอย คล้ายกับที่พิมพ์ออกแก้ว ในเวียงนามด้วย อันแสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการใช้หม้อมีสัน หรือการทำสีแดงที่ตัวภาชนะนั้น เป็นวัฒนธรรมที่กว้างมาก ยากแก่การหาข้อยุติในการที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชนที่ กระจุกกระจายเหล่านี้

2.2 เครื่องปั้นดินเผาเคลือบหรือเครื่องถ้วย ซึ่งมีทั้งเครื่องถ้วยจากดินแดน ไกลเคียงและเครื่องถ้วยจีน สำหรับเครื่องถ้วยจากเขตไกลเคียงนั้นพบว่าของพวกนี้เป็นภาชนะ ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ไห โถ กระปุกขนาดต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งของเหล่านี้มีทั้งเคลือบสีน้ำตาลเข้ม เป็นมัน เคลือบสีเขียวใส หรือที่เรียกว่า เคลือบสีน้ำแดงกว่า ทั้งรูปแบบสีและน้ำเคลือบเป็นลักษณะ ของเครื่องถ้วยลพบุรีอย่างเด่นชัด เครื่องถ้วยเหล่านี้มีแหล่งผลิตในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรืออีสานใต้ ที่จังหวัดบุรีรัมย์ และบางท้องที่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ซึ่งจะขอเรียกว่า เครื่องถ้วย บุรีรัมย์ ซึ่งน่าจะมีการผลิตระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-19 ซึ่งเหตุที่เลิกไปอาจจะเป็นเพราะ เกิดสงครามหรือเพราะความแห้งแล้งก็ไม่อาจจะให้ข้อยุติได้

แต่อย่างไรก็ดี จากการสำรวจและขุดค้นบริเวณรอบปราสาทนางผมหอม อำเภอเวียงสา จังหวัดลพบุรี ได้พบร่องรอยเตาเผาขนาดเล็กซึ่งผลิตเครื่องถ้วยคล้ายกับของเตาบุรีรัมย์ด้วย แต่ร่องรอยนี้ไม่เด่นชัด เนื่องจากถูกทำลายไปมาก แต่ก็มาเป็นข้อสันนิษฐานว่า อาจจะมีการผลิต เครื่องถ้วยตามรูปแบบผลิตภัณฑ์จากเตาบุรีรัมย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยคนในเขตปราสาทนางผมหอม เพื่อไว้ใช้ในท้องถิ่นก็เป็นได้ และอาจจะเป็นการแบ่งกลุ่มบ้างมาผลิตของใช้เพื่อศาสนสถานในแถบ ภาคกลางได้หรือไม่

แต่จากการที่พบเครื่องถ้วยบุรีรัมย์ที่เมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคมนี้เป็นจำนวนมาก ก็น่า จะเป็นข้อสนับสนุนถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในเขตอีสานใต้กับเมืองพระรถได้ ทั้งนี้อาจจะ เนื่องมาจากผลกระทบของการเป็นเมืองท่าริมทะเลซึ่งเป็นทางผ่านเพื่อติดต่อค้าขายกับจีนหรืออินเดีย หรืออาจจะไปไกลถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เพราะที่จังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดใกล้เคียงในอีสานใต้ ได้พบร่องรอยและหลักฐานที่แสดงว่า ดินแดนแถบนั้นได้มีการติดต่อกับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับจีน

มาแล้ว ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังหรือราชวงศ์สุยที่ 13-14 (คริสต์ศตวรรษที่ 8-9) เป็น
อย่างนี้ เพราะได้พบเครื่องถ้วยเงินสมัยราชวงศ์ถัง (คริสต์ศตวรรษที่ 8-9) สมัยห้าราชวงศ์
(คริสต์ศตวรรษที่ 10 ตอนต้น) และสมัยราชวงศ์ซ่ง (คริสต์ศตวรรษที่ 10 ตอนปลาย ถึง
คริสต์ศตวรรษที่ 13) และเป็นเดียวกับที่เมืองพระรถ เพราะนอกจากจะพบเครื่องถ้วยบุรีรัมย์
แล้ว พบว่า จากการขุดค้นของนักศึกษาปริญญาโทของมหาวิทยาลัยศิลปากร นางสาวอำไพ
สุลักษณ์านนท์ เมื่อ พ.ศ. 2529 ได้พบเศษเครื่องถ้วยเงินตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง สมัยห้าราชวงศ์
และสมัยราชวงศ์ซ่งและสมัยราชวงศ์หยวน ในหลุมขุดค้นที่บริเวณหน้าวัดหน้าพระธาตุ เรียงตาม
ลำดับชั้นดินจากเก่าสุดที่อยู่ชั้นดินล่างขึ้นมา และในแต่ละชั้นดินก็ได้พบเครื่องถ้วยแบบ
ต่าง ๆ ปะปนอยู่ด้วยเช่นกัน ซึ่งเมื่อศึกษาเปรียบเทียบแล้ว น่าจะใช้เป็นหลักฐานการกำหนด
อายุของชุมชนที่บริเวณหน้าพระธาตุหรือเมืองพระรถได้ว่า สำหรับยุคประวัติศาสตร์ น่าจะมี
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นอย่างนี้ เมื่อคำนวณตั้งแต่การพบเครื่องถ้วยหวารวดีในชั้นดิน
แรก ๆ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์และมีการพัฒนามาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของชุมชนใน
เขตโคกพนมดีที่อยู่ใกล้เคียงก็ได้ สำหรับหลักฐานโบราณคดีวัตถุที่เก็บรวบรวมอยู่ในวัดหน้า
พระธาตุก็สามารถใช้เป็นหลักฐานที่สนับสนุนได้ นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของซากฐานเจดีย์ซึ่ง
เรียกว่า เนินธาตุ ก่อด้วยอิฐและมีศิลาแลงปูยเสริมความมั่นคง กับร่องรอยของแนวคูเมือง
และกำแพงเมืองที่เป็นรูปแบบของเมืองสมัยหวารวดีมาก่อน และเจริญสืบมาจนถึงราวพุทธ-
ศตวรรษที่ 19 ในสมัยลพบุรี

ชนิดของเครื่องถ้วยเงินและเครื่องถ้วยเปอร์เซียที่พบที่เมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม

เศษเครื่องถ้วยเงินที่พบในเขตบริเวณเมืองพระรถสามารถจำแนกได้ 4 แบบ และ
เครื่องถ้วยเปอร์เซีย 1 แบบ คือ

1. เครื่องถ้วยเงินชนิดที่เรียกว่า ถังชานไฉ่ หรือเครื่องถ้วยสามสี สมัยราชวงศ์ถัง
มีแหล่งผลิตที่เตาฉางป่า มณฑลหูหนาน

เศษเครื่องถ้วยของเตาฉางป่า ขานไฉ่ นี้มีทั้งส่วนของชามและส่วนของเหยือกน้ำ มีนส่วนของชามที่พบมักจะมีเนื้อดินปั้นสีขาวนวล ตกแต่งลวดลายที่กลางชามด้วยการเขียนลาย กลับบัวและลายดอกไม้ด้วยสีเขียว สีเหลืองและสีแดง แล้วเคลือบทับด้วยสี เขียวมะกอกอ่อน ๆ เป็นสีพื้นทั้งด้านในและด้านนอก แต่ด้านนอกเคลือบไม่จรดกันชาม ลักษณะชามที่สมบูรณ์ จะเป็นชามกันไม้ลิก ที่กันชามด้านนอกมี เือง เตี้ย ขอบ เืองกว้าง

สำหรับเหยือกน้ำที่มีสภาพสมบูรณ์ จะเป็นเหยือกน้ำรูปทรงกระบอก ก้นแบน ทอดสูงริมขอบปาก ผายออก มีหูที่ข้างไหล่ 2 หู และมีหูถือด้านหลัง 1 หู หูเหยือกเหล่านี้จะตกแต่งด้วยเส้นดิน 3 เส้นติดกัน และกดให้ปลายติดเป็นมันเดียวกัน ด้านหน้าของเหยือกจะมีพวยสั้น ๆ เป็นรูป 3 เหลี่ยม บริเวณตัวเหยือกใต้พวย และหู จะตกแต่งด้วยลวดลายใบงุ่นบ้าง รูปตัวนายทหารบ้าง ลายเหล่านี้จะใช้แม่พิมพ์กดดินเหนียวเป็นลวดลายออกมาแล้วนำมาปั้นติดกับตัวภาชนะ แล้วเคลือบทับ ทั้งชามและเหยือกในรูปแบบนี้เป็นลักษณะศิลปะแห่ง เครื่องถ้วยของสมัยราชวงศ์ถัง โดยเฉพาะ

2. เครื่องถ้วยจีนเคลือบสี เขียวมะกอกสีเขียว ซึ่งเรียกว่า เครื่องถ้วยยั่ว

เครื่องถ้วยประเภทนี้จะมีเนื้อดินแกร่งชนิดที่เรียกว่าสโตนแวร์เคลือบสี เขียวบนเทาหรือสี เขียวมะกอก จัดได้ว่าเป็นต้นกำเนิดของเครื่องถ้วยเซลาดอนหรือสี เขียวใช้กันในสมัยราชวงศ์ซ่ง เครื่องถ้วยยั่วมีแหล่ง เตาเผาในมณฑล เจ้อเจียงแถบจางหลิงหยู เป็นผลิตภัณฑ์ที่สำคัญสมัย หาราชวงศ์ซ่ง พุทธศตวรรษที่ 15 (คริสต์ศตวรรษที่ 10) จากการศึกษาเปรียบเทียบ พบว่ามีรูปแบบ บางแบบที่คล้ายกับ เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ของไทยด้วย

3. เครื่องถ้วยเคลือบสีขาว ซึ่งเรียกว่า เครื่องถ้วยยั่วโจวของมณฑล เจ้อเจียงบ้าง เครื่องถ้วยยั่วโจวของมณฑล หอเป่ย์บ้าง เครื่องถ้วยเคลือบสีขาวทั้งสองแบบนี้เป็นผลิตภัณฑ์สมัย ราชวงศ์ถัง และที่พบที่บริเวณเมืองพระถันมักจะเป็นมันล่วนของชาม ลักษณะทั่วไปจะมีเนื้อดินปั้น บางและแกร่งชนิดพอร์ซเลนหรือเครื่องกระเบื้องรุ่นแรก ๆ เคลือบสีขาวขุ่น

ลักษณะของชามที่มีกันไม้ลิกมัก ปากผาย ขอบปากมักมีนูนออก ที่กันชามด้านนอกมี เือง เตี้ย ขอบ เืองกว้างและปากเรียบและเว้าขอบไว้ไม่ เคลือบ ส่วนอื่นของชามด้านนอกเคลือบ หมกลมทั้งตรงกลางของ เืองด้วย

4. เครื่องถ้วยเคลือบสีขาวแบบที่เรียกว่า จิงไป เป็นเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ซ่ง อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18 เครื่องถ้วยจิงไปนี้จะมีเนื้อดินปั้นบาง สีขาวและแกร่ง ประเภทพอร์ซเลนหรือเครื่องกระเบื้อง ของที่พบส่วนใหญ่เป็นศิลปะรูปกลม ตกแต่งลวดลายที่ตัว และฝาเป็นลายกลีบบัวและลายก้านขดด้วยวิธีขูดขูด หรือใช้แม่พิมพ์กด เป็นตัวภาชนะออกมา แล้วเคลือบ สำหรับภาชนะที่มีลักษณะพิเศษที่พบจะเป็นพวกกุดที่ขนาด ตกแต่งรอบไหล่เป็นลาย มังกรเส้นไข่มุกไฟ 2 ตัว ลายนี้ทำด้วยกรรมวิธีกดแม่พิมพ์ ทาน้ำดินแล้วเคลือบทับ กุดพื้นมีพวย ขนาดสั้น

เครื่องถ้วยจิงไปประเภทกลีบและกุดพื้นนี้ เดิมคงจะใช้ในพิธีกรรมตามศาสนสถาน มากกว่าจะใช้ในวิถีประจำวัน หรือมีฉะนั้น พวกเขานั่นสูงหรือคบคืออาจจะซื้อหาไว้สำหรับบรรจุ อัฐิของบรรพบุรุษ หรือผู้ตายโดยเฉพาะแล้วจะนำไปฝังไว้ตามฐานเจดีย์ อันเป็นประเพณีที่นิยม ในยุคนั้น และหากพิจารณาถึงความนิยมของคนรุ่นเก่าของไทยนั้นนิยมใช้ของสีขาวเพื่อการไว้ทุกข์ หรือในการปลงศพมากกว่าการใช้ของที่มีสีสดใส ส่วนสีค้ำนั้นไทยเรานิยมใช้สำหรับการไว้ทุกข์ ในการตายนั้น เรานำมาจากความนิยมของคนทางตะวันตก เมื่อราวรัชกาลที่ 5 แห่งกรุง รัตนโกสินทร์เป็นมา

5. เครื่องถ้วยเคลือบสีฟ้า เข้มหรือสีเทอคาวอยซ์ เครื่องถ้วยประเภทนี้เป็นเครื่อง ถ้วยเปอร์เซีย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 (คริสต์ศตวรรษที่ 7-10) เศษเครื่องถ้วย เคลือบสีฟ้าที่พบมักจะเป็นชิ้นส่วนของไห มีเนื้อดินปั้นแบบกึ่งสโตนแวร์คือแข็งกว่าดินเผา เล็กน้อย มีสีขาวและมีรูหูมาก เคลือบหนาคล้ายแก้ว

อย่างไรก็ดีลักษณะเครื่องถ้วยที่พบทั้ง เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังและเครื่องถ้วย เปอร์เซีย ที่พบที่เมืองพระรถ อำเภอพนสนิมนี้ จะมีลักษณะแบบเดียวกับที่เคยพบมาแล้วที่แหลม โปธิ อำเภอไผะ จังหวัดสุราษฎร์ธานีและที่คลองท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราชและที่วัดนครโกษา ลพบุรี จึงน่าจะมีอายุรุ่นเดียวกันหรือร่วมสมัยกัน

ชนิดของเครื่องถ้วยที่พบที่บริเวณเมืองศรีพะโล อำเภอมือง จังหวัดฉะบุรี

ตามที่ได้ศึกษารูปแบบของเครื่องถ้วยหรือเครื่องปั้นดินเผาที่พบในเขตเมืองเก่าศรีพะโล อำเภอมือง จังหวัดฉะบุรี ซึ่งรวบรวมอยู่ที่วัดศรีพะโลทัยนั้น สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. เครื่องถ้วยที่ผลิตจากดินแดนใกล้เคียง ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ และเครื่องถ้วยสังคโลก
2. เครื่องถ้วยที่ผลิตจากต่างประเทศ มี 2 ประเภท คือ เครื่องถ้วยจีน และเครื่องถ้วยญี่ปุ่น

เครื่องถ้วยบุรีรัมย์

เครื่องถ้วยบุรีรัมย์ที่พบที่เมืองศรีพะโล เป็นกระปุกที่มีลักษณะกลมแบน ตกแต่งรอบตัวกระปุกด้วยเส้นริ้วบาง ๆ เป็นระยะ ๆ คอกระปุกสูง ปากผาย ขอบปากหนา และมีการแต่งขอบปากเป็นชั้น ๆ ทั้งกระปุกเล็กและตัดขาดตรง ไม่มีการแต่งเป็นร่องกันด้วยการปาดดินตรงกลางออก รูปแบบของเครื่องถ้วยบุรีรัมย์แบบนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจ เครื่องถ้วยบุรีรัมย์มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-19

เครื่องถ้วยสังคโลก

เครื่องถ้วยสังคโลกที่พบในเมืองศรีพะโล มีทั้งกระปุก จาน ปาม ไห ตุ๊กตาเสียมบาล ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตจากเตาเผาในเขตอำเภอ ศรีสวัสดิ์ จังหวัดสุโขทัย เครื่องถ้วยสังคโลกเป็นเครื่องถ้วยที่มีเนื้อดินแกร่งแบบสโตนแวร์สีออกขาวปนเทา ตกแต่งด้วยการเขียนลวดลายสีดำให้เคลือบ บางอย่างก็เคลือบสีเขียว คือสีเขียวชลาคอนหรือสีเขียวไข่กา หรือเคลือบสีขาว หากผลิตภัณฑ์นั้นเป็นไหหมัก เคลือบสีน้ำตาล เข้มสีเขียว เครื่องถ้วยสังคโลกจริง ๆ นั้นมีแหล่งผลิต

อยู่ในเขตจังหวัดสุโขทัยและพิษณุโลกมีเตาสุโขทัย กำในตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย
ที่บ้านเกาะน้อย บ้านป่ายาง อำเภอศรีสำมนาลัย ที่บ้านมีปะชาวหายหรือบ้านเตาไท อำเภอเมือง
พิษณุโลก เป็นสำคัญ

นอกจากนี้เครื่องถ้วยแบบสังคโลก คือผลิตภัณฑ์มีลักษณะคล้ายคลึงกับเครื่องสังคโลก
ของสุโขทัยและพิษณุโลก โดยมีแหล่งผลิตที่จังหวัดสิงห์บุรีและจังหวัดสุพรรณบุรี แม้ว่าแหล่งเตา
เผาที่สุพรรณบุรี น่าจะมีพัฒนาการการผลิตเครื่องปั้นดินเผามาพร้อม ๆ กับที่ศรีสำมนาลัย แต่การ
นิยมนรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่คล้ายกัน น่าจะเป็นเครื่องแสดงถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชนทั้งสอง
เมืองนี้ในด้านใดด้านหนึ่งที่มีต่อกันอย่างไม่ต้องสงสัย

สำหรับแหล่งเตาเผาที่จังหวัดสิงห์บุรี อยู่ที่หน้าวัดพระปรางค์ ริมแม่น้ำน้อย บ้านวังสูตร
ตำบลเวียงกักต อำเภอบางระจัน และแหล่งเตาเผาที่สุพรรณบุรี อยู่ที่พิหารแดง จังหวัด
สุพรรณบุรี ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี

เครื่องสังคโลกจากเตาสุโขทัยเก่าจะเป็นพวกจานลายปลา ชามลายดอกไม้หรือลาย
จักรสีคำเป็นสำคัญ ผลิตภัณฑ์จากเตานี้จะมีเนื้อดินปั้นสีน้ำตาล เนื้อดินหยาบ ดังนั้นจึงต้องหาสลิป
ที่ตัวภาชนะก่อนแล้วจึงเขียนลายและเคลือบสีทับ ลวดลายที่เขียนจะเขียนตรงกลางภาชนะโดย
มีเส้นวงกลมล้อมรอบ

4. เครื่องถ้วยลายเขียนสี หรือที่เรียกว่าเครื่องห้าสี เนื้อดินเป็นพอร์ซเลนสีขาวด้วย
ผสมดินกาแลิน เช่นเดียวกับเครื่องลายคราม ตกแต่งด้วยการเขียนสีบนเคลือบหรือที่เรียกว่า
ลงยา เครื่องห้าสีของจีนนี้เป็นต้นแบบของเครื่องถ้วยเบญจรงค์ของไทยซึ่งสั่งทำจากจีนโดยไทย
ส่งกลับไปให้ เดิมเป็นการสั่งทำมาใช้เฉพาะในราชสำนักเท่านั้น เครื่องถ้วยลายเขียนสีของจีนนี้
จีนเรียกว่า ฉู่ไฉ่บ้าง เฟินไฉ่บ้าง และผาหลังไฉ่บ้าง ทั้งสิ้นขึ้นอยู่กับเทคนิคการเขียนที่แตกต่างกัน
เครื่องถ้วยลายเขียนสีที่พบที่เมืองศรีพะโล เป็นของสมัยราชวงศ์หมิงอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

เครื่องถ้วยจีน

เครื่องถ้วยจีนที่พบในเขตนี้นี้เป็นเครื่องถ้วยลายเขียนสีจากแหล่งเตาเผาอิมาริ อายุราว
พุทธศตวรรษที่ 22 อันน่าจะเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงว่าไทยเราได้มีการติดต่อกับจีนในขณะนี้แล้ว

ชนิดของเครื่องถ้วยที่พบจากแหล่งเรือจมในอ่าวสัตหีบ จังหวัดชลบุรี

จากการที่โครงการโบราณคดีได้นำได้ดำเนินการขุดค้นแหล่งเรือจมที่แถบอำเภอสัตหีบ แถวเกาะคราม และเกาะรางเกวียน สำหรับที่เกาะครามนั้นแหล่งเรือจมอยู่ห่างจากเกาะครามไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 7 ไมล์ คือ ระหว่างเส้นละติจูด 12 องศา 37 ลิปดา 28 ฟลิปดาและเส้นลองจิจูด 100 องศา 42 ลิปดา 28 ฟลิปดา ตะวันออก และเกาะรางเกวียนอยู่ห่างจากฝั่งบางเสร่ ประมาณ 10 กิโลเมตร

ศิลปโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีได้นำ มีเหรียญจีน ปั้นใหญ่ ก้อนแร่ งาช้าง หินบด เต้านปูนสำริด เครื่องประดับทองและเครื่องถ้วยประเภทต่าง ๆ อาทิ จาน ชาม กระปุก โกร่ง คนโท กดที่ ไท หม้อหอนน และอ่าง เป็นต้น สำหรับเครื่องถ้วยนั้นสามารถจำแนกแหล่งผลิตได้คือ

1. เครื่องถ้วยไทย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-22

1.1 เครื่องสังคโลก ซึ่งส่วนใหญ่มาจากเตาศรีสัชชนาลัย ได้แก่ จาน ชาม ถ้วยและกระปุกเคลือบสีเขียวใช้กา กระปุกเล็ก ๆ เหล่านี้จะบรรจุรวมอยู่ในไหเคลือบสีน้ำตาล เข้มขนาดย่อมสูงประมาณ 30 ซม. รวมกัน 24 ใบ นอกจากนี้มีไหสีหูเคลือบสีน้ำตาลซึ่งบางใบพบว่ามีการปลาทองอยู่เกือบเต็มไห

1.2 ไหสีหูจากเตาวัดพระพรางที่บ้านอันสุทร ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำน้อย และกระปุกเคลือบสีน้ำตาล

1.3 หม้อดินเผาจากเตาบางตะนาวศรีซึ่งเป็นหม้อดินเผาไม่เคลือบ ตกแต่งด้วยลายประทับแบบต่าง ๆ อาจจะใช้เป็นภาชนะใช้สอยภายในเรือเป็น หม้อข้าว หม้อน้ำ หม้อหุงต้มต่าง ๆ รวมไปถึง อ่างและครกที่เป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อขี้มันเรียบ

1.4 เครื่องปั้นดินเผาจากเตาสุพรรณบุรี ซึ่งมี ไท หม้อก้นกลมและครก

2. เครื่องถ้วยจีน มาจากเตาต่าง ๆ ที่มีอายุระหว่าง พุทธศตวรรษที่ 19-22 แม้ว่า จะมีเครื่องถ้วยสามสี สมัยราชวงศ์ถังซึ่งมีอายุในพุทธศตวรรษที่ 13-14 หลงติดขึ้นมา 1 ชิ้น

2.1 เครื่องถ้วยจากเตาหลงฉวน มณฑลเจ้อเจียง เป็นพวกเครื่องถ้วยเซลาดอนหรือเคลือบสีเขียวไข่กา ได้แก่ จาน ชาม และกระปุก โดยพบทั้งที่เกาะสีชัง และเกาะราวกะเวียน

เครื่องสังคโลกจากเตาในอำเภอศรีสัชนาลัยมีหลายประเภทและหลายรูปแบบโดยแยกออกเป็นภาชนะที่ใช้ในประจำวัน เช่น จาน ชาม ถ้วยขนาดต่าง ๆ คนโท คอติหรือกุดติ กระปุก ไห โถ ตลับเป็นต้น หรือเครื่องใช้ในพิธีกรรม เช่น ที่หยกน้ำ ฟาน คอติรูปหงส์ ฝักดาเสียมบาล เป็นต้น นอกจากนี้มีเครื่องประดับสถาปัตยกรรม เช่น กระเบื้อง กระเบื้องอิงชาย ปั้นลม บ่อฟ้า บราลี ที่ครอบอกไก่ ลูกมะหวดประดับหน้าต่าง ชิ้นส่วนประดับปราสาท เช่น กลีบขนุน รูปเทวดาและยักษ์ประดับมุมปราสาท รูปสิงห์ เป็นต้น ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มีทั้งเคลือบสีเขียวไข่กา เคลือบสีขาว เคลือบสีน้ำตาลและเขียนลายให้เคลือบสีดำ ซึ่งผลิตภัณฑ์จากเตาศรีสัชนาลัยจะมีเนื้อดินปั้นแกร่งสีขาวหรือเทาอ่อนจัดว่าเป็นเนื้อดินที่มีคุณภาพดีดังนั้นจึงมักไม่ต้องทาน้ำดินหรือสลิบก้อนเคลือบ

เครื่องสังคโลกจากเตาพิษณุโลกส่วนใหญ่จะผลิตไหขนาดต่าง ๆ ท่อไม้ ถ่มขนาดใหญ่ที่มีปากแคบ ผลิตภัณฑ์จะมีทั้งเคลือบสีน้ำตาลเข้ม หรือสีน้ำตาลออกเขียว และผลิตภัณฑ์ที่ไม่เคลือบ

เครื่องถ้วยแบบสังคโลกจากเตาวัดพระพรางค์ บ้านเนินสุทร จังหวัดสิงห์บุรี มีทั้งกระปุก ไห เครื่องประดับอาคาร เช่น เคียนราก ผลิตภัณฑ์ที่มีลักษณะหะหะไม่ประณีตอย่างเครื่องสังคโลกที่เตาศรีสัชนาลัยแต่ก็มีลักษณะเฉพาะ เช่น ไหสี่หู มีทั้งเคลือบสีน้ำตาลและไม่เคลือบ แต่ที่จัดเป็นลักษณะพิเศษคือ การตกแต่งรอบไหลด้วยแนวเส้นซ้อนกัน 3 เส้นขึ้นไป หูสี่หูที่ปั้นติดไว้ที่ไหลนั้นเป็นการตกแต่งมากกว่าจะใ้ใช้งานเพราะหูใหม่ืองแคบ และดูอบบาง หากบรรจุของไว้แล้วยกขึ้น อาจจะหลุดหักออกจากตัวไหได้ง่าย และลักษณะของปากไหที่ลาดต่อกับไหลที่แคบ โดยมีขอบปากกลมหนา ก็เป็นจุดเน้นถึงเอกลักษณ์ของไหเตาวัดพระพรางค์นี้

เครื่องถ้วยจากเตาสุพรรณบุรี มีเนื้อดินแกร่งแบบสโตนแวร์ มีทั้งไม่เคลือบและเคลือบสีน้ำตาล ผลิตภัณฑ์มี หม้อ โอ่ง ไห ครก เป็นต้น รูปแบบของเครื่องถ้วยจากเตานี้ น่าจะแสดงพัฒนาการบางอย่างที่สืบเนื่องถึงความสัมพันธ์กับเตาบุรีรัมย์ในระยะต้นและพัฒนาเป็นแบบของตนเองอยู่ระยะหนึ่ง และมีบางรูปแบบที่น่าจะแสดงความสัมพันธ์กับเครื่องสังคโลกของสุโขทัย

อย่างไรก็ดี เครื่องสังคโลกที่พบที่เมืองศรีพะโลเป็นเครื่องสังคโลกจากเตาศรีสีบนาลัย เป็นส่วนมากและใหญ่จากเตาวัดพระปรารักษ์

เครื่องถ้วยจีน

เครื่องถ้วยจีนที่พบในเมืองศรีพะโลเท่าที่พบ มี 3 สมัย คือ

1. ผาตลับเคลือบขาว ไปถึงของราววงศ์สูง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 นับได้ว่าเป็นเครื่องถ้วยจีนที่มีอายุเก่าที่สุดของที่นี่ ผาตลับมีเนื้อดินเป็นแบบพอร์ซเลนหรือเครื่องกระเบื้อง ประดับลวดลายด้วยการขูดขูดเป็นลายก้านขด ทาน้ำดินแล้วเคลือบทับ ตลับประเภทนี้เป็นผลิตภัณฑ์ส่งออกที่สำคัญของจีนได้จากมณฑลฝูเจี้ยน ในยุคนั้นเป็นต้นมาซึ่งส่งออกไปขายทั่วโลก โดยเฉพาะแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. กระปุกกลมสองหูเคลือบสีเขียวใช้กาหรือเซลาดอน สมัยราววงศ์หยวน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นสินค้าออกที่สำคัญของจีนจากเตาหลงฉวน มณฑลเกียงซี

3. เครื่องลายคราม จากจิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเจ็ดเจียง สมัยราววงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 เท่าที่พบมีจานเล็กและปาม

2.2 เครื่องลายครามสมัยราววงศ์หมิง จากเตาจิ่งเต๋อเจิ้น มณฑลเกียงซี อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 21 หรือคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นเครื่องลายครามแบบครากแควร์ ชนิดพิเศษบางแบบเปลือกไข่ ตกแต่งด้วยลายมงคล ผสมผสานกับลายทิวทัศน์ นกและกอบัว ขอบปากหยักคล้ายกลีบบัว นอกจากนี้มีเครื่องลายครามชนิดที่เป็นสินค้าส่งออกแบบอื่น ทั้งจานและปาม

3. เครื่องถ้วยอันหนานหรือเวียดนาม พบเป็นจำนวนมากในสัดส่วนเท่า ๆ กับเครื่องสังคโลก เครื่องถ้วยเวียดนามที่พบ มี จานขนาดเล็ก ปามและกระปุก จานและปามมีทั้งเคลือบสีน้ำตาลและสีเขียวมะกอก ส่วนกระปุกนั้นเคลือบสีน้ำตาลเข้มเป็นมัน เครื่องถ้วยเวียดนามมีอายุร่วมสมัยกับเครื่องสังคโลก คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-21

สรุป

จากการที่พบแหล่งโบราณคดีทั้งที่อำเภอพนัสนิคม ที่เมืองพระรถ และที่อำเภอเมือง
ชลบุรี ที่เมืองศรีโฆโล รวมทั้งตามแหล่งเรือจมในอ่าวไทย ทั้งที่เกาะสีชัง ที่สี่คืบแถบเกาะ
ราวกะวียน ซึ่งเมื่อนำโบราณศิลปวัตถุมาศึกษาจำแนกรูปแบบและกำหนดอายุสมัยแล้ว พบว่า
บริเวณเมืองชลบุรีได้ มีกลุ่มชนที่อยู่อาศัยสืบทอดความเจริญมีอารยธรรมมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่
12 เป็นอย่างช้า และคงอยู่กันเรื่อยมาด้วยการเป็นเมืองท่าที่สำคัญทางชายทะเลตะวันออก
มาตลอดถึงพุทธศตวรรษที่ 22 แต่อ่าวไทยยังคงเป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญตลอดมาจนปัจจุบัน

เส้นทางเดินเรือโบราณในอ่าวไทย

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สินชัย กระจวนแสง
หัวหน้าภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาการวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์ และ ศิลปวัฒนธรรม"
วันที่ ๑๓ - ๑๖ กันยายน ๒๕๓๒

ณ. โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

เส้นทางเดินเรือโบราณในอ่าวไทย

เมืองท่าสำคัญในการค้าทางทะเล เฉพาะที่อยู่ในคาบสมุทรมะละกุนั้น มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในบางช่วงเวลาบางเมืองอาจมีความสำคัญมาก ต่อมาความสำคัญก็ลดน้อยลงเนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่าง เช่น ความสำคัญในด้านการเป็นย่านกลางของการติดต่อค้าขาย ความสำคัญของสินค้าที่ผลิตได้ เส้นทางเดินเรือที่มีการค้นพบขึ้นใหม่ ความสามารถในการต่อเรือและเดินเรือ รวมไปถึงขายการค้าที่ขยายกว้างออกไปอีกด้วย

ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๕ เส้นทางการค้าทางบกยังคงเป็นเส้นทางที่สำคัญ เช่น เส้นทางจากยุโรปมายังแถบชายฝั่งทะเลแดง เส้นทางจากยุโรปเข้าไปในจีน เส้นทางจากคาบสมุทรอาหรับเข้าไปในอินเดีย ซึ่งแม้จะผ่านเส้นทางที่ทุรกันดาร ขนส่งสินค้าไปได้ไม่มากนัก ขบวนการเดินทางต้องเป็นขบวนการใหญ่ เพื่อให้สู้รบกับกองโจรที่มีอยู่มากมายตามเส้นทางนั้นได้ การลงทุนทางการค้าต้องใช้เวลาและเสี่ยงภัยสูงก็ตาม แต่บรรดาพ่อค้าก็จำเป็นต้องใช้เส้นทางเหล่านี้ เนื่องจากไม่มีทางเลือกทางอื่นที่ดีกว่า ส่วนการเดินทางโดยทางเรื่อนั้นก็ไม่มีใครปลดปล่อยนัก เนื่องจากความรู้ทางด้านการต่อเรือ ทางภูมิศาสตร์ ทางด้านเครื่องมือช่วยในการเดินเรือ และความรู้เกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ อยู่ในวงจำกัด ทั้งอยู่ในระยะที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการรวบรวมข้อมูลการเดินเรือเท่านั้น ความรู้อาจได้จากการบอกเล่าของเรือที่เดินตามชายฝั่งในระยะไกล ๆ เล่าสืบต่อกันเป็นทอด ๆ ดังนั้นการเดินเรือจึงมีช่วงการติดต่อระยะสั้น ๆ ความชายฝั่งหรือข้ามอ่าวที่ไม่กว้างนัก นักเดินเรือมีความมั่นใจในเส้นทางหรือดินแดนที่จะต้องไปเพียงพอ

นักเดินเรือที่ค้นพบเส้นทางลมประจำดินกลุ่มแรกเป็นชาวอาหรับ ความรู้นี้ถือเป็นความลับสุดยอดในยุคนั้น ชาวอาหรับใช้เส้นทางลมประจำดินเดินเรือมายังคาบสมุทรมะละกา หมู่เกาะต่าง ๆ รวมไปถึงประเทศจีนด้วย พ่อค้าชาวอินเดียเองก็สนใจที่จะติดต่อกับดินแดนทางคาบสมุทรมะละกา และหมู่เกาะต่าง ๆ เช่นกัน ส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นชาวอินเดียได้ โดยเฉพาะพวกที่อยู่ชายฝั่ง Coromandel ทั้งพ่อค้าชาวอาหรับ และพ่อค้าชาวอินเดียทั้งหลักฐานทั้งทางวัตถุ และทางวัฒนธรรมไวบนดินแดนที่ได้ไปถึงมากมาย

ชาวอาหรับเองนั้นมีความรู้ในกิจการเดินเรือและการต่อเรือดีกว่าชาวอินเดีย มีโอกาสติดต่อกับชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรป ทราบความต้องการสินค้าต่าง ๆ ของดินแดนแถบนั้นเป็นอย่างดี จึงสนใจที่จะติดต่อกับหมู่เกาะเครื่องเทศ เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา แคว้นต่าง ๆ ในหมู่เกาะเครื่องเทศ ตลอดจนจนถึงตอนปลายคาบสมุทรมะลายูโดยอมรวิวัฒน์ธรรมของชาวอาหรับทั้ง เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามด้วย

ในช่วงที่การเดินเรือยังไม่เจริญและการค้ายังอยู่ในวงจำกัดนั้น เมืองท่าสมัยแรก ๆ บนคาบสมุทรมะลายูโดยเฉพาะที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ที่สำคัญได้แก่ บันทังกิก, เกาะคอเขา (ในอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา) เมืองปัตตานี, เมืองนครศรีธรรมราช, บ้านคอน, ไชยา (จังหวัดสุราษฎร์ธานี), บ้านแหลม (จังหวัดราชบุรี), คุบัว (จังหวัดราชบุรี) ปากน้ำท่าจีน (จังหวัดสมุทรสาคร), เมืองนครปฐมโบราณ, เมืองพนัสนิคม (ชลบุรี) เมืองจันทบุรี ทุกเมืองที่กล่าวถึงได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญหลายชนิด ทั้งที่เป็นรูปเคารพ เหรียญเงิน เครื่องใช้ เครื่องประดับ ที่มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๖ ทั้งสิ้น ในเวลาต่อมาเมื่อการทำอยู่ในขอบข่ายที่กว้างออกไป ความรู้ในกิจการเดินเรือ และการต่อเรือมีมากยิ่งขึ้น เมืองท่าที่เคยสำคัญบางเมืองหมดความสำคัญลงไป เพราะเรือไม่จำเป็นต้องรวมทั้งสินค้า มีปริมาณจำกัด ยานการค้าใหม่ ๆ เกิดขึ้น มูลค่าในการซื้อขายเพิ่มขึ้น ความต้องการสินค้าแต่ละชนิดมีปริมาณมาก ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในเมืองท่าที่สามารถรองรับความต้องการที่เพิ่มขึ้นได้อย่างรวดเร็ว มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมและความรู้ให้แก่กันในวงกว้าง ลักษณะดังกล่าวนี้เห็นได้อย่างเด่นชัด ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา

ดินแดนในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งส่วนที่เป็นแผ่นดินและหมู่เกาะรวมพื้นที่ใกล้เคียงควายนั้น จัดเป็นกลุ่มที่สำคัญในกิจการค้าถึง ๕ กลุ่ม ทั้งหมดนี้เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญสืบเนื่องกันมาช้านานก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เสียอีกได้แก่

๑. กลุ่มอ่าวเบงกอล กลุ่มพื้นที่สองฝั่งของอ่าว ไคแก่ ชายฝั่ง Coromandel ทางตอนใต้ของอินเดีย ตอนใต้ของพม่า และทางตอนเหนือของเกาะสุมาตรา ในกลุ่มนี้มีแหล่งค้าพริกไทยที่สำคัญคือแถบชายฝั่ง Malabar ซึ่งก็มีสินค้าจำกัด เมือง Pasai และ

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ การค้าเครื่องเทศถูกผูกขาดโดยรัฐ Aceh เมืองที่สำคัญอีกเมืองหนึ่งคือ พระโค (Pegu) ที่เป็นแหล่งการค้าระหว่างตะวันตกกับตะวันออก และเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญกับอ่าวเบงกอลกับเมืองสิริเยม ซึ่งไครุง เรืองในเวลาต่อมา

๒. กลุ่มของแควมมะละกา เป็นย่านการค้าที่สำคัญที่สุดในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ก่อนหน้านั้นราว ๑ ศตวรรษ ไทยและชวา ผลักเปลี่ยนกันมีอิทธิพลเหนือกินแดนในย่านนี้ โดยเฉพาะเมืองมะละกา ซึ่งเริ่มมีความสำคัญขึ้นในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จีนถือว่ามะละกาเป็นเมืองสำคัญและได้มีชาวจีนมาตั้งหลักแหล่งทำสถานีการค้า เพื่อรวบรวมสินค้าจากย่านนี้ และพยายามหักทวงอำนาจของไทยอยู่เสมอ^๓ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ มะละกาเป็นแหล่งที่รวบรวมเครื่องเทศ และศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ และเพิ่มความสำคัญมากขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๒

๓. กลุ่มอ่าวไทย กลุ่มบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกส่วนบนของแหลมมะลายูทางตอนใต้ของแหลมญวน อ่าวไทยทั้งหมด ก้นอ่าวไทยมีอยุธยาเป็นเมืองสำคัญในภาคแผ่นดิน ทั้งยังมีอิทธิพลเหนือแหลมมะลายูทั้งหมดในบางครั้งควย อยุธยาเป็นแหล่งรวบรวมชาวส่งออกไปยังตลาดมะละกา ซึ่งจะส่งต่อไปยังจีนและหมู่เกาะต่าง ๆ อีกที่หนึ่ง เมืองที่สำคัญบางเมืองอยู่ทางปากแม่น้ำโพ เมือง Jahoe Lama ทางแหลมมะลายู

๔. กลุ่มทะเลชูลู กลุ่มบริเวณทะเลชูลูทั้งหมด รวมทั้งเกาะลูซอน มินโกโร มินคาเนา และตอนเหนือของเกาะบอร์เนียว สินค้าที่สำคัญของกลุ่มนี้ที่สำคัญได้แก่ ลูกจันทร์เทศ (nutmeg), คอกจันทร์เทศ (mace), กานพลู (cloves), ไม้จันทน์, การะบูรัน ชัน เป็นต้น เกาะเซบู ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าของกลุ่มนี้มีสินค้าที่สำคัญคือ ทองคำกับทาส การค้าส่วนใหญ่ติดต่อกับจีน ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ชาวยุโรปจึงเข้ามาติดต่อกวย

๕. กลุ่มทะเลชวา กลุ่มบริเวณทะเลชวาทั้งหมด รวมทั้งหมู่เกาะ Lesser Sunda, Molucea, Banda, Timor และก้นตะวันออกของเกาะบอร์เนียว, เกาะชวา, ตอนใต้ของเกาะสุมาตรา ทั้งหมดนี้อยู่ในย่านของชาวมลายู เป็นแหล่งผลิตเครื่องเทศที่สำคัญที่สุด

ตามความเป็นจริงแล้ว อ่าวไทยและกินแดนชายฝั่งทะเลโคยรอนนั้น ไม่ได้อยู่ในเส้นทางเดินเรือ คือไม่ได้อยู่ในย่านกระแสน้ำที่มีผลต่อการเดินเรือทางไกล ไม่มีสินค้าที่มีความสำคัญ ซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้า จึงเห็นได้ว่าภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว เมืองท่าที่เคยมีความสำคัญแต่ก่อนนั้นหมดความสำคัญลง การติดต่อค้าขายแม้จะยังมีอยู่ก็ลดขนาดลง มีแต่เพียงเรือเล็กตามชายฝั่งนำซื้อสินค้าไปรวบรวมไว้ยังเมืองศูนย์กลางการค้า แต่ละกลุ่มเท่านั้น

สินค้าสำคัญที่ทำให้มีการติดต่อค้าขายในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในวงกว้าง ได้แก่ เครื่องเทศ (spices)^๔ ไม้หอม ประเภทต่าง ๆ^๕ และคิงบุก เครื่องเทศ เป็นสินค้าสำคัญที่หารายได้มหาศาลให้กับพ่อค้าอาหรับมาเป็นเวลานาน เครื่องเทศ ส่วนใหญ่นำมาใช้ในการผลิตยารักษาโรค ชาวยุโรปซื้อเครื่องเทศจากพ่อค้าอาหรับที่ขนมาขายให้ถึงย่านทะเลแดง^๖ บางครั้งก็ไปมาจากจีนโดยขบวนขนส่งสินค้าทางบก ซึ่งมีราคาแพงมาก ดังนั้นจึงมีความคิดที่จะเดินทางไปยังแหล่งเครื่องเทศเองเสมอมา แต่ไม่อาจทำได้เนื่องจากยังไม่มีความรู้ในเรื่องของมหาสมุทรอินเดีย ยังหาเส้นทางในการเดินเรือไม่ได้ การต่อเรือก็ยังไม่ดีนัก ทั้งพ่อค้าชาวอาหรับเองก็กลัวกัน อย่างไรก็ดีตามตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ชาวยุโรปก็ประสบความสำเร็จในการเดินทางมายังอินเดีย และเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้สำเร็จในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ทำให้การค้าอยู่ในวงกว้างขึ้น^๗

พ.ศ. ๒๐๕๑ พระเจ้า Manuel แห่งโปรตุเกส มีพระราชานุมัติให้กองเรือ ซึ่งประกอบไปด้วยเรือ ๒ ลำ มี Diogo Lopes de Sequeira เป็นผู้บังคับการกองเรือ ออกเดินทางมาติดต่อทางการทูตกับเมืองมะละกา เมืองนี้เป็นเมืองขึ้นของไทยมาช้านานแล้ว ต่อมาเมื่อจีนเข้ามาค้าขายได้เห็นความสำคัญของเมืองนี้ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ จึงพยายามปกป้องเมืองนี้ บางครั้งที่ไทยต้องยกทัพไปปราบปรามเมื่อมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น จีนก็แสดงการหักทวง และมีสารมาถึงไทยในเชิงข่มขู่

Sequeira เข้ามาถึง เมืองมะละกาเมื่อพ.ศ. ๒๐๕๒ พ่อค้าอาหรับพยายามก็กดกัน
ยุยงให้สู้ลู่กันมะละกาทำร้าย และจับลูกเรือไปขังไว้ เป็นเหตุให้ Afonso de Albuquerque
แม่ทัพเรือภาคตะวันออกไกลของยกกองเรือเข้ามาแก้ไข และเข้ายึดเมืองมะละกาไว้ได้ เมื่อ
พ.ศ. ๒๐๕๔ ภายหลังจึงได้ทราบว่ามีมะละกาเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงได้ส่งทูตเข้ามาติดต่อกับ
กษัตริย์ไทย ชี้แจงเหตุการณ์ให้ทราบ ขอพระบรมราชานุญาตในการจัดการ เมืองมะละกา
โดยให้ผลประโยชน์แก่ไทย เป็นลำดับแรก

การที่โปรตุเกสเข้ามายึดเมืองมะละกานับเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่สำคัญ
ของย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแต่เดิมเมืองต่าง ๆ จะส่งเรือสินค้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยน
กันโดยตรง เมืองท่าหลายเมืองที่มีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญ เช่น

Malacca, Pattani, Ligor, Jahore Lama, Pasai, Surabaya, Cebu, Brunei เป็น
ที่รวบรวมสินค้าไว้ และจะมีพ่อค้าชาวจีนหรือชาวอาหรับเข้ามาจับซื้อต่อไป ขณะเดียวกันพ่อค้า
จากจีนก็จะนำเอาสินค้าที่ผลิตได้ในจีน เช่น ผ้าไหม เครื่องเงิน เครื่องเคลือบทุกประเภท
ทองแดง เครื่องรัก เขามาขาย พ่อค้าอาหรับเอาผลิตผลของตน เช่น ไม้ หนุมาน เครื่องประดับ
เครื่องทองเหลือง เป็นต้น สถานีการค้าสำคัญที่ตกอยู่ในอิทธิพลของจีน เช่น ชายฝั่ง เกาะ
Mindoro เมือง Laguna บนเกาะลูซอนของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ส่วนเมืองท่าทางแถบ
ไต้หวัน อยู่ในอิทธิพลของพ่อค้าชาวอาหรับ

เมื่อชาวโปรตุเกสและชาวยุโรปชาติอื่นเข้ามาค้าขาย ได้พยายามส่งเรือไปซื้อสินค้า
จากแหล่งต่าง ๆ มารวบรวมไว้ยังเมืองท่าที่มีอิทธิพลอยู่ รวมทั้งดำเนินการค้าในย่านเอเชีย-
ตะวันออกเฉียงใต้กับหมู่เกาะต่าง ๆ อู๋ยว แทนการค้าที่ชาวพื้นเมืองเคยเดินเรือซื้อขายกันเอง
เรือที่ชาวยุโรปใช้เดินตามเมืองท่าชายฝั่งมักเป็นเรือแบบพื้นเมืองซึ่งกินน้ำตื้น และมีความ
คล่องตัวกว่า ทำให้การค้าที่ท่าโดยชาวพื้นเมืองหมดความสำคัญลงไป เพราะมีชาวยุโรปมาเป็น
ตัวกลางทำการแทนให้แล้ว เช่น เรือข่าวสารจากไทยไปขายมะละกา และนำเอาสินค้าจาก
อินเดียนและอาหรับ ซึ่งเป็นที่ต้องการของไทยมาขาย ในเวลาต่อมา เนเธอร์แลนด์ ฝรั่งเศส

อังกฤษ ก็ล้วนแต่ตั้งบริษัทขึ้นเคียวตะวันออกโดยมีจุดประสงค์ในการค้าขายในเอเชียตะวันออก-
เฉียงใต้ และจีน ทั้งสิ้น จึงเท่ากับเป็นการทำลายการค้าที่นายท่าโดยชาวพื้นเมืองไทยปรีชา

การเดินเรือที่ยิ่งใหญ่ไปตะวันตก

จากแผนที่ของทะเลจีนจะเห็นได้ว่า มีลักษณะเหมือนอุ้ง เริ่มต้นจากคาบสมุทรเกาหลี
ลงมา ถึง เกาะสุมาตรา ขอบคานหนึ่งเป็นแผ่นดิน อีกคานหนึ่ง เป็นหมู่เกาะต่าง ๆ ลักษณะนี้
เกือบคล้ายกับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน จีนทราบเกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ สองฝั่งทะเลจีนจาก
ชาวจีนที่เดินเรือไปค้าขาย และที่แน่นอนคือ ทราบถึงการเดินทางไปอาหรับโดยออกจากช่อง
แคบมะละกา อาหรับเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าที่มีความสำคัญมาก จีนเองก็ต้องการที่จะ
ติดต่อกับดินแดนเหล่านี้โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกทัพเข้ารุกรานชวาในรัชกาลของ
กษัตริย์ (หงวนตี้โจ้ว) เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕^{๑๐} ทำให้จีนมีความรู้เกี่ยวกับทะเลจีนที่ขึ้น ภู
ความสำคัญของเมือง Pasai เมือง Malacca ถึงกับเคยมีสารมาทักท้วงไทยในการปราบปราม
Malacca หลายครั้ง

ถึงรัชกาลจักรพรรดิหนึ่ง เล่อ (Lung Le) ราชวงศ์หมิง โปรดให้ส่งกองเรือออกสำรวจ
ทะเลตะวันตกถึง ๖ ครั้ง ทุกครั้งมี ชันที เจิ้งเหอ (Cheng Ho) เป็นผู้บังคับการกองเรือ^{๑๑}
เป็นกองเรือสำรวจที่ใหญ่โตน่าทึ่งที่สุดในประวัติศาสตร์เดินเรือของโลก โดยมีเรือถึง ๖๐ ลำ
กำลังพล ๒๐,๐๐๐ คนเศษ เรือบางลำใหญ่มากยาวถึง ๔๔ จั้ง (๑๔๖ เมตร) มีลูกเรือ
๑,๐๐๐ คน ภาระในการขนอาหารของกองเรือนี้ก็มากมายเสียแล้ว ชันทีต้องแวะตามเมือง
ท่าต่าง ๆ พร้อมทั้งลูกเรือ ๒๐,๐๐๐ คน ในขณะที่เมืองบางเมืองมีคนอาศัยอยู่น้อยกว่าลูกเรือ
ทั้งหมดเสียอีก แมว่าเรือทั้งหมดอาจไม่ได้เข้าเทียบท่าเดียวกัน แต่แยกกันไปปฏิบัติภารกิจยัง
ที่ต่าง ๆ ก็ตาม การนัดหมายการรวมตัวกัน ในขณะที่การสื่อสารในสมัยนั้นอยู่ในซีกจำกัด จึง
นับว่าเป็นเรื่องน่าทึ่ง ประวัติการเดินเรือที่น่าทึ่งของเจิ้งเหอมีดังนี้

ครั้งที่ ๑ ออกเดินทาง เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๑๕๕๘ กลับเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๑๕๕๐ ประกอบด้วยเรือ ๒๓ ลำ กำลังพล ๒๗,๕๐๐ คน

ครั้งที่ ๒ ออกเดินทางในปี พ.ศ. ๑๕๕๐ กลับ พ.ศ. ๑๕๕๒ ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนเรือและกำลังพล

ครั้งที่ ๓ ออกเดินทาง เดือนธันวาคม พ.ศ. ๑๕๕๒ กลับเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๑๕๕๔ มีกำลังพล ๒๗,๐๐๐ คน ไม่ระบุจำนวนเรือ

การเดินทาง ๓ ครั้งแรกนี้เกือบไม่ได้พักผ่อนกลับมากราบทูลจักรพรรดิแล้วก็ออกเดินทางอีก รวม ๗ ปี ส่วนใหญ่อยู่ในทะเลจีน โดยเลียบชายฝั่งเวียดนาม และตามเมืองท่าต่าง ๆ เช่น Palembang, Pasai, Malacca, Benevala, Caliant

ครั้งที่ ๔ ออกเดินทาง พ.ศ. ๑๕๕๒ กลับเดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๑๕๕๔ มีกำลังพลถึง ๒๘,๕๐๐ คน ไม่ระบุจำนวนเรือไปถึงเมืองท่าทางชายฝั่งทะเลตะวันออกของทวีปแอฟริกา

ครั้งที่ ๕ ออกเดินทาง พ.ศ. ๑๕๖๐ กลับเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๑๕๖๒

ครั้งที่ ๖ ออกเดินทาง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๑๕๖๔ กลับเดือนสิงหาคม ๑๕๖๕

การเดินทาง ๓ ครั้งหลังนี้ เดินทางเข้าไปในมหาสมุทรอินเดีย หมู่เกาะ Maldiva คาบสมุทรอาหรับถึงฝั่งตะวันออกของทวีปแอฟริกา

ครั้งที่ ๗ ซึ่งเป็นการเดินทางครั้งสุดท้ายของ เจิ้งเหอ ครั้งนี้อยู่ในรัชกาลจักรพรรดิฮวันเตอ (Hsuan Te) ออกเดินทางเมื่อพ.ศ. ๑๕๗๔ กลับ พ.ศ. ๑๕๗๖ มีกำลังพล ๒๗,๕๐๐ คน

การออกสำรวจตะวันตกทั้ง ๗ ครั้งนี้ มีเรือบางลำของกองเรือเข้ามาอยุธยาด้วย เช่น ในปี พ.ศ. ๑๕๕๐, พ.ศ. ๑๕๕๒ เป็นต้น ผลของการเดินทางสำรวจทะเลนี้ น่าจะเป็นการกระตุ้นให้ชาวจีนเดินทางออกมากาชาขายหรือเข้ามาตั้งหลักแหล่งตามเมืองสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น ไม่ว่าไปตั้งหลักแหล่งบนเกาะ Mindoro, เกาะ Luzon เมือง มะละกา เมืองปัตตานี หรือแม้แต่อยุธยา

การเดินเรือของไทย

หลักฐานเกี่ยวกับการเดินเรือของไทยมีค่อนข้างจำกัด แม้แต่รูปร่างของเรือที่ไทยใช้ก็ไม่สามารถทราบได้แน่นอน บางครั้งทราบว่าเรือของไทยมีผู้เดินเรือเป็นมุสลิม แต่ก็ไม่ทราบว่าเรือที่ใช้เป็นเรือแบบมาเลย์หรืออาหรับ หรือแบบจีน แต่ตำแหน่งหน้าที่ในเรือเท่าที่มีในทำเนียบศักดิ์ยานั้น ใ้ทับศัพท์ภาษาจีนแต่ใจ^{๖๒} จึงทำให้เห็นว่าบรรดาผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือจริง ๆ นั้น น่าจะเป็นคนจีน ส่วนคนไทยหรือข้าราชการไทยเพียงแต่กำกับเรือไป เรือเหล่านี้คงเป็นเรือแบบจีน มีคนจีนเป็นลูกเรือ ใช้เดินทางไปประเทศจีนและญี่ปุ่น เป็นส่วนใหญ่ ส่วนการเดินเรือไปยังหมู่เกาะต่าง ๆ ส่วนใหญ่ใช้พวกมุสลิม ซึ่งคงเป็นชาวมาเลย์ หรือชาวอาหรับ

การเดินเรือค้าขายกับจีนแบ่งไปในนามของคณะทูตบรรณาการ การติดต่อกับจีนตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๑๑ ถึงพ.ศ. ๒๒๕๒ มีถึง ๕๕ ครั้ง^{๖๓} แต่ครั้งมีเรือไม่น้อยกว่า ๕ ลำ ส่วนการส่งเรือไปค้าขายยัง เมืองชายฝั่งทะเลของจีน นอกเหนือไปจากคณะทูตบรรณาการนั้นไม่มีหลักฐาน เรือจากไทยขนสินค้าพื้นเมืองเข้าไปขายมีข้าว ไม้หอมต่าง ๆ หนังสัตว์ ครั่ง ชัน ไม้ฝาง น้ำตาล ขากลับก็เอาสินค้าประเภทผ้าแพร ผ้าไหม เครื่องเคลือบประเภทต่าง ๆ เงินแท่ง ส่วนเรือค้าขายของจีนที่เข้ามาส่วนใหญ่มักจะนำเอาเครื่องเคลือบประเภทต่าง ๆ ผ้าชนิดต่าง ๆ ฉาก ทองแดง ขากลับนำเอาผลิตภัณฑ์จากป่าและสัตว์กลับไปด้วย

ราวพ.ศ. ๑๕๓๐ - ๑๕๓๑ ไทยส่งทูตไปเกาหลี และไต้หวันที่เรียกว่า ก๊วย^{๖๔} วิวิกว เป็นหมู่เกาะทางตอนใต้ของญี่ปุ่น เป็นแนวยาวลงมาทางใต้ถึง เกาะไต้หวัน ในครั้งนั้นเป็นแคว้นที่สำคัญ มีการติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ต่อมาราวพ.ศ. ๑๕๔๙ ขุนนางกรมท่า มณฑลสกลเกษียณ มีหนังสือกราบทูลจักรพรรดิ หยงเล่อว่า เรือจากอยุธยาจะไปวิวิกว เขาเทียบท่า จักรพรรดิมีโองการให้อำนวยความสะดวก ซอมแซมเรือและให้เสบียงอาหาร แล้วจึงให้เดินทางต่อไปได้^{๖๕} พ.ศ. ๑๕๘๒ วิวิกวกับอยุธยาก็เริ่มมีสารติดต่อกันรวมทั้งมีการค้าขาย สินค้าจาก วิวิกวได้แก่ คาบ พัก เครื่องเงิน เครื่องเคลือบประเภทต่าง ๆ ของจีน สินค้าจากอยุธยา มี ไม้ฝาง ผ้าฝ้ายพิมพ์ น้ำกุหลาบ พริกไทย

เรือที่เดินทางไปริวกิว นั้น ใช้เวลาระหว่าง ๔๐ - ๕๐ วัน เป็นเรือขนาดใหญ่ มีลูกเรือ ๑๑๒ คน และสูงสุด ๒๓๔ คน ตามบันทึกพบวาระหว่างพ.ศ. ๒๐๕๒ - ๒๑๑๓ มีเรือจากริวกิวมาอยุธยา ๒๓ ลำ ภายหลังจากพ.ศ. ๒๑๑๓ แล้ว ไม่มีเรือจากริวกิวมาอยุธยาอีก เนื่องจากไต้หวันไปค้ากับญี่ปุ่น ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือแทน ญี่ปุ่นเริ่มหันเข้ามาค้ากับประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๐ อีก ห้าปีต่อมาญี่ปุ่นได้ ออกไปเบิกสองประทับ-ตราแดง ให้กับเรือญี่ปุ่นที่จะเดินทางออกไป สถิติจาก พ.ศ. ๒๑๔๗ ถึงปีพ.ศ. ๒๑๗๑ อันเป็นปีที่ญี่ปุ่นห้ามคนออกนอกประเทศ มีเรือที่ได้ไปเบิกของมาอยุธยาถึง ๕๖ ลำ^{๑๖} สินค้าจากอยุธยาไปญี่ปุ่น ได้แก่ ไม้ฝาง หนังงาช้าง หนังปลาฉลาม ตะกั่ว กล้วย ฝ้าย หวาย ไม้หอม ยางไม้ น้ำมันมะพร้าว น้ำตาลกรวด กระจวาน ส่วนสินค้าญี่ปุ่นไปอยุธยาที่สำคัญมี ทองแดง เหล็ก^{๑๘} เครื่องเงิน เหรียญเงิน ปลาแห้ง กามญี่ปุ่น พัก ฉากญี่ปุ่น เครื่องเคลือบต่าง ๆ จากจีน

เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๐๖๔ Magellan นำกองเรือสำรวจรอบโลก มาแวะที่เกาะ Cebu กองเรือนี้ไม่ใหญ่โตน่าทึ่งเท่าของเจิ้งเหอ เพราะประกอบไปด้วยเรือเมื่อออกเดินทางเพียง ๔ ลำเท่านั้น ตอนถึงเกาะ Cebu ก็เหลือเรือเพียง ๓ ลำ คนอีกไม่เท่าไร เนื่องจากเสียชีวิตระหว่างเดินทางไปมาก มีบันทึกว่าเรือของไทยที่มีชาวมุสลิมเป็นผู้ควบคุม เพิ่งออกเดินทางกลับไปพร้อมกับชื่อของและท่าสกลับมาก่อนที่ Magellan จะมาถึงเพียง ๗ วันเท่านั้น และขณะนี้พ่อค้าไทยบางคนก็ยังคงอยู่รวบรวมสินค้าเพื่อนำกลับไปกับเรือเหี่ยวหน้า^{๑๘} สินค้าที่ไทยนำไปขายส่วนใหญ่เป็นผลิตผลจากป่า รังนก ไม้หอม สินค้าส่วนใหญ่ที่นำเข้ามาขายในเกาะ Cebu มาจากจีน มีเครื่องเคลือบขนาดต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงฐานะและใช้ในพิธีกรรมด้วย ชองโลหะ ซึ่งบอกจะใช้เป็นเครื่องดนตรีแล้วก็ยังใช้ในพิธีกรรมเหมือนกัน ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ส่วนสินค้าของเกาะ Cebu เอง มีทองคำ ซึ่งรวบรวมมาจากเกาะต่าง ๆ ในทะเล ชูดู ทาส และอาหาร^{๒๐}

การเดินทางไปยังผ่านทะเลชูลูของไทย อาจมีการเดินทางไปก่อนหน้านี้ แต่ไม่มีหลักฐานกล่าวถึง เรือที่เดินทางไปจะเป็นเรือแบบอาหรับหรือจีน หรือแบบของชาวมาเลย์ ก็ไม่มีหลักฐานเช่นกัน อย่างไรก็ตามก็เครื่องเคลือบของไทยที่พบอยู่ ทั้งบนเกาะ Lucon, Cebu, Mindoro, Mindanao ของฟิลิปปินส์นั้น เป็นเครื่องยืนยันถึงการเดินทางติดต่อกันได้เป็นอย่างดี ภายหลังจากที่สเปนได้ยึดหมู่เกาะฟิลิปปินส์ได้แล้ว ไทยเองก็ยังเดินเรือไปค้าขายและมีการติดต่อทางการทูตกันด้วย

เส้นทางเดินเรือตามชายฝั่งทะเลและประเทศใกล้เคียง

บันทึกที่เกี่ยวกับการเดินเรือของไทยโดยตรงนั้นไม่มี แต่สามารถตรวจสอบได้จากพงศาวดารบางตอน เช่น การส่งราชทูต และพระอู่มาลีไปประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๕ โดยเรือของเนเธอร์แลนด์ คณะสงฆ์ไทยโดยพระวิสุทธาจารย์เดินทางไปประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๘ โดยเรือของเนเธอร์แลนด์ หรือหลุดจากลังกาเข้ามาในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๕^{๒๑} เป็นต้น ทำให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับเส้นทางเดินเรือตามชายฝั่งทะเลและประเทศใกล้เคียงด้วย ซึ่งเมื่อเทียบกับเรื่องต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว จะเห็นได้ว่าตรงกัน และเส้นทางเดินเรือไม่เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด เส้นทางเดินเรือดังกล่าวนี้ ยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน^{๒๒} กล่าวโดยทั่วไปแล้ว เส้นทางเดินเรือจะเป็นดังนี้ (ดูแผนที่หมายเลข ๑, ๒ และ ๓)

๑. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราก ตัดข้ามอ่าวไทยที่เกาะช้าง จังหวัดตราด จะมาถึงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราชพอลี้ จากนั้นอาจเดินทางไปสงขลา บัตตานีได้

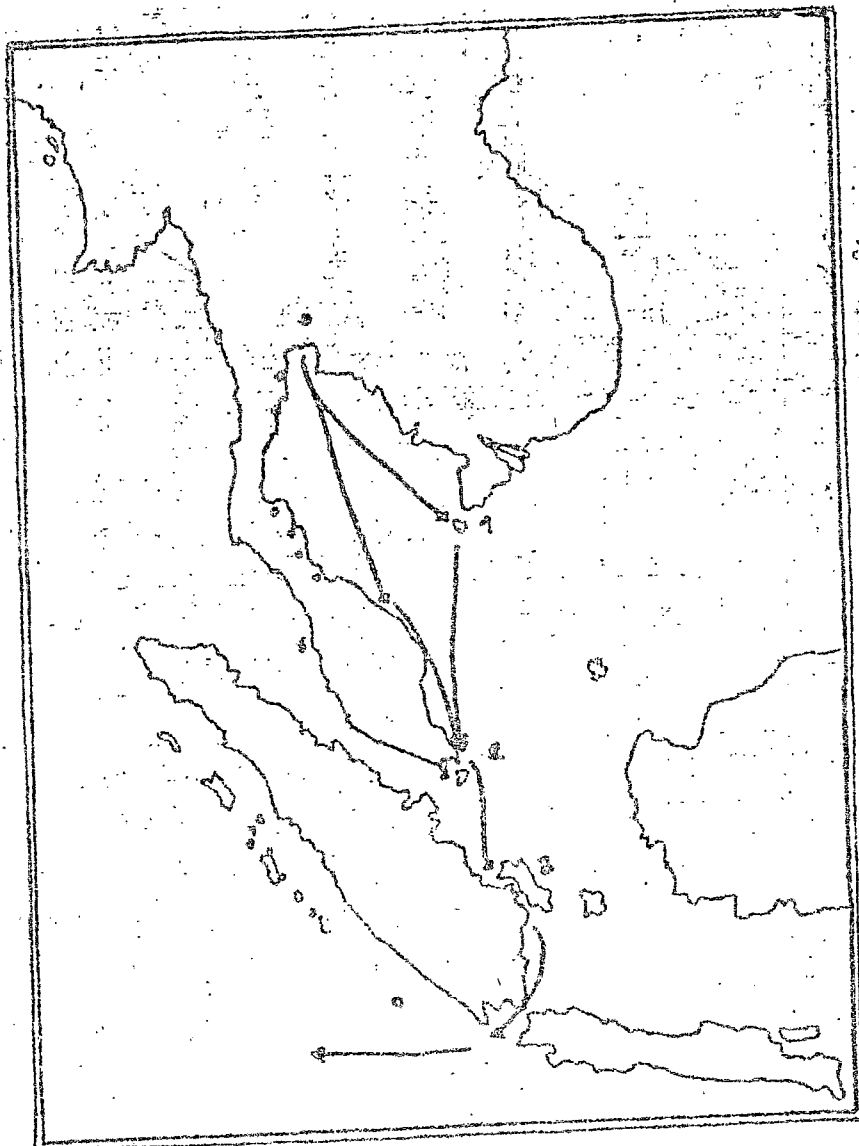
๒. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราก เกาะกง แล้วตัดข้ามอ่าวไปปากน้ำเมืองสงขลา แล้วอาจเดินทางไปบัตตานีได้

๓. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะสีชัง ชลบุรี ระยอง จันทบุรี แล้วตัดข้ามอ่าวไปปากน้ำชุมพร เดินทางต่อไปบ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานีได้

๔. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ตัดไปเมืองเพชรบุรี ปรานบุรี ชุมพร บ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี

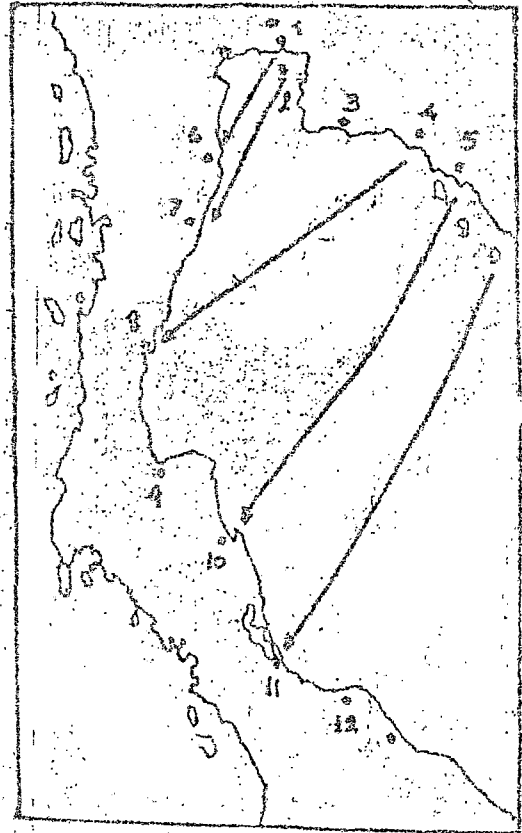
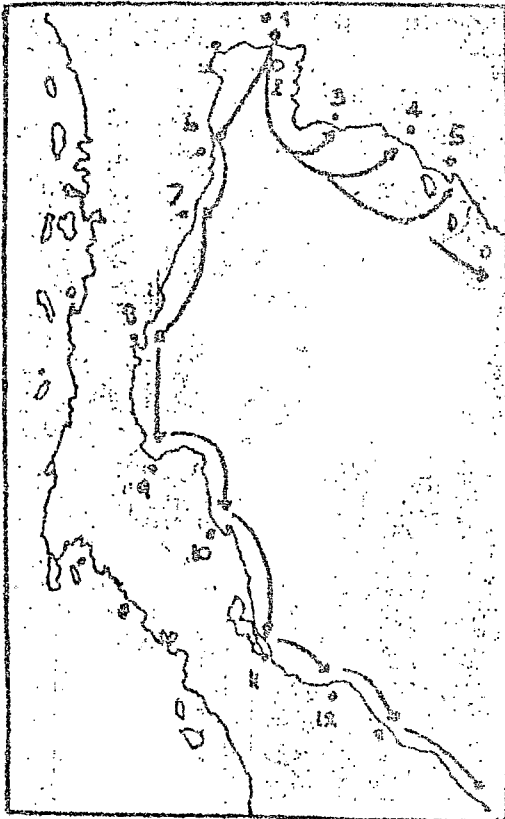
๕. ออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ไปเกาะสีชัง ตัดข้ามอ่าวไปสามร้อยยอด ปรานบุรี ชุมพร บ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี

ส่วนเส้นทางเดินเรือที่ไม่ผ่านเมืองท่าชายทะเล ซึ่งจะไปยังท่าเรือสำคัญในหมู่เกาะอินโดเนเซียเลยนั้น มักจะเดินทางจากปากน้ำเจ้าพระยา ตัดไปเกาะกง แล้วลงมาถึงคโปร์หรือชายฝั่งเลयीเดียว จากนั้นจึงเดินทางต่อไปยังที่ต่าง ๆ ต่อไป

แผนที่หมายเลข 3

เส้นทางเดินเรือไปต่างประเทศ หมายเลข 1 คือ เกาะกง,
หมายเลข 2 ยะโฮร์, หมายเลข 3 เกาะบังกา

แผนที่หมายเลข 1
เส้นทางเดินเรือชายฝั่งทะเลอ่าวไทย
ทางสายการดำ

แผนที่หมายเลข 2
เส้นทางเดินเรืออ่าวไทย หมายเลข 1
คือ สมุทรปราการ, หมายเลข 2 เกาะสีชัง,
หมายเลข 3 ระยอง, หมายเลข 4 จันทบุรี,
หมายเลข 5 ตราด, หมายเลข 6 เพชรบุรี,
หมายเลข 7 ปรังเบร์, หมายเลข 8 หนอง,
หมายเลข 9 บ้านดอน, หมายเลข 10
เกาะศรีธรรมราช, หมายเลข 11 สงขลา,
หมายเลข 12 ปัตตานี

เชิงอรรถ

1. Lamb, Alastair, "Takuapa : The Probable Site of a Pre - Malaccan Enterpot in the Malay Peninsular", Malayan and Indonesia Studies, 12 nd edition; London : Oxford University Press, 1967, p.p. 84 - 86.

๒ หมูเกาะเครื่องเทศ เป็นแหล่งผลิตเครื่องเทศสำคัญของโลก ปัจจุบันหมูเกาะเครื่องเทศส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอินโดเนเซีย เกาะที่สำคัญได้แก่ Celebes, Moluccas, Timor, Flores, Lombok, Java

๓ จักรพรรดิ กุญไลข่าน เคยมีสำลันมาทักทวงไทย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๖ และ ๑๘๓๘ เรื่องไทยปราบปรามมะลายู

๔ เครื่องเทศที่สำคัญและเป็นที่ต้องการของตลาด คือ พริกไทย (pepper), ลูกจันทน์เทศ (nutmeg), ดอกจันทน์เทศ (mace), กานพลู (cloves), อบเชย (cinnamon), กระวาน

๕. ไม้หอม เป็นพวกไม้จันทน์ (sandalwood), กายาน (benzoin), ไม้กฤษณา (alceswood).

6. Thomas, Luis Filipe F.R. "The Portuguese in the Seas of the Archipelago During the 16 th Century", Trade and Shipping in the Southern Seas. (Cisarua, SPAFA, 1984), p. 80.

7. Thomas, Luis Filipe F.R., ibid., p.p. 81 - 83.

8. Bouchon, Genevieve. "Trade Routes to Pasai and Pegu at the Beginning of the 16 the Century", Trade and Shipping in the Southern Seas. (Cisarua, SPAFA, 1984) p. 94.

9 de Matos, Luis. "The First Portuguese Documents on Siam,"
Thailand and Portugal : 470 Yeares of Frainships. (Lisbon : Calouste
Gulbenkian Foundation, 1982X, p.p. 30 - 33.

๑๐ จินยกทัพบาตุกรานชาวในรัชกาลจักรพรรดิเก๋มไ่ไลซ่าน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๔ กรณี
การสืบการสมบัติ

๑๑ หย่งเล่อ เป็นจักรพรรดิองค์ที่ ๓ ของราชวงศ์หมิง ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.
๑๘๔๕ ถึง พ.ศ. ๑๘๖๓ รัชกาลของพระองค์มีการติดต่อกับต่างประเทศมาก ทรงส่งของเรือ
โดยมีขันทีเจิ้งเหอเป็นผู้บังคับการเรือ ถึง ๖ ครั้ง รายละเอียดโปรดดู Wang'Gungwu.

"China and South - East Asia 1402 - 1424, "Studies in the Social History
of China and South - East Asia. (Cambridge : Cambridge University
Press, 1970), p.p. 384 - 393.

๑๒ อยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน โปรดดู เรื่องกฎหมายตราสามดวง,
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๘.

๑๓ รายละเอียดโปรดดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), สังคมชาวจีนใน
ประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (แปลจาก Skinner, William G., Chinese
Society in Thailand : An Analytical History), กรุงเทพฯ : มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๘. หน้า ๕ - ๑๘.

๑๔ อิชิตี โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๒๐๐ ปี.
(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๘.

๑๕ อิชิตี โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๑๖ อิชิตี โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕, ๓๘-๓๙

๑๗ สินค้าจากอยุธยา เช่น ไม้ฝางไต้ในการขย้อมผ้า ซึ่งจำเป็นสำหรับการแต่งกาย ตามลี้ที่บอกฐานะของชาวญี่ปุ่น มีบันทึกเป็นตัวอย่างเช่น พ.ศ. ๒๐๒๓ ไม้ฝางจากอยุธยาเข้าไปริวกิวถึง ๒๕,๐๐๐ ชั่ง (๑ ชั่งหนัก ๒๐๐ กรัม รวมน้ำหนัก ๑๕ ตัน), ส่วนหนึ่งกวางนั้นส่งไปริวกิวจำนวนมากเช่นกัน เช่น พ.ศ. ๒๑๕๖ ส่งหนึ่งกวางไปถึง ๑๒๐,๐๐๐ ตัน โปรกกุ อิชิจิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โโกชิฮารุ, เรื่องเกี่ยวกับ, หน้า ๑๖ และ ๔๐

๑๘ ทองแดง และเหล็กเป็นสินค้าออกที่สำคัญของญี่ปุ่น เมื่อพ.ศ. ๒๒๒๕ ส่งทองแดงเข้ามาถึง ๑๕๗,๓๐๐ ชั่ง และเหล็ก ๒,๕๐๐ ชั่ง, โปรกกุ อิชิจิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โโกชิฮารุ, เรื่องเกี่ยวกับ, หน้า ๓๘ - ๔๐

19 Bernard, Migael A, "A Booming Inter - Trade, "Filipino Heritage, 10 Vols., (Manila : Felta, 1977 - 1978), Vol. 3, p. 645. Hale, John R. Age of Exploration (A sterdam : Time - Life International) 1966), p. 98

20 Hall, Kenneth R. "The Opening of the Malay World to European Trade in the Sixteenth Century. " Journal of Malaya Branch of the Royal Asiatic Society, Vol. 58, pt. 2 , 1985 p. 85 FF.

๒๑ รายละเอียดโปรกกุ นันทา สุกกุล (บุญแปล). จุดหมายเหตุการณ์ทางของ ราล์ฟ พิตซ และจุดหมายเหตุของวิลเลียมเคะระ เรื่อง คณะทูตลังกาเข้ามาประเทศสยาม, พระนคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๘. และโปรกกุ แซน บัจจุสานนท์, พลเรือตรี, เรื่องเดิม, หน้า ๑๓๕ - ๑๔๘.

๒๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตรวจจากจุดหมายหลวงอุดมสมบัติ ซึ่งแสดงการยกทัพเรือมายังภาคใต้ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพะนั่ง เกลาเจ้าอยู่หัว รายละเอียดโปรกกุ อุดมสมบัติ, หลวง จุดหมายหลวงอุดมสมบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๗ พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๕. ส่วนในสมัยปัจจุบันตรวจสอบจาก Gosling, L.A. Peter. "Contemporary Malay Traces in the Gulf of Thailand." Economic Exchange and Social Interaction in Southeast Asia, Ann Arbor : University of Michigan, 1977, pp. 73 - 95

คนจีนและชุมชนจีนในชลบุรี

โดย

รองศาสตราจารย์ บุญเกษม พันธรวม

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"

วันที่ 13-16 กันยายน 2532

ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

คนจีนและชุมชนจีนในชลบุรี

บทนำ

ชาวจีนมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการเมือง ในระดับท้องถิ่นและส่วนกลาง ชาวจีนมีวิถีการดำรงชีวิตคล้ายคลึงและผสมผสานกับคนไทยมากที่สุด สิ่งที่ปรากฏเห็นเด่นชัด คือจะพบเห็นศาลเจ้าชาวจีนอยู่ทุกหนทุกแห่งที่ชาวจีนเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือบทบาททางเศรษฐกิจ ชาวจีนมีส่วนช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างสอดคล้องกับเงื่อนไขสังคมทุกยุคทุกสมัย การที่ชาวจีนเข้าไปตั้งชุมชนในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานครออกไป แสดงให้เห็นความสามารถปรับตัวที่จะดำรงชีวิตในสังคมไทยอย่างไม่มีเงื่อนไข

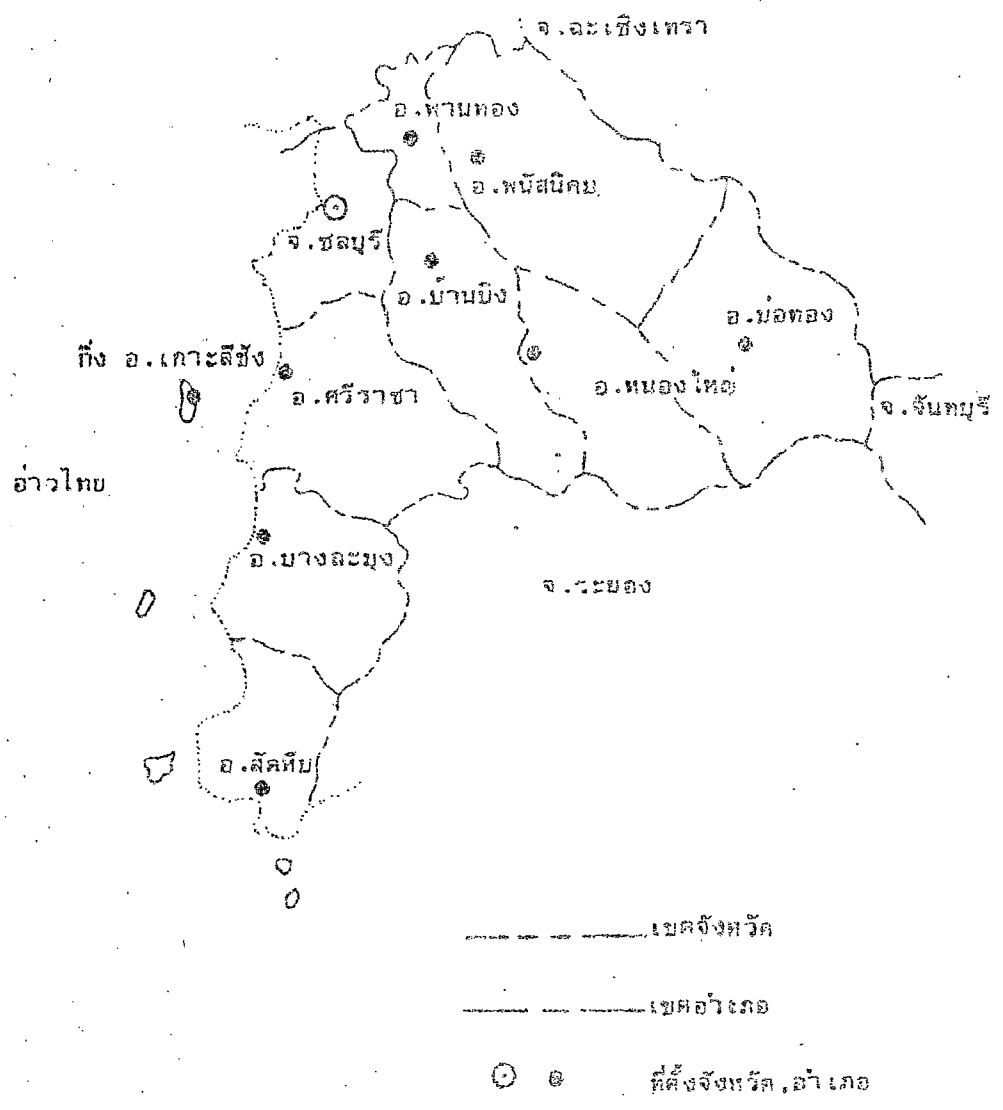
ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมายาวนาน แสดงให้เห็นความตั้งใจจริงของบรรพบุรุษไทยจีน ความเสียสละที่จะร่วมกันสร้างวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ของมหาชนส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์และความสุขส่วนตัว สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นประวัติศาสตร์ของความซาบซึ้งในอารยธรรมที่สูงส่งร่วมกัน เป็นเป้าหมายและแรงบันดาลใจสำคัญสำหรับการศึกษาค้นคว้าคนจีนและชุมชนจีนในชลบุรี

ลักษณะสังคม

จังหวัดชลบุรีตั้งอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศไทย มีพื้นที่ประมาณ 4,484,590 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 2,802.5 ไร่ ประชากรชาวชลบุรีจำแนกเป็นชาย 458,043 คน เป็นหญิง 430,013 คน ทั้งรายละเอียดในตารางที่ 1 แบ่งการปกครองเป็น 9 อำเภอ กับ 1 กิ่งอำเภอ คือ อำเภอเมือง อำเภอพนัสนิคม อำเภอบ้านบึง อำเภอพานทอง อำเภอหนองใหญ่

1 : 1,000,000

รูปที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตและที่ตั้งจังหวัดชลบุรี

อำเภอบ่อทอง อำเภอสัตหีบ อำเภอบางละมุง อำเภอศรีราชา และกิ่งอำเภอเกาะสีชัง ประชากรส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเขตชนบทหรือนอกเขตเทศบาล มีเพียงร้อยละ 17.21¹ อาศัยอยู่ในเขตเมืองหรือเขตเทศบาล ชาวชลบุรียังคงดำรงชีวิตอยู่ในสังคมชนบทประกอบอาชีพเกษตรกรรม การประมง อุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องกับประมง และอุตสาหกรรมเกี่ยวกับ การเกษตร ลักษณะกายภาพของชลบุรี อาจแบ่งชุมชนได้เป็น 2 เขตคือ

1. ชุมชนประมง หมายถึง ชุมชนที่ตั้งอยู่ติดกับทะเล เป็นส่วนหนึ่งของภาคตะวันออกตอนล่าง² ประกอบด้วย อำเภอเมือง อำเภอศรีราชา กิ่งอำเภอเกาะสีชัง อำเภอบางละมุง และอำเภอสัตหีบ ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลยาว 156 กิโลเมตร ประชากรดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาชีพประมงและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับประมง ชาวประมงชลบุรีสามารถจับสัตว์น้ำทะเลได้ 180,548 ตัน มีมูลค่า 2,011 ล้านบาทต่อปี ประชากรชาวประมงมีประมาณ 3,016 ครอบครัว จำนวน 27,483 คน จำนวนเรือประมงประมาณ 2,177 ลำ มีท่าเทียบเรือ 33 แห่ง³ นอกจากนี้ยังมีความสำคัญเป็นเมืองตากอากาศมีรายได้จากการท่องเที่ยวด้วย

2. ชุมชนเกษตร เป็นส่วนหนึ่งของภาคตะวันออกบน ประกอบด้วยอำเภอพนัสนิคม อำเภอบ้านบึง อำเภอพานทอง อำเภอบ่อทอง และอำเภอหนองใหญ่ จังหวัดชลบุรีมีจำนวนเนื้อที่ทางด้านการเกษตรกรรม 1,744,598 ไร่ ผลผลิตทางเกษตรกรรมมีมูลค่าประมาณ 3,515 ล้านบาท พืชไรที่สำคัญได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย จำนวนพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังมีประมาณ 638,060 ไร่ พืชผัก 34,056 ไร่ ยางพารา 13,328 ไร่ จำนวนครัวเรือนเกษตรกร 76,422 ครัวครัว⁴

ลักษณะกายภาพของชุมชนประมงก่อให้เกิดอารยธรรมที่เกี่ยวข้องกับการประมง การต่อเรือ การคมนาคมขนส่งทางน้ำ และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มีประเพณีกำรตั้งบ้านเรือน และประเพณีเกี่ยวกับน้ำลักษณะเด่นโดยเฉพาะ ชุมชนประมง เปรียบเสมือนประตูรับอารยธรรมจากภายนอก กลิ่นกรองวัฒนธรรมใหม่อย่างพินิจพิจารณา ก่อนที่จะส่งผ่านวัฒนธรรมที่ได้รับการเลือกสรรแล้ว ไปยังชุมชนเกษตร ดินแดนหลังเมืองท่า⁵ ชุมชน

เกษตรในแผ่นดินใหญ่มีบทบาทเป็นผู้ผลิตและส่งธัญญาหารแลกเปลี่ยนกับสิ่งคัมประมง และ
สิ่งคัมภายนอกอื่น ๆ เป็นผู้สร้างวัฒนธรรมชาวไรชาวนาผู้ผลิตเพื่อยังชีพ ตลอดจนกระทั่ง
ผลิตเป็นพืชเศรษฐกิจส่งออก ผ่านไปยังชุมชนประมง ชุมชนทั้งสองแบบจึงมีส่วนช่วยเหลือ
เกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันอย่างตอเนื่อง

ประวัติความเป็นมา

ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชลบุรีอย่างน้อยที่สุดก็ราวสมัยอยุธยาตอนปลาย จาก
หลักฐานจิตรกรรมฝาผนังที่วัดใหญ่อินทาราม⁶ เป็นภาพบุคคลที่ปรากฏอยู่ในลักษณะทหาร
จีนถือมีด สมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏเรื่องราวของชาวจีนในชลบุรีมากมาย เช่นในนิราศ
เมืองแกลง สุนทรภู่กล่าวถึงคนจีนที่บางปลาสร้อย⁷ และที่พืทยา⁸ ที่ตั้งเมืองชลบุรีปัจจุบัน
เดิมเรียกว่าบางปลาสร้อย ตามชื่อคลองบางปลาสร้อย คนจีนเรียกว่า "มั่งกะสวย" ใน
นิราศเมืองแกลง สุนทรภู่เรียกบางปะกงว่า บ้านบางมั่งกง⁹ เป็นชื่อที่คล้องจองกัน คือ
ถ้าเดินทางจากกรุงเทพฯ ทางน้ำจะถึงบางมั่งกง(บางปะกง) แล้วจะต้องมาขึ้นบกที่
มั่งกะสวย(บางปลาสร้อย) เพื่อเดินทางบกต่อไปยังระยอง

มีคำสันนิษฐานว่า คำว่าเกาะสีชังมาจากภาษาจีนว่า "ซีซัน" แปลว่าสีน้ำตาล
นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อบ้านที่เกี่ยวข้องกับชาวจีนอีกมากมาย เช่น บ้านไร่ไหหลำ คำบล
ห้วยกะปิ อำเภอมือเมืองชลบุรี บ้านจีนในเขตตำบลอ่างศิลา บ้านศาลเจ้าเก๋งที่กิ่งอำเภอ
เกาะสีชัง และบ้านแปดเต้ามาที่อำเภอพานทอง เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ชาวจีนมักนิยมอพยพออกนอกประเทศจีน

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรจังหวัดชลบุรี จำแนกตามรายอำเภอและเขตเทศบาล

เขตอำเภอและเทศบาล	จำนวน		ร้อยละ	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
อำเภอเมือง	83,634	74,444	18.25	17.31
เทศบาลเมืองชลบุรี	21,944	23,349	4.79	5.42
เทศบาลตำบลแสนสุข	12,788	13,040	2.79	3.03
อำเภอพนัสนิคม	59,951	57,699	13.08	13.41
เทศบาลเมืองพนัสนิคม	6,451	6,778	1.40	1.57
อำเภอพานทอง	20,880	21,142	4.38	4.91
อำเภอบ้านบึง	35,286	35,500	7.70	8.25
เทศบาลตำบลบ้านบึง	5,169	5,124	1.12	1.19
อำเภอศรีราชา	58,117	55,408	12.68	12.80
เทศบาลตำบลศรีราชา	11,071	10,828	2.41	2.51
อำเภอบางละมุง	30,579	30,804	6.67	7.16
เมืองพัทยา	26,794	26,005	5.84	6.04
อำเภอสัตหีบ	53,367	40,339	11.65	9.38
อำเภอหนองใหญ่	12,044	10,923	2.62	2.54
อำเภอพานทอง	18,261	16,960	3.98	3.94
กิ่งอำเภอเกาะสีชัง	1,707	1,670	0.37	0.38
รวม	458,043	430,013	100.0	100.0

แหล่งที่มา ศาลากลางจังหวัดชลบุรี, สถิติประชากรตั้งแต่เดือนมกราคม 2532-พฤษภาคม 2532

กันมาก ส่วนใหญ่จะมุ่งมาสู่ถิ่นแดน ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศไทย ประกอบกับผู้ประกอบการของไทยสมัยนั้นก็มีนโยบายสนับสนุนให้ชาวจีนอพยพเข้ามา เพื่อเป็นกำลังสำคัญทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ตามนโยบายขยายการค้าและการปรับปรุงการคลังในขณะนั้น ชาวจีนอพยพเข้ามาจึงได้รับความเอื้อเฟื้อ และความช่วยเหลือยกยอไม่ตรีจิจจากคนไทย¹⁰ สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่ชาวจีนได้อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยมากกว่าสมัยก่อน¹¹ ชาวจีนในชลบุรีได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงนี้ เช่น บรรพบุรุษผู้ก่อตั้ง "ตระกูลหึงซังฮะ"¹² นายไลเจียง แซ่หัง เจ้าของน้ำปลาทิพรส บริษัทไฟโรจนอุตสาหกรรม (หึงซังฮะ) จำกัด โดยเข้ามามีอาชีพรับจ้างสี่ขา คอยมือหรือแรงงานตนเอง และไต่ส่งเงินไปจนเจ้าครอบครัวที่เมืองจีนด้วย

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ระบุถึง¹³ ชาวจีนที่ชลบุรีว่ามีอาชีพทางด้านของที่บางมดสาธยาย ราษฎรไทยจีนที่อ้างศิลา และเงินโตกงเรือ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกิจการลาวถึง¹⁴ ศาลเจ้าชาวจีนในชลบุรี โรงบ่อนเบี้ยของชาวจีน กองการกวานชาวจีนระหว่างพนันสนิมและชลบุรี นายทุน (เกี้ยวจู) กูลี (จิ้งกิ้ง) ชาวจีนได้เข้ามาประกอบอาชีพทุกชนิด ทำงานทุกอย่างด้วยความขยันขันแข็ง ตั้งใจที่จะตั้งถิ่นฐาน ตั้งครอบครัวใหม่ขึ้น และขณะเดียวกันก็มีสายใยผูกพันกับครอบครัวเดิมเป็นอย่างมาก

ชาวจีนในชลบุรี

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในสังคมไทยส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนแต้จิ๋ว (Teachien) มาจากซัวเถาแห่งกวางตุ้งตอนเหนือ¹⁵ มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ ประสบความสำเร็จเป็นพ่อค้าใหญ่ ส่วนใหญ่จะรับจ้างเป็นกูลีในการซุกคุดอง เป็นกูลีตามท่าเรือ และในธุรกิจการค้าพวกกวางตุ้ง (Cantonese) มาจากตอนกลางของกวางตุ้ง ส่วนใหญ่มีอาชีพในทางการค้า และการก่อสร้าง ตลอดจนรับจ้างแรงงานในธุรกิจวงการค้าเดียวกัน คือเป็นกรรมกรก่อสร้าง

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนประชากรไทยและจีนในเขตจังหวัดชลบุรี

อำเภอ	ไทย		จีน	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
เมืองชลบุรี				
ชาย	22,904	12.54	4,942	16.13
หญิง	23,698	12.98	3,473	12.74
ศรีราชา				
ชาย	9,651	5.28	1,290	4.73
หญิง	9,224	5.05	183	0.67
บ้านบึง				
ชาย	10,174	5.57	5,389	19.77
หญิง	10,371	5.68	3,618	13.27
บางละมุง				
ชาย	14,122	7.73	603	2.21
หญิง	11,744	6.43	334	1.22
พนัสนิคม				
ชาย	23,678	12.97	3,709	13.60
หญิง	25,542	13.99	2,159	7.92
พานทอง				
ชาย	10,237	5.60	909	3.33
หญิง	11,166	6.11	647	2.37
รวม	182,511	100.0	27,256	100.0

แหล่งที่มา ชุติวิจิตรมาตรา, เรืองของเมืองชลฯ พระนคร : โรงพิมพ์ชาวพาณิชย์

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนประชากรไทยและจีนในเขตจังหวัดชลบุรี

อำเภอ		ไทย		จีน	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
เมือง	ชาย	118,366	13.32	2,755	21.22
	หญิง	110,833	12.48	1,307	15.80
พนัสนิคม	ชาย	66,402	7.50	895	10.82
	หญิง	64,477	7.26	411	4.97
พานทอง	ชาย	20,880	2.35	87	1.05
	หญิง	21,142	2.38	28	0.33
บ้านบึง	ชาย	40,455	4.55	1,135	13.72
	หญิง	40,624	4.57	453	5.47
ศรีราชา	ชาย	69,188	7.79	348	4.20
	หญิง	66,236	7.45	153	1.85
บางละมุง	ชาย	57,373	6.46	244	2.95
	หญิง	56,809	6.39	94	1.13
สัตหีบ	ชาย	53,367	6.00	99	1.19
	หญิง	40,339	4.52	29	0.35
หนองใหญ่	ชาย	12,044	1.35	137	1.65
	หญิง	10,923	1.22	33	0.39
บ่อทอง	ชาย	18,261	2.06	47	0.56
	หญิง	16,960	1.90	13	0.15
กิ่งอ.เกาะสีชัง	ชาย	1,707	0.19	-	-
	หญิง	1,670	0.18	-	-
รวม		888,056	100.0	8,268	100.0

แหล่งที่มา กองกำกับการตำรวจภูธร จังหวัดชลบุรี, สถิติจำนวนบุคคลต่างดาว วันที่ 1

มิถุนายน พ.ศ. 2532

พวกไหหลำ (Hainanese) มาจากเกาะไหหลำ ส่วนใหญ่จะขายอาหารและเป็นพ่อค้าเร่ พวกคะ (Hakka) ชนกลุ่มน้อยในฟูเกี้ยนและกวางตุ้ง มักประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือในการต่าง ๆ เช่น ช่างตัดเสื้อ ช่างตัดผม ช่างหนัง ช่างเงิน ส่วนพวกฮกเกี้ยน (Fukienese) มาจากเมืองเอ๋เหม็งแห่งฟูเกี้ยนตอนใต้ มีอาชีพคล้ายพวกแต้จิ๋ว คือเป็นพ่อค้าใหญ่ และเป็นกัฎรับจ้างทั่วไป

ในสังคมไทย ชาวจีนที่อพยพเข้ามาไม่ว่าจะเป็นคนกลุ่มภาษาใด ในระยะแรก ๆ อาจจะได้งานไม่ได้¹⁶ เริ่มตั้งแต่อพยพขึ้นฝั่งประเทศไทย ส่วนมากจะเป็นชาวนาคนละราย และชาวนายากจนที่ไร้อาชีพ มีเพียงตะกร้าไม้ไผ่หนึ่งใบ ไม้คานไม้หนึ่งอัน และหมอนไม้ไผ่อีกหนึ่งใบ มาอาศัยเป็นลูกจ้างชาวจีนด้วยกัน เปลี่ยนมาเช่าที่ค้าขาย แต่งงานมีบุตร เขาทำกิจการร่วมกับคนจีนคนอื่น จนกระทั่งแยกตัวมาตั้งโรงงานของตนเอง ชาวจีนในสำเพ็งทำการค้า รับจ้าง อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีเงินหมุนเวียนจำนวนมาก มีนิสัยชอบเลี้ยงมุก ใช้ชีวิตอยู่กับแหล่งบันเทิง และการพนัน ชอบเล่นเบียร์ หวาย ถั่ว ไป หากินอยู่กับโรงบ่อน สูดฝิ่น และโรงงิ้ว ชาวจีนเป็นผู้ประกอบการตั้งแต่ ผูดิล คนกลาง พ่อค้าปลีก หรือผู้ร่วมทุนรัฐบาลไทยก็ไม่มั่นใจนโยบายที่คิดว่าคนจีนเป็นคนต่างชาติแต่อย่างไร นายชิน โสภณพนิช¹⁷ มหาเศรษฐีชาวจีนก็เริ่มทำงานเป็น กัฎ หรือ "พะจิบ" คือสับอย่าง ทำงานทั่วไปทั้งยกทั้งแบก ทั้งกวาด เป็นพ่อครัว รับจ้างแบกของทั่วไป เป็นเสมียนบริษัท เป็นรองผู้จัดการ เป็นผู้จัดการ ร่วมทุนเปิดบริษัท และเป็นเจ้าของกิจการใหญ่ เช่น ธนาคารกรุงเทพ

ชาวแต้จิ๋วจะเป็นคนจีนในชลบุรีเป็นส่วนใหญ่ เขามาประกอบอาชีพทุกอย่างตั้งแต่รับจ้างสีข้าวควมมือ¹⁸ ร่วมทุนกันตั้งโรงสีข้าว แยกออกมาตั้งโรงสีข้าวของตนเอง รับจ้างย้อมผ้า คามผ้า เป็นนายเรือ (จุนจู) ค้าขายปลา-ของป่า เครื่องเทศ ทำกะปิเคย ทำน้ำปล่ากระดัก¹⁹ รวมทั้งเป็นชาวไร่ เป็นช่าง กลาวคือเป็นตั้งแต่กัฎจนถึงนายทุน

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนชาวจีนและการใช้ชื่อ-นามสกุล

ชื่อ-นามสกุล อำเภอ	ชื่อไทย	ชื่อไทย	ชื่อจีน	ชื่อจีน
	นามสกุลไทย	นามสกุลจีน	นามสกุลไทย	นามสกุลจีน
เมือง	11.8(31)	12.2(29)	12.5(6)	9.9(29)
บ่อทอง	12.5(33)	5.0(12)	4.1(2)	8.59(25)
ศรีราชา	24.04(63)	3.79(9)	29.16(14)	2.06(6)
พนัสนิคม	9.16(24)	5.06(12)	2.08(1)	11.34(33)
สัตหีบ	21.75(57)	3.79(9)	8.33(4)	4.46(13)
บางละมุง	1.52(4)	17.29(41)	2.08(1)	28.17(82)
บ้านบึง	0.76(2)	24.89(59)	2.08(1)	11.71(37)
หนองใหญ่	4.96(13)	8.86(21)	29.16(14)	16.15(47)
พานทอง	11.06(29)	10.97(26)	10.41(5)	3.43(10)
เกาะสีชัง	2.29(6)	8.01(19)	-	3.09(9)
รวม	100.0(262)	100.0(237)	100.0(48)	100.0(291)

แหล่งที่มา จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ระหว่างภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2530

ยังมีชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งที่ถูกพันกับเอกลักษณ์ของความเป็นชาวจีน ยังคงใช้ชื่อและนามสกุลจีน มีบางกลุ่มได้เปลี่ยนเป็นใช้ชื่อไทยนามสกุลไทย หรือชื่อไทยนามสกุลจีนบ้างแล้ว ชาวจีนยอมรับนับถือศาสนาพุทธเป็นจำนวนมาก ใช้ภาษาไทยพูดกันในบ้าน เรียนภาษาไทยส่วนใหญ่ มีข้อสันนิษฐานว่า การเล่นทายใจของชาวชลบุรี น่าจะเกิดจากการรับเอาการเล่น "ผะหมี่" ของชาวจีนแก่จิวหรือ"โคลงทาย"²⁰ โดยเริ่มที่อำเภอเมืองชลบุรี แพร่หลายไปยังอำเภอพานทอง บ้านฉางและพนัสนิคมซึ่ง เป็นถิ่นแคว้นหลังเมืองท่า เป็นคน แสดงให้เห็นความผสมผสานวัฒนธรรมของคนจีนและคนไทยในท้องถิ่น

การตั้งชุมชน

การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนมักจะตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองสำคัญ เช่น กรุงเทพมหานคร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองใหญ่ เช่น ชลบุรี ฉะเชิงเทรา และจันทบุรี ชาวจีนเข้ามายังชลบุรีหรือเมืองบางปลาสร้อยในขณะนั้น สามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

ประการแรก ชุมชนประมงไค้แกบริเวณชุมชนที่ตั้งอยู่ติดชายทะเล เช่น อำเภอเมือง อำเภอสรีราชา อำเภอบางละมุง อำเภอสัตหีบและกิ่งอำเภอเกาะสีชัง ชาวจีนได้เข้ามาค้าขาย ทำงานช่าง อุตสาหกรรมการค้าเรือ การประมง จนกระทั่งเป็นกสิกรับจ้าง

เนื่องจากอำเภอเมืองชลบุรีเคยเป็นจุดเปลี่ยนระบบการขนส่งระหว่างทางน้ำและทางบก²¹ โดยรับสินค้าจากถิ่นแคว้นหลังเมืองท่ามาพักไว้และส่งสินค้าต่อทางน้ำไปยังที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะที่กรุงเทพมหานครบรรทุกเรือกลไฟ²² เคนรับส่งสินค้าและรับคนโดยสาร และเรือฉลอมทะเลขนาดใหญ่สำหรับบรรทุกสินค้าน้ำตาลทรายแดง ข้าว ปลาอื่น ๆ ไปยังกรุงเทพมหานคร มีเรือสำเภา²³ แล่นติดต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองอื่น ๆ เช่น บางปลาสร้อย บางปะกง บางพระ บางละมุง ระยอง จันทบุรี พังใหญ่และเกาะกงทั้งปีโดยไม่ต้องรวมกลุ่มประการสำคัญ ชาวจีนได้เข้ามามีส่วนในการประมงอย่างมาก เช่นที่ อำเภอเมืองหรือเมือง

ตารางที่ 7 แสดงจำนวนวัด สำนักสงฆ์และศาลเจ้าในจังหวัดชลบุรี

อำเภอ	พื้นที่หน่วยเป็นตร.ก.ม.		วัดและสำนักสงฆ์		ศาลเจ้า	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
เมือง	225.292	4.92	44	15.01	29	25.43
พนัสนิคม	751.726	16.42	75	25.59	12	10.52
พานทอง	180.666	3.94	24	8.19	6	5.26
บ้านบึง	454.639	9.93	26	8.87	35 ¹	30.70
หนองใหญ่	334.0	7.29	14	4.77	7 ¹	6.14
ศรีราชา	643.611	14.06	46	15.69	4	3.50
บางละมุง	747.0	15.88	36	12.28	9	7.89
สัตหีบ	348.0	7.60	17	5.80	4 ¹	3.50
บ่อทอง	894.536	19.54	10	3.41	3 ¹	2.63
เกาะสีชัง	18.0	0.39	1	0.34	5 ¹	4.38
รวม	4,577.47	100.0	293	100.0	114	100.0

แหล่งที่มา สำนักงานจังหวัดชลบุรี, ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี 2528 ชลบุรี : โรงพิมพ์แสนสุริยกิจแห่งภาคตะวันออก, 2528.

¹จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ระหว่างภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2530.

บางปลาสร้อยอันเป็นแหล่งชุมชนจีนที่ใหญ่แห่งหนึ่ง เป็นแหล่งที่มีการทำประมงกันอย่างใหญ่
จนปลาที่บางปลาสร้อยราคาถูก

ชาวจีนผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบชายฝั่งทะเล มีบทบาทสำคัญในการผลิต ทำให้มีการผลิต
จำนวนมากขึ้น ราคาดีนาคาถูกลง (เช่นปลา) และเน้นการผลิตเพื่อการส่งออก ในขณะที่คน
ไทยสมัยนั้นประกอบอาชีพประมงเพื่อยังชีพ อาจจะมีการแลกเปลี่ยนระหว่างกันอยู่บ้าง แต่ก็มี
ไม่มากพอที่จะขายหรือเพื่อการส่งออก ปัจจุบันชลบุรีมีการอุตสาหกรรมประมง มูลค่าถึง
1,027,638,022 บาท²⁴ มีโรงงานซ่อม-ต่อเรือประมง เรือยนต์ 8 โรง เงินทุน
9,212,000 บาท จำนวนคนงาน 167 คน

ชุมชนประมงเปรียบเสมือนประตูรับชาวจีนเพื่ออพยพมาด้วยปัจจัยผลักดัน (Push factor)
คือ ความยากลำบากในประเทศจีน และปัจจัยดึงดูด (Pull factor) จากประเทศไทยซึ่งต้อง
การแรงงานชาวจีนจำนวนมากสำหรับการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ประกอบ
อุตสาหกรรมหลายประเภท เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจในประเทศไทยอย่าง
มากมาย

ประการที่สองชุมชนเกษตร ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนหลังเมืองท่า เช่น
พนัสนิคม บ้านบึง เข้ามาทำการเกษตรเพื่อการตลาดที่สำคัญที่สุดคือการปลูกอ้อย และการผลิต
น้ำตาล ในปี พ.ศ. 2365²⁵ การปลูกอ้อยทำน้ำตาลมีอยู่มากในแถบเมืองบางปลาสร้อย
นครไชยศรี บางปะกงและแปะริ้ว ผู้ปลูกอ้อยนั้นมักจะเป็นชาวไทยเสมอ ในขณะที่ผู้ผลิตน้ำตาล
เป็นชาวจีนเสมอไปเช่นกัน

ชาวจีนที่ทำไร่อ้อยหรือโรงหีบส่วนใหญ่เป็นชาวแต้จิ๋ว²⁶ เนื่องจากมีประสบการณ์จาก
ถิ่นที่อยู่ของชาวแต้จิ๋วบนดินแดนดินใหญ่ ใน พ.ศ. 2401²⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์ โดแยกเจ้าภาษีน้ำตาลออกเป็นสามส่วน เก็บภาษีใน 3 เขต ชลบุรีอยู่ในเขตที่ 2
หัวเมืองฝ่ายตะวันออก ประกอบด้วย พนัสนิคม ชลบุรี บางละมุง และยังมีภารกิจตั้งโรงทำ
น้ำตาลทรายที่พนัสนิคมด้วย ชาวจีนที่อยู่ในชลบุรีมีบทบาทสำคัญ เป็นผู้ประกอบการอุตสาหกรรม

น้ำศาลทราย ในปัจจุบันมีโรงงานน้ำศาลทรายในชลบุรี เป็นโรงงานทำน้ำศาลทรายแดง 50 โรง เงินทุน 26,713,000 บาท จำนวนคนงาน 891 คน โรงงานน้ำศาลทรายขาว 6 โรง เงินทุน 490,200,000 บาท จำนวนคนงาน 2,065 คน

การตั้งโรงงานสีข้าวเป็นเรื่องที่ชาวจีนในชลบุรีมีบทบาทสำคัญมาก ในระยะแรกนั้น ชาวจีนเข้ามาเป็นลูกจ้างรับสีข้าวด้วยมือ จนกระทั่งลงทุนทำโรงสีข้าว ปัจจุบันมีโรงสีข้าว อยู่ถึง 254 โรง มีเงินทุน 71,806,000 บาท มีคนงาน 7,530 คน กิจการโรงสีข้าวจะไปรับซื้อข้าวที่พานทอง แครีว²⁸ ซึ่งเป็นแหล่งที่ปลูกข้าวจำนวนมาก

การตั้งชุมชนเป็นกลุ่มชาวจีนมักนิยมสร้างศาลเจ้าสำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม ความความเชื่อของคน ศาลเจ้ามักจะตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมากกว่าวัดใน พุทธศาสนา²⁹ คนจีนจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ตั้งชุมชนอยู่ที่อำเภอเมือง ซึ่งเคยเป็น จุดเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจระหว่างกรุงเพทมหานครกับภาคตะวันออกเฉียงใต้ระบบการขนส่ง ทางน้ำ³⁰ คล้ายกับชาวจีนผู้ตั้งชุมชนอยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณนี้เรียกว่า ฮวงจุ้ยลง แปลว่าท่าเรือไฟเป็นสถานที่ขนถ่ายสินค้าจากเรือกลไฟ อำเภอบ้านมิ่งและ อำเภอพนสนิม ซึ่งมีบทบาทเป็นดินแดนหลังเมืองท่า เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนที่หนาแน่น โดยเฉพาะที่อำเภอบ้านมิ่งมีศาลเจ้า ฮวงจุ้ย และธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับฮวงจุ้ยเป็นจำนวนมาก

บทสรุป

ชาวไทยและชาวจีนมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาคจนถึงระดับรัฐบาลกลาง มีความผสมผสานกับคนไทยอย่างไม่มีความรู้สึกรังเกียจเกียดกันต่อกัน บทบาทที่มักเห็นเด่นชัดคือ บทบาทชาวจีนด้านเศรษฐกิจ ชาวจีนเข้ามา มีบทบาทเป็นชนชั้นกลาง เปรียบเสมือนเป็นผู้มีบทบาทก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก้าวเข้าสู่สังคมยุคใหม่อย่างน่าพิศวง

ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนชลบุรีอย่างน้อยที่สุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย เข้ามาทำงานทุกประเภท เช่น พอลค้าคนกลางทำธุรกิจซื้อขายข้าว และอุตสาหกรรมโรงสีข้าว

น้ำปลาและน้ำตาล ชาวจีนยังทำอาชีพเกษตรกรรม และถูกรับจ้างทั่วไป บางครั้งก็ยังได้ทำงานเป็นช่างฝีมือหรือแม่กระทิง เป็นหมอยาพื้นบ้าน

ชาวจีนแต่จิวในชลบุรีส่วนใหญ่จะเข้ามาเป็นผู้ประกอบการค้า หลังจากที่เริ่มทดลองฝึกหัดทำงานเป็นกุลี จนกลายเป็นเจ้าของผู้ประกอบการค้าของตนเอง เนื่องจากชาวจีนผู้อพยพเข้ามาเป็นชนชั้นกรรมกร ไม่ใช่เป็นชนชั้นสูง ได้นำเอาวัฒนธรรมและนิสัยการทำงานหนักมาประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ประสบความสำเร็จเคียงคู่กับชาวไทย

ลักษณะเด่นชัดการตั้งชุมชนชาวจีนก็คือในเขตเมือง เช่นที่อำเภอเมือง อำเภอบ้านบึง อำเภอพนัสนิคม อำเภอเมืองจะเป็นชุมชนประมงตั้งอยู่บริเวณฝั่งทะเลอ่าวไทย เคยเป็นเมืองท่าจุดเปลี่ยนระบบการขนส่งระหว่างทางน้ำและทางบก เชื่อมโยงกับกรุงเทพมหานครและเมืองอื่น ชาวจีนได้เข้ามาประกอบอาชีพรับจ้าง เป็นกุลีตามเมืองท่า ทำประมงควายและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการประมง เช่น ทำน้ำปลา ปลาเค็ม ปลาแห้ง รวมทั้งอุตสาหกรรมการต่อเรือประมง ส่วนในเขตอำเภอพนัสนิคมและอำเภอบ้านบึงซึ่งเป็นสังคมเกษตร ชาวจีนได้เข้าไปทำอาชีพปลูกอ้อย ทำโรงสีข้าว และปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ คอบสนองการขยายตัวของโครงสร้างเศรษฐกิจไทยสมัยนั้น

ชาวจีนได้ผสมกลมกลืนกับคนไทย แม้ว่าจะยังคงใช้ชื่อ นามสกุลจีนอยู่บ้าง มีคนจีนจำนวนมากที่เปลี่ยนมาใช้ชื่อ-นามสกุลไทย เรียนภาษาไทย ใช้ภาษาไทยในการดำรงชีวิต และการค้าขายติดต่อกับบุคคลภายนอก แม้กระทั่งการถ่ายโยงประเพณีการเล่นให้ผสมสอดคล้องกับคนไทย

เชิงอรชร

1 สถาบันพระษาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ประชากรประเทศไทย 31 ธันวาคม 2531.

2 บุญเคิม พันรอบ ภารดี มหาจันทร์, การสำรวจลักษณะสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน พ.ศ. 2522, หน้า 10 - 11.

3 สำนักงานจังหวัดชลบุรี, ประวัตินครไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดชลบุรี 2528 ชลบุรี โรงพิมพ์การพิมพ์แสนสุริยกิจแห่งตะวันออก, 2528, หน้า 5.

4 แหล่งเดียวกัน

5 คินแดนหลังเมืองท่า คือ คินแดนที่ล้อมรอบเมืองแม่หรือเมืองหลัก เป็นรัศมีรอบเมืองแม่ คินแดนหลังเมืองท่านี้เป็นเมืองบริวาร ที่มีหน้าที่ส่งผลผลิตวัตถุดิบ สินค้าต่าง ๆ มายังเมืองหลัก เช่น บ้านบึงส่งผลผลิตประเภทผักสด น้ำตาล และสินค้าวัตถุดิบต่าง ๆ มายังเมืองชลบุรีซึ่งเป็นเมืองหลัก เป็นต้น

6 มารู้ อัมรานนท์, การศึกษาวิจัยศิลปะและโบราณคดีท้องถิ่นภาคตะวันออก (จิตรกรรมผาผนัง) โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2526, หน้า 61.

7 "พวกเจกเงินสินค้าเอามาวาง มะเขือคางแพะเผือกผักกาดคอง"

8 "เขาถามเจกลูกจ้างตามทางไป	เป็นเงินใหม่อออแอมแนนอน
รองไล่ซื้อมือชื้อไปที่เขา	
ถึงที่ไซคตองกระโคคขึ้นบนแ่ง	กนเอาแม่เงินใหม่เน้นใจหาย
บอกวาไกลไกลมาบรรคาคาย	"

9 มีการสันนิษฐานว่ายังแปลว่าบริเวณชายฝั่งทะเลระหว่างบ้าน เป็นที่บังคลื่นลม

ในนิราศเมืองแกลงกล่าวถึงบางปะกงไว้ว่า
"ถึงหยอมยานบานบางมั่งงั้น
แกลวนบานตากปลาริมวาริน
เห็นศาลเจ้าเหล่าเจกอยู่เชิงแซ
กูเรียงวันเรือนเรียบชลาสินธุ์
เหม็นแต่กลิ่นเนาอบตลบไป
บูนทะกองคกแกขวางเพศไสย"

¹⁰ กุศล ท่องประเสริฐ, นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย
(พ.ศ. 2475 - 2500) ปริญญาโท มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519,
หน้า 5 - 6.

¹¹ พลกุล อังกินันท์, บทบาทของชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, 2515, หน้า 23.

¹² ประวัตินายไฉ่เจียง แซ่ตั้ง (ตั้ง) และนางเฮงเฮียง แซ่ตั้ง ในหนังสืออนุสรณ์งาน
พิธีฝังศพนายไฉ่เจียง แซ่ตั้ง (วงศ์ไฟโรจน์) ณ สุสานสวนบุคคุดเจิง เซานอย ชลบุรี 22
ธันวาคม 2506 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รุ่งนคร, 2526.

¹³ ชุนวิจิตรมาตรา, เรื่องของเมืองชล พระนคร : โรงพิมพ์ชาวพาณิชย์,
2497, หน้า 17-28.

¹⁴ สุบิน สืบสงวน, "เรื่องเมืองบางปลาสร้อยหรือเมืองชลบุรี" อนุสรณ์ในการ
งานปกิฉพคุณพ่อสุบิน สืบสงวน กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530,
หน้า 69 - 115.

¹⁵ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand : An Analytical
History New York : Cornell University Press, 1957, pp. 212 - 236.

¹⁶ ม.ล. วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, ประวัติศาสตร์สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น :
จีน-คนนอกกระบวน สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529, หน้า 49 - 68.

¹⁷ กองบรรณาธิการ มติชน, ธนราชันย์จีน โสภณพนิช กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน,
2531, หน้า 16-20.

¹⁸ จงกล. เทือกประสิทธิกุล, ประวัติศาสตร์ทองดินชลบุรี : ศึกษากรณีประวัติศาสตร์ทะเลสาบ (พ.ศ. 2429-2526) ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว.บางแสน, 2526, หน้า 126.

¹⁹ ทะเลสาบทะเลสาบอธิบายว่า ทำน้ำปลาเพราะชาวจีนที่มาจากประเทศเวียดนามพูดถึงและบอกถึงกรรมวิธีการผลิตน้ำปลา

²⁰ อุกฤษย์ ทำเนาและคณะ, โครงการละเล่นพื้นบ้านของชลบุรี ชลบุรี : กมลศิลป์การพิมพ์, 2530, หน้า 14 - 15.

²¹ บุญเคิม พันรอบ, ขบวนการกลายเป็นเมือง ของเทศบาลเมืองชลบุรี . สภาวิจัยแห่งชาติ, 2528, หน้า 95.

²² สุปิณ สืบสงวน, แหล่งเดียวกัน หน้า 87.

²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ชาวจีนปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลง," ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 4 กุมภาพันธ์ 2531, หน้า 46-47.

²⁴ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดชลบุรี, ข้อมูลการค้าจังหวัดชลบุรีประจำปี 2527 หน้า 13 และ 22.

²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, แหล่งเดียวกัน.

²⁶ มัลลิกา เรืองระพี, บทบาทของชาวจีนในย่านเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528, หน้า 60.

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แหล่งเดียวกัน.

²⁸ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิชัย อนุภาค ฌ เมรุวัดใหญ่อินทาราม ชลบุรี 23 พฤษภาคม 2519 กรุงเทพฯ : หางหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2519, หน้า 2-3

²⁹บุญเดิม พันธม, เพลงเคี้ยวกัน หน้า 45.

³⁰สาวิตรี ทักษะสุด, "ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทยจีนและตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2393 - 2453," อักษร ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 มกราคม 2528, หน้า 78 - 98.

นิทาน กับ โลกทัศน์ของลาวพวน

โดย

ผศ.ปราณี วงษ์เทศ

ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์ และศิลปวัฒนธรรม"

วันที่ ๑๓ - ๑๖ กันยายน ๒๕๓๒

ณ. โรงแรมบางแสนวิลลา

จ๊กโกย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

นิทานชาดก กับ โลกทัศน์ของลาวพวน

ปรานี วงษ์เทศ

การศึกษาเรื่องราวที่เป็นประเพณีจากการบอกเล่า (Oral tradition) เช่น ตำนาน หรือนิทาน มักเป็นเรื่องที่มีการถกเถียงกันอยู่เสมอถึงความน่าเชื่อถือ หรือความเหมาะสมที่จะนำไปใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ หรือ มานุษยวิทยาในสังคมไทย

สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่ง เพราะพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของไทยแตกต่างจากสังคมชนเผ่าดั้งเดิม ที่ไม่มีตัวอักษรใช้ เช่น ในแถบแอฟริกา และหมู่เกาะต่าง ๆ แต่สังคมไทยได้มีพัฒนาการเป็นสังคมแบบชาวนา (peasant society) ที่มีการปกครองมีรัฐเป็นระเบียบแบบแผนเป็นบ้านเมือง มีการแบ่งชนชั้น มีความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบท มีการบันทึกเรื่องราวเป็นตัวหนังสือ และมีการติดต่อกับชนต่างชาติอยู่เสมอมิได้เป็นเอกเทศ เช่นชนเผ่าดั้งเดิม รูปแบบทางวัฒนธรรมจึงมีความซับซ้อนหลากหลายต่างจากรูปแบบสังคมที่นักมานุษยวิทยารุ่นแรก ๆ ได้เข้าไปบุกเบิกศึกษา

ทฤษฎีแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา นิทานตำนาน ส่วนใหญ่จึงได้มาจากตัวแบบสังคมกึ่ง-กึ่งล่า ที่ค่อนข้างมีบูรณาการทั้งทางสังคม วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งเมื่อนำมาใช้ศึกษาสังคมไทยแล้วจะพบว่ามีความไม่สอดคล้องอยู่หลายกรณี

สภาพการศึกษาเรื่องบอกเล่าที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบัน อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มที่ปฏิเสธหรือเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมของมนุษย์ในค่านับน้อยเกินกว่าจะให้ความเชื่อถือ สนใจศึกษา

อีกกลุ่มหนึ่งกลับให้ความสำคัญต่อข้อมูลหรือหลักฐานของวัฒนธรรมการบอกเล่ามาก จนเชื่อว่าเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรม จนล้มเลิกถึงข้อจำกัดของข้อมูลที่ควรพิจารณาใช้ โดยคำนึงถึง เวลา สถานที่ และกลุ่มคนด้วย

บทความนี้ เป็นเพียงความพยายามที่จะศึกษาเพิ่มเติมบอกเล่า ในฐานะที่เป็นสื่อ หรือข้อมูลทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยให้ความกระจ่างต่อความเข้าใจหรือการเข้าถึง ค่านิยม โลกทัศน์ และความนึกคิดร่วมของกลุ่มชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมทั้งในอดีตและอาจ ช่วยให้เข้าใจสภาพการคลี่คลายทางวัฒนธรรมในปัจจุบันด้วย โดยจะยกกรณีศึกษาเล็ก ๆ จากประสบการณ์ภาคสนามประกอบ ทั้งนี้มีไต่ถ้อยแนวคิทธิฤทธิหนึ่งใดเป็นหลักเกณฑ์ในการ ศึกษาหรือมีจุดมุ่งหมายที่จะหาข้อยุติในวิธีการศึกษาแบบกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่กล่าวมาแล้ว

ผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาเก็บข้อมูลทางมานุษยวิทยาในเขตหมู่บ้านม่วงขาว บ้านคนโพธิ์ และบ้านค่าน ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโคกบีบ จังหวัดปราจีนบุรี ในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒ (Wongthet : 1980) โดยเน้นเก็บรวบรวมข้อมูลจากการบอกเล่า เป็นสำคัญ หมู่บ้านทั้ง ๓ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ มีอายุประมาณ ๑๕๐ ปีมาแล้ว มีวัฒนธรรม ประเพณีที่สืบทอดร่วมกันมา ทั้ง ๆ ที่ประชาชนในเขตพื้นที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ปนกัน มีทั้งคนไทย จีน เขมร และลาว ซึ่งต่างก็อพยพมาจากต่างถิ่น ต่างเวลากัน เช่น ประชากรที่เป็นลาว จะเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองต่าง ๆ ในลาวคือ เมือง คำเกิด คำมวน หัวเมืองลาวพวน หัวเมืองลาวกาว เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงคำ เมืองจำปาศักดิ์ ตั้งแต่สมัยธนบุรี และกรุงเทพฯ

จากคำบอกเล่าของผู้เข้่าผู้แก่เล่าว่า ในตอนแรกที่ถูกวาดต้อนมาจะไปตั้งบ้านเรือน อยู่ตามป่าหึ่งสิ้นเพราะหนีคนไทย กลัวคนไทยมาปล้น การปลูกบ้านจะปลูกบ้านล้อมรั้วให้รั้ว อยู่กลางบ้าน พวกพวนมีกำลังน้อย สู้คนไทยไม่ไหวที่มีกำลังมาจับไล่เอา คนพวนกับคนไทย สัมัยก่อนจะเข้ากันไม่ได้ ไม่ถูกกัน คนไทยถูกคนลาวมาก ส่วนคนเขมรก็มีค้ำถาอาคมมาก แมคนลาวจะมีวิชาก็ไม่ค่อยกล้าใช้ เพราะเป็นเขลยเขามา หมู่บ้านต่าง ๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่า จะเป็น บ้านช่อง ชารพุด หัวละสัง โคนขวาง บ้านค่าน บ้านม่วงขาว ฯลฯ ล้วนอยู่ในป่าหึ่งสิ้น ถนนเพิ่งมาตัดผ่านไม่กี่สิบปีนี่เอง (ประมาณ ๓๐ ปี) คนไทยกับคนพวนจะเข้ากันได้ มีการ แต่งงานกันบ้าง เมื่อรุ่นประมาณ ๕๐ ปีมาแล้ว

ในส่วนชาวไทยโคราช เจ้าพระยาบดินทร์ เสด็จฯ ก็ไต่กว่าค่อนครอครบคร้วต่าง ๆ มาจากนครราชสีมา นอกจากนี้ยังมีชาว เขมรที่ เจ้าพระยาอภัยภูเบศรอพยพมาจากมณฑลบูรพา คราวเสียมณฑลให้กับฝรั่งเศส ส่วนชาวจีนก็มีทั้งจีนแคะ แต้จิ๋ว และจีนไหหลำ เข้ามาอยู่ แทรกทั่วไป ในหมู่บ้านแถบนี้ (Vallibhotama : 1971) คนจีนเป็นชนกลุ่มเดียวที่เข้ากับ ชนกลุ่มอื่นได้โดยไม่ว่าจะขัดแย้งกับใคร อยู่กับลาวก็พูดลาว อยู่กับเขมรก็พูดภาษาเขมร กลุ่มคนเหล่านี้มีความเชื่อและความศรัทธาในตนโพธิ์เก่าแก่รวมกัน คือตนโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเชื่อว่ามีคุณศักดิ์สิทธิ์ ไก่เหล็กพันธุมาจากพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เรื่องเล่าถึงประวัติ ความเป็นมาที่ผูกเป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนนิทาน (myth) และบทเห็บในพิธีแห่บั้งไฟผาย มา และเป็นที่รับรู้บอกเล่ากันอย่างแพร่หลายในเขตนี้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ : ๒๕๑๑) ชาวบ้านเชื่อว่า เวลาเกือบเที่ยงในสมัยก่อน จะได้ยินเสียงฆ้อง กลอง และเสียงพิณพาทย์ ชับ กล่อมไม้ตนโพธิ์ ในสมัยก่อนใบโพธิ์มีขนาดใหญ่มากจนสามารถห่อข้าวกินได้ ถ้าใครเจ็บไข้ ใ้ป่วย ให้เก็บใบโพธิ์ไปบูชาหรือแช่น้ำกินก็จะหาย และเมื่อใดมีคนทำผิดศีลผิดกรรม ถึง โพธิ์จะหักก็ไปทางทิศของคนร้าย บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข เพราะมีเจ้าพ่อตนโพธิ์คอย คุ้มครอง

ความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อที่ผูกพันกับตนโพธิ์นี้ จึงทำให้ทุกตนโพธิ์เป็นบ่อเกิดของ ประเพณีต่าง ๆ เป็นศูนย์รวมของการทำบุญทำกุศลทุกเทศกาล และเป็นสัญลักษณ์ของประชาชน ในแถบนี้ ทุกเดือน ๕ ผู้คนจะพากันมานมัสการตนโพธิ์เป็นประจำทุกปี และในกลางเดือน ๖ ในวันวิสาขบูชา ชาวบ้านก็จะนัดกันมาจุดบั้งไฟบูชาตนโพธิ์ และเพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตาม ฤดูกาล บริเวณนี้จึงมีความสำคัญทางวัฒนธรรมในเขตภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สุดแห่งหนึ่ง จะเห็นวาทานและความศักดิ์สิทธิ์ของตนโพธิ์ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านทั้ง จีน ไทย ลาว เขมร ในแถบนี้ จึงทำให้มีการพบปะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกันโดยไม่ว่าง เกี่ยว ศักดิ์สิทธิ์ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการแต่งงานระหว่างหมู่บ้านกันแม้จะยังคงแยกหมู่บ้านกันอยู่อย่างชัดเจน คือ บ้านตนโพธิ์ เป็นบ้านคนไทย บ้านม่วงขาว เป็นบ้านพวน

บ้านคำ เป็นบ้านไทย สลับกันไปตามที่ทางราชการจัดไว้ เมื่อเริ่มกวาดต้อนคนพวนเข้ามา
อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจที่ ร.ศ.ศรีจักร วัลลิโภคม ได้ตั้งข้อสังเกต
เกี่ยวกับประเพณีของชาวบ้านในเขตนี้ ก็คือ แม้จะมีการผสมผสานกันในกลุ่มต่างชาติพันธุ์
กัน โดยเฉพาะในหมู่ ชาวจีน ไทย และลาว โดยมีชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสูงในการพัฒนา
ทาง เศรษฐกิจและการคมนาคมในแถบนี้ จนก่อให้เกิดตลาดและร้านค้าขึ้นในเขตองศรีมหาโพธิ์
แต่ชนกลุ่มที่มีบทบาททางวัฒนธรรมมากที่สุดกลับได้แก่คนลาว ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงใน
ขนบธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรมมาก จึงมีศักยภาพในการสร้างบรรณาการทางสังคมสูงกว่า
กลุ่มอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่ทั้งหมดก็ล้วนนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน (ศรีจักร วัลลิโภคม :
๒๕๒๕)

การครอบงำของวัฒนธรรมลาวจะเห็นได้จากประเพณีการจุดบั้งไฟ และการแพร่
หลายของนิทานชาดก ที่นิยมนำมาอธิบายประวัติความเป็นมาของชุมชน รวมทั้งสภาพภูมิศาสตร์
แวดล้อมทั้งหมด จนอาจกล่าวได้ว่าความผูกพันในเรื่องราวของชา เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่ง
ของคนลาว (ศรีจักร วัลลิโภคม : ๒๕๒๓) ที่มีเข้มข้นมากกว่าคนไทย

ตัวอย่างหนึ่งของนิทานชาดกที่เป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางในเขตอำเภอสรีมหาโพธิ์
ได้แก่เรื่อง พระมโหสถ หรือศรีมโหสถ ก็มีเนื้อเรื่องที่ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า

"พระมโหสถครอง เมืองศรีมโหสถที่บานโคกแก้วอยู่มาใกล้จักใหญ่ไปสู่ออนางอมร เทวี
(ชาวบ้านบางคนก็เรียกนางมะลิวัน หรือนางมาลีจันทร์ ตัวเอกที่เป็นมเหสีในนิทานเรื่อง
การระแคะ) ซึ่งอยู่ที่เมืองโคกขวางเพื่ออภิเษกสมรส ฝ่ายนางอมรเทวีก็มีเงื่อนไขว้ว่า ให้
พระมโหสถจักการสร้างถนนออกจากเมืองศรีมโหสถ ส่วนนางเองก็จะสร้างถนนจากเมือง
ของนางให้เข้าหากัน และให้ถนนทั้งสองสายนี้เชื่อมต่อกันก่อนการรุ่งขึ้น หากเป็นไปตามนี้
จึงยินยอมให้แต่งงานด้วย ถ้าไม่ เป็นไปตามเงื่อนไขว้ก็ไม่ตกลง ในที่สุดต่างฝ่ายต่างจงถนน
ออกจากเมืองของตน เมื่อถนนจะถึงกันนั้น นางอมร เทวีทำอุบายเอาโคมไฟขึ้นแทนบนยอดไม้
หัวนางองว่า การรุ่งขึ้นแล้ว พระมโหสถเห็นการรุ่งขึ้น จึงหยุดทำ ถนนที่สร้างก็ไม่เชื่อมกัน

ข้าแหวดนยังไม่ตรงกันอีกควย พระมโหสถเสียใจเป็นอันมาก จึงเอาขนมชั้นหมากซึ่งจักเตรียมไว้นั้น สากทิ้งเสีย ณ หนองน้ำแห่งหนึ่ง"

ทุกวันนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่า เรื่องเล่านี้เกิดขึ้นแถวตนโพธิ์นี้เอง เป็นประวัติหรือกำเนิดของสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น เมืองโบราณที่บ้านโคกวัด เรียกกันว่า เมืองมโหสถ มีถนนเรียกว่า ถนนพระมโหสถ ตัดออกจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก้านบ้านหัวซาไปสิ้นสุดที่บ้านเกาะสมอ เชื่อกันว่าถนนหรือคันดินโบราณนี้ สร้างขึ้นในงานแต่งงานระหว่างพระมโหสถกับนางอมร เทวีแห่ง เมืองโคกขวาง หนองน้ำที่อยู่กลางทุ่งหน้าบ้านเกาะสมอ ก็มีชื่อเรียกว่าหนองชั้นหมาก ส่วนบริเวณที่ขบวนชั้นหมากมาเลิกก็มีชื่อเรียกว่า บ้านหัวซา ชาวบ้านอธิบายว่า คำว่า "ซากัน" เป็นภาษาพวน แปลว่าไม่ติดกัน หรือเตีกรากันไป

นอกจากนี้ยังมีชากรอีกหลายเรื่องที่น่าสนใจ โดยเฉพาะเรื่องพระรถเมรี หรือนางสิบสอง กวาระเกก สังข์สีลปชัย จำปาสีตม เตาคำ ชูลนางอ้ว หัวก้าก้าก้า ปลาแกลก-ปลาสมอ ฯลฯ บางครั้งก็มีการนำเรื่องต่าง ๆ เล่าปะปนกันสอดแทรกคำอธิบาย เรื่องราวที่ชาวบ้านผสมผสานแต่งขึ้นเองบ้าน ตามลักษณะของความเป็นชาวบ้านที่มีผูกเรื่องขึ้นอธิบายสิ่งที่ เป็นข้อสงสัย เพราะความเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงที่ศักดิ์สิทธิ์ เกิดขึ้นในสมัยโบราณนานมาแล้ว

เหตุใ้ประเพณีการเล่านิทานชากรในกลุ่มคนลาว จึงมีความเหนียวแน่น และมีความหมายต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่อย่างลึกซึ้งยาวนานมากกว่าคนไทยที่อยู่ปะปนกัน ในเมื่อต่างก็นับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

ความสำคัญของจารีตนี้ จะช่วยให้เราเข้าใจโลกทัศน์ บุคลิกภาพ และค่านิยมของคนลาว ในฐานะที่เป็นชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย หากได้มีการหันมาพิจารณาบทบาทของนิทานชากรซึ่ง เป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์ หรือศาสนนิทาน (myth) ในพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นสัญลักษณ์ร่วมที่มีความสำคัญคือ ชีวิต จิตใจของคนลาว นอกเหนือจากระบบความเชื่อในพิธีกรรมไหว้ผีบูชาพญาแถนตามความเชื่อดั้งเดิม ชากรได้กลายมาเป็นความเชื่อที่สร้างความสำนึกร่วม ความหวังในหมู่คนลาวในสังคมใหม่ที่ต้องจ่ายอ้อมต่อภาวะของการ เป็นเซลยศึก และการปรับตัว

ให้เข้ากับสังคมคนไทย คนเขมร ให้ได้ สื่อของความเชื่อในพุทธศาสนา คือชาลก จึงน่าจะ
เป็นสัญลักษณ์หรือภาษาสากลที่จะติดต่อทางความคิดกับผู้คนในดินแดนใหม่ได้

การที่จะทำความเข้าใจความหมายและบทบาทของนิทานชาลก ที่มีต่อคนลาว โดย
เฉพาะลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่อำเภอศรีมหาโพธิ์ และบริเวณใกล้เคียง คือที่พนมสารคาม
ในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำเป็นต้องพิจารณาปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการถ่ายทอดชาลก
ในหมู่คนลาว คือ ประเพณีพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ในการถ่าย เทและสืบทอดชาลกที่กลายเป็น
ส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนลาวอย่างแนบแน่นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือจิตสำนึกใน
เผ่าพันธุ์ของลาวในฐานะชนกลุ่มน้อยในสังคมใหญ่ ซึ่งในประเด็นนี้ จำต้องทำความเข้าใจ
ภูมิหลังทางวัฒนธรรม รวมทั้งประวัติศาสตร์ การเมือง ระหว่างไทยและลาวในอดีตด้วย

การ เทศน์ชาลก

เป็นประเพณีของคนลาวที่พระสงฆ์มักจะนำชาลกมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟังมากกว่าว่า
ธรรมะมาเทศน์โดยตรง ถ้าเป็นช่วงเช้าพรรษาจึงจะมีการ เทศน์ทุกวัน นิทานคติธรรมต่าง ๆ
ที่พระสงฆ์เลือกมาเทศน์ในโอกาสต่าง ๆ และในพิธีกรรมทางศาสนา เป็นสื่อที่ทำความเข้าใจ
ได้ง่ายและเข้าถึงความสนใจของชาวบ้าน เพราะจากนิทานต่าง ๆ จะสอดแทรกคำสอน ข้อ
ธรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านยอมรับฟัง และเชื่อถ้อยก็มั่นใจตามคำเทศน์โดยมีรู้สึกตัว

เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้นำเรื่องราวทางศาสนาเหล่านั้นมาเล่าให้ฟัง ชาลกต่าง ๆ
จึงย่อมต้อง เป็น เรื่องศักดิ์สิทธิ์และเป็นความจริงในทัศนะของผู้ฟังด้วย ชาวบ้านจึงยอมรับฟัง
ด้วยความเคารพและเชื่อถือ จึงจะเห็นจากการกราบไหว้ คัมภีร์หรือหนังสือผู้ที่พระสงฆ์จะนำ
มาอ่านว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จริยธรรมในชาลกจึงแทรกอยู่ในความนึกคิดจิตใจของคนฟังตั้งแต่
เด็กมาโดยตลอด

ชากกในพิธีศพ

เมื่อมีคนตาย หลังจากพิธีทางสงฆ์แล้วจะมีประเพณีการนำนิทานมาอ่านเป็นทำนอง เป็นเพื่อนศพทุกคน ประเพณีนี้ปฏิบัติกันในกลุ่มลาวในอีสานด้วย (ชวัช ปุณโณทก : ๒๕๒๒) เรื่องที่นำมาอ่านบางครั้งก็เป็นทำนอง เพื่อให้ชาวบ้านที่มาเผาศพ และญาติผู้ตายฟังคล้ายเห็นว่ามีคนนิทานคติธรรมจากชากกอีกเช่นกัน

พิธีการอ่านหนังสือในงานศพนับได้ว่าเป็นมหรสพที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านมาก เพราะ เจ้าภาพมักจะเลือกหม้ออ่านที่มีน้ำเสียงกึ่ง ก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน สนุกสนาน แก่ดวง ทั้ง ยังสอดแทรกจริยธรรม คำสอนไปในตัว ซึ่งเจ้าของงานศพถือว่าไ้บุญกุศลอีกชั้นหนึ่งด้วย ผู้ที่มาฟังจะมีทั้ง เด็กเล็ก หนุ่มสาวจนถึงผู้เฒ่าผู้แก่ รวมทั้งชาวบ้านที่ว่างงานก็จะมาร่วมงาน โดยไม่ต้องบอกกล่าว การรับรู้ความบันเทิงร่วมกับงานบุญกุศลมักเป็นสิ่งแยกกันไม่ออกใน วิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่ไม่มีช่องว่างระหว่างวัย เช่นในปัจจุบัน

ชากกในพิธีอยู่ไฟ

ในขณะที่ภรรยาคลอดบุตรและต้องอยู่ไฟเป็นเวลาหลายวัน สามีชาวพวนมักจะนำ นิทานเป็นฉกมาอ่านให้ภรรยาฟัง หรือหากคนมาอ่านเป็นเพื่อนภรรยาขณะอยู่ไฟ ซึ่งปกติถ้าเป็น ทองแรกจะคงอยู่นานถึง ๓๐ วันหรือมากกว่านี้

ประเพณีนี้แสดงให้เห็นถึงความเอื้ออาทรที่สามีมี่ต่อความยากลำบากของภรรยาที่ ต้องทนร้อน และไปไหนมาไหนไม่ได้ ทั้งยังต้องออกอาหารนานาชนิดในช่วงอยู่ไฟ การมีนิทาน ชากกมาอ่านให้ฟัง ซึ่งมักอ่านเป็นทำนองไพเราะด้วย ย่อมก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน ควบคู่ กับคติธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่แทรกอยู่ในนิทานเล็กเล็ก หรือผู้ท่ว่างก็มักจะเข้ามาสมทบฟังนิทาน ไปด้วยความเพลิดเพลินไปด้วย เมื่อการแพทย์สมัยใหม่ เข้ามามีบทบาทในหมู่บ้านมากขึ้น ประเพณี อยู่ไฟจึงค่อย ๆ เลิกไป พร้อมกับกรอ่านนิทานด้วย

นอกจากนี้แล้ว ยังนำเรื่องราวในชาตกมาถ่ายทอดด้วยการสอดแทรกอยู่ในประเพณี
ทำขวัญต่าง ๆ เช่น ทำขวัญนาค บายศรีสู่ขวัญ งานแต่งงาน ตลอดจนสอดแทรกอยู่ในงานบุญ
ต่าง ๆ ตามประเพณี "ฮีตสิบสอง"

จากลักษณะของประเพณีการถ่ายทอดชาตกในหมู่คนลาว จะเห็นได้ว่า เป็นขบวนการ
อบรมให้การศึกษาที่ต่อเนื่องและย้ำเน้นในทุกจังหวะที่สำคัญของวิถีชีวิต สร้างค่านิยม โลกทัศน์
ทางพุทธศาสนา คอจิตสำนึกของคนลาวที่ผสานโลกอันศักดิ์สิทธิ์ในสมัยพุทธกาลให้เชื่อมโยง
ได้กับโลกในปัจจุบัน ควบการทำบุญประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่เนืองนิจ

นิทานชาตกในความคิดของคนลาว จึงมีโชนิทานเช่นในความหมายปัจจุบันที่เป็น
เรื่องเล่าเล่น ๆ เพื่อความสนุก เพื่อฆ่าเวลา และความเพลิดเพลินบันเทิงใจเพียงอย่างเดียว
แต่จะเชื่อว่าเป็นโลกของสิ่งเจตีย์งแท้แน่นอนกว่าโลกที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ที่หาความ
นอนและหลับประกำนใจ ๆ ยากอยู่กวย

ชาตก : สัญลักษณ์เก่าในโลกใหม่

ความเป็นชนกลุ่มน้อยของชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนอพยพเข้ามาในฐานเชลยศึก โดย
ไม่ได้มีความสมัครใจที่จะจากถิ่นฐานบ้านเกิดของตนในประเทศลาว เพราะผลกระทบของ
สงครามระหว่างไทยกับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๘ นับเป็นสิ่งที่สะท้อน
ความรู้สึกอย่างใหญ่หลวง

การที่ทางราชการไทย เป็นผู้กำหนดพื้นที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ภายใต้การควบคุมสอดส่อง
ของรัฐบาลที่มีให้มีการเคลื่อนย้ายหลบหลีกอย่าง แคร่งครัด ย่อมจำกัดอิสรภาพพื้นฐาน ที่กลายเป็น
เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนพวนมีความผูกพันและยึดติดในกลุ่มพวกพ้องของตนเองอย่างแน่นแฟ้น
โดยการรักษาขนบประเพณี พิธีกรรมความเชื่อที่สืบทอดมาแต่สมัยบรรพบุรุษ

กลุ่มลาวพวนที่เข้ามาในเมืองไทย มีทั้งที่เป็นพวกเจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนมาถึงสามัญชน ชาวไร่ ชาวนา ในกลุ่มชนชั้นเจ้านายมักจะได้อบรมการศึกษาจากทางไทยให้มีความรู้ที่ปกครองดูแลชาวพวนด้วยตนเอง หรือมีการแต่งงานกับเจ้านายฝ่ายไทย ทำให้ถูกกลืนเข้าระบบทางสังคมไทยได้เร็วกว่า เช่นการได้รับบรรดาศักดิ์เป็น ขุนนางมียศเป็น ขุน หมื่น ซึ่ง เป็นความดีความชอบที่เจ้านายไทยตอบแทนความสวามิภักดิ์ต่อทางไทย

แต่ในส่วนชาวบ้านที่เป็นทาส ไพร่ จะมีพระสงฆ์ที่อพยพตามมาด้วย เป็นผู้นำของชนเหมือนครั้งที่ยังอยู่ในลาว พระสงฆ์ได้นำสมุทโฆษ เรื่องชาคมาจากราวด้วย ได้มีการคัดลอกนำมาเทศน์-อ่านกันอย่างแพร่หลาย ใบลานสมุทโฆษ เรื่องนิทานต่าง ๆ มีมากมายขนาดใส่คู่พระธรรมใหญ่ ๆ ไม่หมด คอมาได้นำไปเก็บไว้ในฐานพระวัดโคกมอญหมก (พระบุญช่วย บัวสองใส อายุ ๗๒ ปี บ้านเดิมอยู่โคกมอญ ไก่กรุณาเล่าให้ฟัง เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๓๐ ที่วัดสระมรกต)

ในสภาพของ เชลยศึกที่พลัดบ้านพลัดเมือง พระสงฆ์จึง เป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญที่สุด ยังมีหลักฐานที่กล่าวถึงพระเถระพวนที่เคร่งในพระธรรมวินัย และดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะหมวดเมืองทางพนมสารคามด้วย (นารี สาริกภูติ : ๒๕๓๐ : ๖)

ลักษณะของหมู่บ้านคนลาวพวน ที่เห็นได้ชัดเจกว่าแตกต่างจากหมู่บ้านไทยที่อยู่ในละแวกเดียวกันคือ ความเป็นผู้มีจิตใจผ่องใสสนใจในการทำบุญทำทานอย่างเคร่งครัด มักสร้างวัดประจำหมู่บ้านของตน และมาทำบุญประกอบพิธีทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอ จนชั้นลูกหลานก็ถือเป็นกิจต้องไปทำบุญตามวัดประจำหมู่บ้านตามหมู่บ้าน ย่า ตา ยาย เคยมาทำ เหตุคนลาวพวนจึงมีการรวมตัวอย่างมั่นคง และสามารถจัดกิจกรรมของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทอดผ้าป่า ทอดกรฐิน หรือการก่อตั้งสมาคมก็ตาม

คงเป็นเรื่องปฏิเสธไม่ได้ว่า ในระยะแรกที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองไทย คนพวนย่อมได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจต่อการกดขี่ รังแกจากฝ่ายไทยที่เหยียดว่าเป็นเชลยศึก เป็นคนลาวไม่มีแผ่นดิน ถึงปรากฏในคำขวัญเพลงกล่อมเด็ก (ปรานี วงษ์เทศ : ๒๕๒๕)

และในคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ ในสภาพที่ต้องเจียมตน ออกทน และยั้งมั่นในเฝ้าพันธุ
ของตนเอง เพื่อถ่วง เอกลักษณ์ของกลุ่มคนให้ยืนยาวอยู่ไกลในแผ่นดินใหม่

ความเชื่อในชาคกที่มีมาแต่ เติมจึง เข้ามามีบทบาทสร้าง โลกทัศน์ของตนเอง เพื่อความ
อยู่รอดในสังคมคนลาว เพื่อให้เกิดความมั่นใจภูมิใจ ในคุณธรรมที่ตนเองยึดมั่นอยู่ และเพื่อ
ให้อยู่รอดไกลในสังคมใหม่ โดยมีชาคกเป็นสัญลักษณ์ของจิตสำนึกในอดีตที่เชื่อมโยงกับปัจจุบันได้

ชาคกในวิถีชีวิตของชาวลาว

ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่ควบคู่กับความเชื่อถึง เติมของชนลาว จะเห็นได้
ตั้งแต่พระมหากษัตริย์จนถึงประชาชน พระสงฆ์จะทำหน้าที่ทั้ง เป็นครูอาจารย์อบรมให้การศึกษา
คนลาวทุกชนชั้น คติธรรมค่านิยมทางพุทธศาสนา จึงถ่ายทอดผ่านพระสงฆ์ อบรมชัก โสภณ
ตั้งแต่เจ้านายถึงสามัญชน และแทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งปรากฏหลักฐานในพงศาวดาร
ลาว ว่าพุทธศาสนาได้มีบทบาทกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อความคุมสังคม ทั้งในรูปแบบจารีตประเพณี
และกฎหมาย โดยยึดพระธรรม และพระวินัยที่ปกครองสงฆ์มาใช้ปกครองบ้านเมือง ด้วยวิธี
เปรียบเทียบความผิดของสงฆ์กับความผิดทางบ้านเมือง เวลาตัดสินลงโทษจะมีการยกนิทานชาคก
นิมิตพระเถระหรือลิกขาบทวินัยมาสนับสนุนตัดสินความต่าง ๆ (จารุวรรณ ธรรมวัตร : ๘๘
ไม่บอกปีพิมพ์)

พระพุทธศาสนาได้เข้าไปอยู่ในข้อกำหนดขนบประเพณี ของคนลาวในอีต ๑๒ คลอง
๑๘ โดยมีคำสอน ให้เน้นการปฏิบัติตนอ่อนน้อม เชื่อฟังต่อพระสงฆ์ และหมั่นทำบุญทำทาน
ตลอดปี

ในเมื่อการฟังเทศน์ ฟังธรรม ก็คือการฟังชาคก อันเป็นแบบแผนที่เป็นอุดมคติในการ
ประพฤติปฏิบัติตน ความศักดิ์สิทธิ์ของเรื่องชาคก จึงฝังลึกอยู่ในชีวิตจิตใจของคนลาว ทั้ง
สะท้อนออกมาไม่เพียงการนำเรื่องราวไปผูกอธิบายชุมชนและสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังมีหลัก
ฐานปรากฏในงานศิลปะวรรณกรรมอีกมากมาย ทั้งเป็นที่ทราบกันดีโดยไม่จำเป็นต้องกล่าว
ละเอียดในที่นี้

นอกจากนี้แล้ว ให้ความชื่นชมในชาคกของคนลาว ความศรัทธาในเรื่องราวจากชาคก เป็นสัญลักษณ์ของคนลาว และเป็นภูมิปัญญาของคนลาวที่สำคัญที่สุด

ค่านิยมที่สะท้อนจากชาคก เช่นการ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่พึงปฏิบัติต่อกัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติ คติการเวียนว่ายตาย เกิดความเชื่อเรื่องบุญ กรรม นรก สวรรค์ ความแตกต่างของชนชั้น ฐานะทางสังคม ล้วน ส่งอิทธิพลต่อพฤติกรรม และโลกทัศน์ของผู้ฟังให้เข้าใจถึงสถานะของความแตกต่างของคน ผู้น้อย ผู้ใหญ่ ผู้มีบุญบารมี ในระดับต่าง ๆ กันจนถึงผู้ที่ต้องรับผลแห่งกรรมเก่า

ความซาบซึ้งในเรื่องราวจากชาคก ย่อมส่งผลต่อบุคลิกภาพของคนลาวให้มีความ อ่อนน้อม ถ่อมตน ว่างอนอ่อนน้อม รักความสงบ และมีความเพียร ความอดทนต่อความทุกข์ ยากการ ถูกกดขี่อย่างสูง เพราะบุคลิกดังกล่าว มีคำอธิบายอย่างชัดเจนในชาคก ถึงพฤติกรรม ของพระพุทธเจ้าที่ก่อนจะตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าได้ ก็ต้องผ่านการ เวียนว่ายตายเกิด เผชิญ กับปัญหา วิบากกรรมต่าง ๆ จนบัดนี้ครั้งไม่ถ้วน พระพุทธองค์เองยัง ต้องสั่งสมบุญบารมีถึง ๑๐ ชาติ จึงจะพบหนทางหลุดพ้นได้

ความทุกข์ยาก และความลำบากในฐานะเชลย ในฐานะคนกลุ่มน้อยจึง เป็นสิ่งที่ คนลาวยอมรับได้ หนักได้ อธิบายได้ควมภูมิปัญญาของชาวบ้าน ที่สอดคล้องกับความทุกข์ยากที่ พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงทนมาเพื่อเพียรบารมีต่าง ๆ มาแล้ว ในทัศนะของผู้ที่เข้าใจในคำสอน ของธรรมะ ความทุกข์ยากจึง เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเป็นเพื่อนที่ เกิดมาพร้อมกับมนุษย์ ไม่มีวัน ลี้ลับสุด จะดำเนินต่อไปเป็นลูกโซ่ ถึงปรากฏในพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า และจะระงับ ด้กับไคควย การใฝ่ใจหาบุญทำทาน พึงเทศน์ เพื่อกล่อมเกล่า จิตใจให้สงบ และทนต่อความ เป็นจริงในโลกได้

เรื่องราวของชาคกต่าง ๆ เช่น พระมโหสถหรือพระรถเมรี จึง เป็นเรื่องที่เป็น จริงในทัศนะของคนลาว และสามารถอธิบายให้เห็นได้จากหลักฐานแวดล้อมที่เป็นโลกของคน ไคทุกระดับตอนตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองโบราณ ถ้ำนาง ๑๒ หรือ ดานพระรถ

จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีความหมายทางประวัติศาสตร์ในจิตสำนึกของเจ้าของวัฒนธรรมเอง เพราะในความคิดของชาวบ้าน ถ้าหากสิ่งใดที่อธิบายไม่ได้ ย่อม ไม่ใช่เรื่องจริง ชาวบ้านมีชีวิตอยู่กับสิ่งที่เชื่อว่าเป็นความจริง และเคารพสิ่งที่ได้รับการบอกเล่ามาว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะจากพระภิกษุเอง

มิติแห่งเวลาในทัศนะของชาวบ้านนี้ ได้ถูกกำหนดด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ แต่ด้วยวิบากแห่งกรรม ที่เป็นสงสารวิภว การนำซากมาอธิบายสังคมใหม่ของคนลาวจึง เป็นเสมือนการโยกย้ายโลกของบรรพบุรุษจากดินแดนเดิม ใหม่มากกว่าในดินแดนใหม่ ด้วยเหตุนี้ การสื่อสาร ระหว่างปัจจุบันและอดีตจึง เกิดขึ้นได้ในจิตสำนึกของคนลาว และความนึกคิดนี้จึงทำให้ดินแดนใหม่มีความหมายต่อการดำรงชีพต่อไปได้

การพยายามทำความเข้าใจค่านิยมจากซากก ในความนึกคิดของคนลาว โดยเฉพาะกลุ่มลาวพวน ก็คือ การพยายามทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์ศาสนา ความเชื่อในทัศนะของชาวบ้านเอง ซึ่งสถานที่ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านอธิบาย โยคนำไปผูกกับเรื่องราวในซากก ถือเป็นประวัติศาสตร์สถานที่หรือชุมชนของผู้เล่าเอง ดังนั้นจึงอาจพิจารณาวิเคราะห์ได้ว่านิทานเหล่านี้ เป็นเรื่องที่แสดงถึงจินตนาการของมนุษย์ที่ผนวกโลกในฝัน และความเป็นจริงเข้าด้วยกัน สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะของชาวบ้านที่มีต่อสภาพแวดล้อมของตนเอง

นี่คือคุณประโยชน์ของข้อมูลจากประเพณีบอกเล่า ที่มีคุณค่าค่อนนักประวัติศาสตร์หากนำไปใช้ทว่ความพินิจพิเคราะห์ และอาศัยการตีความกลั่นกรอง เช่นเดียวกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ เหมือนกัน

สำนึกแห่งอดีตเป็นแรงผลักดันที่สำคัญประการหนึ่งให้มนุษย์สร้างสรรคอารยธรรมให้กับโลก ความผูกพันในเผ่าพันธุ์และความเป็นมาในอดีตของลาว ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นว่าในฐานะชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย ความเชื่อในซากกเป็นพลังแฝงที่ช่วยยึดเหนี่ยวความเป็นชนชาติ และเป็นรากฐานของความอดทน ออกสู้ต่อความทุกข์ยาก ความขัดแย้งในสังคมใหม่ จนทำให้วัฒนธรรมของลาวยืนยาวอยู่ได้ ทงยังมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมข้างเคียง อย่างปฏิเสธไม่ได้อีกด้วย

อย่างไรก็ตามค่านิยมของสังคมลาวที่เน้นโลกหน้า เน้นอุดมการณ์พระพุทธศาสนา ที่เป็นรากฐานในการสร้างความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์อย่างสงบสุข คงจะต้อง พ่ายแพ้ต่อความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมของความ เป็นวัตถุนิยมที่ เน้นการแข่งขันมากกว่าการ ประนีประนอม

และเมื่อถึงวันนั้น นิทานอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ก็คงจะถูกมองจากคนรุ่นใหม่ว่าไร้คุณค่า เป็นเรื่องเพ้อฝัน โง่ทก และคงมีความหมาย เป็นเพียงซากของอดีตเท่านั้น

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงกรณีศึกษาที่เป็นตัวอย่างเพียงกรณีเดียว ซึ่งจะพบเห็น อีกมากมายตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในสังคมไทย ที่โลกทัศน์ของชาวบ้านถูกแวดล้อม และแสวง ออกควยความเชื่อที่มีที่มาจากศาสนนิทาน (Myth) ที่เป็นเรื่องบอกเล่าต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น เรื่องพระสุธน มโนราห์ที่แพร่หลายอยู่ทางภาคใต้ ท้าวปาจิตร นางอรพิม หรือ อูสา บารถ ที่อีสาน แม้แต่เรื่องท้าวอุทองในภาคกลาง ล้วนเป็นเรื่องราวที่คนโบราณต้องการอธิบาย สภาพแวดล้อมควยถอยคำ และจินตนาการของคนทั้งสิ้น

บรรณานุกรม

จารุวรรณ ธรรมวัตร

แลลอกพงศาวดารลาว สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัย-
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (ไม่บอกปีพิมพ์)

นารี สารีภักดิ์

๒๕๓๐ รายงานความก้าวหน้าของงานวิจัยเรื่องพวน เสนอในการประชุมปฏิบัติการ
โครงการ Ethnicity ของสมาคมสังคมศาสตร์ ระหว่างวันที่ ๓๐-๓๑
พฤษภาคม ๒๕๓๐ ณ โรงแรมบอร์ชเทอร์นอินท์ เชียงใหม่

ชวีช ปุณโณทก

๒๕๒๒ วรรณกรรมอีสาน กรุงเทพฯ : โอเคียนส์ไตร์

ธิกา สาระยา

๒๕๒๕ ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
กรุงเทพฯ : สำนักงาน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ปรานี วงษ์เทศ

๒๕๒๕ "เพลงกล่อมเด็กของลาวพวน" พินยานพื้นเมือง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์-
เจ้าพระยา หน้า ๑๖๔-๑๘๓

ศรีศักร วัลดีโกคม

๒๕๒๓ "ลาวในเมืองไทย" เมืองโบราณ ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ หน้า ๕๕-๖๖

๒๕๒๕ "ศรีมหาโพธิ์ : ความหวังวูบสุดท้ายของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม"
เมืองโบราณ ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๓ หน้า ๕๔-๖๒

สุจิตต์ วงษ์เทศ

๒๕๑๑ วัดต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์

Vallibhotama, Srisakra

1971 Ban Muang Khao : The Village and the Wat (Unpublished M.A.
Thesis in Anthropology at the University of Western Australia)

Wongthet, Pranee

1980 A Preliminary Report on the Study of Oral Tradition in Kok
Peep District Prachinburi (Unpublished)

ปรีศนาภวี (ใจัก) ของดีปสบูรี

โดย

นายพ่ายพ์ ไชวสวัสดิ์

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ปสบูรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"

วันที่ 13 - 16 กันยายน 2532

ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

ปริศนา กวี (โจ๊ก) ของดีปบลู

พายัพ ไชวสวัสดิ์

1. การริเริ่ม

ในจังหวัดปทุมธานีเมื่อประมาณ 70 กว่าปีมาแล้ว ได้มีกลุ่มนักกวีอาวุโสหลายท่านได้ปรึกษากันว่า ควรหาทางมาร่วมสนุกกันโดยทางลับสมองลงปัญญาผวนคิดผวนฉลาด โดยแต่งเป็นโคลงทายตามแบบอย่างประมุขโคลงทายของหนังสือพิมพ์วิระชาธรวิเศษมาทายกันเล่นบ้าง โดยต่างท่านจะหาความรู้รอบตัวในด้านต่าง ๆ มาประมวลกันแล้วนำไปสอดแทรกในบทร้อยกรอง มีจำกัดว่าจะ เป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน แล้วแต่ความเจ๋งจัดของแต่ละท่าน เมื่อประพันธ์ได้พอสมควรแล้วก็นำมาออกให้ทายกัน โดยผลัดกันออกผลัดกันทายสุดแต่ลีลาการประพันธ์ของท่านใดจะไพเราะ เป็นที่นิยมในกลุ่มนักทนาย เป็นการลองภูมิปัญญากันไปในตัว นานเข้าก็จะเกิดความนิยมแพร่หลายทั่วไป แม้กระทั่งจังหวัดใกล้เคียงก็ได้มาศึกษานำแบบอย่างไปทายกันจนทราบเท่าทุกวันนี้ ส่วนทางด้านปริศนา กวี (โจ๊ก) นั้น ผู้ประพันธ์พยายามสอดแทรกความรู้ ข้อคิดข้อขัน เป็นคำสองแง่ อาจคิดไปในทางลามกก็มี แต่แท้จริงแล้วคำเฉลยจะไม่มีคำหยาบลามกเลย เมื่อมีผู้ทายถูกทั้งผู้ทายและผู้ฟังก็จะเกิดอารมณ์ขันและสรवलเสสเฮฮา กันดุจกำลังขมตลกจั่ววคุณนี้เทียว ฉะนั้นสมัยก่อนจึงหาคำมาตั้งให้เรียกฟังง่ายว่า โจ๊ก เพราะตัวโจ๊กคือตัวตลกมีมุขทำให้ผู้ชมสรवलเสสเฮฮาเป็นกัน มีบางท่านเข้าใจไขว้เขวคิดว่าอาหารหรือตัวไฟบ้าง ฟังดูไม่เป็นมงคลแก่กวีนิพนธ์แขนงนี้เสียเลย หากเป็นข่าวภาคตะวันออกแล้ว เมื่อได้ยินคำว่าทายโจ๊ก เขาจะรู้ทันทีว่าทายปริศนากวีนั่นเอง ครั้งต่อมาข้าพเจ้าได้ปรึกษากับท่านผู้รู้หลายท่านว่าสมควรจะให้มีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมแก่กาลสมัย เพราะโจ๊กก็ได้วิวัฒนาการไปมากแล้ว ในที่สุดหลายท่านมีมติว่าควรใช้คำว่า "ปริศนา กวี" จะมีความหมายกว่าแต่ก็มีควรรู้ให้คำ ก่ำลิมเลือกหายไป ควรวงเล็บคำว่า (โจ๊ก) ไว้ด้วย ทั้งนี้สุดแต่ความนิยมของแต่ละบุคคลที่จะนำไปใช้

ต่อจากนี้ก็เป็นประสบการณ์ที่ข้าพเจ้าพบมาและขอถ่ายทอดแก่ท่านที่อยากจะทดลองประพันธ์บ้าง โดยแยกแยะวิธีการต่าง ๆ ตลอดจนการทนายและประโยชน์ที่จะได้รับจากปริศนากริมา เสนอต่อท่านตามสมควร และท่านผู้รู้จักแจ้งทั้งหลายขอจงรับบริการการวะจากข้าพเจ้า ผู้รู้น้อยด้วยมิได้ ตั้งใจจักนำมะพร้าวมาขายสวน หวังการเพียงให้ประณิทานที่ท่านอาจารย์สั่งไว้สมปรารถนาดังอนุทินวีริตข้างต้น ที่มีอยากให้ปริศนา กวี (โจ๊ก) สูญสลายขอให้ยื่นยงคงอยู่ไทยไปตลอดกาลเท่านั้น

2. การประพันธ์

ก่อนอื่นขอทำความเข้าใจคำว่า ปริศนา เสียก่อน ปริศนานั้นแปลว่าคำที่ผูกให้แก่, คำซ่อนเงื่อนให้ทาย ฉะนั้นผู้ที่คิดจะประพันธ์จึงต้องสรรหารวบรวมคำที่ข้างหน้าหรือข้างหลัง พ้องกัน ไว้ให้มากโดยเฉพาะมีปะปนกัน คำเหล่านี้ตามภาษาปริศนา กวี เราเรียกรวมย่อว่า "ธง" คำหน้าพ้องกันเน้น กั้นบุด กั้นป่อง กั้นปอด กั้นปิด นี้เรียกว่า "ธงหน้า" โดยมีคำว่ากั้นนำ ถ้าข้างหลังจะเห็นว่ามี 4 พยางค์นี้มีอักษร ก.ป. หั่งสิ้น คำชนิดนี้เรียกว่าเล่นอักษร ซึ่งเป็นของหายากและมีไม่มากนัก ส่วนคำหลังพ้องกัน เน้น มนตรา อุตตรา อัครา สารตรา นี้เรียกว่า "ธงหลัง" บางสถานที่เรียกว่าสัมผัสหน้าสัมผัสหลัง รู้สึกว่ามีใครกระชั้นนัก สำหรับนักทนายคงเข้าใจดี เมื่อท่านสะสมธงได้ก็นำมาผูกเป็นปริศนาตามใจชอบ ก่อนจะเริ่มประพันธ์ท่านต้องเตรียมสิ่งเหล่านี้ให้พร้อม

1. ธงหน้าและธงหลัง เมื่อท่านหาได้ควรบันทึกเป็นส่วนสัด เป็นการง่ายต่อการค้นหาหรือเพิ่มเติมอีก ถ้ามีเวลาพอควรเรียงลำดับตัวอักษรเป็นหมวดหมู่ นักประพันธ์กับนักทายนั้น แยกกันเมื่อออกจำต้องคู่กันไป ถ้าจะเป็นนักประพันธ์ที่สามารถก็จำต้องเป็นนักทนายที่ดีมาก่อน การทนายปริศนาของผู้อื่นนั้นเราย่อมได้รับประสบการณ์แปลก ๆ เสมอ เน้น บางสิ่งบางอย่างมีรู้จัก อาจจะมี หรือที่รู้มีซึ่งก็อาจจะได้ข้อมูลมากเพิ่มขึ้น ทุกคนจะรอบรู้สรรพสิ่งจนหมดย่อมเป็นไปได้ จึงนับว่าเป็นกำไรอย่างดีของผู้ริเริ่ม

2. เมื่อท่านมีธงพร้อมแล้วก็จงพิจารณาความเหมาะสมของธง จักนำเข้าสู่อดแทรกกับโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ชนิดใดจึงจักควร โดยท่านต้องจดจำบทบัญญัติฉันทลักษณ์ให้แม่นยำ

เมื่อประพันธ์แล้วจะต้องมีผิดพลาด ส่วนฉันทันก็มีบางท่านประพันธ์บ้างดูกัน แต่มีค่อนนิยมเพราะมีคำสุรุ, ครุ ยากแก่การซ่อนเงื่อนงำและการอ่านให้ถูกต้อง

3. พจนานุกรม ก็จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับนักประพันธ์ปริศนา ยามคิดขัดหรือยังไม่แน่ใจ ความหมายก็จะค้นหาได้สะดวก ตรวจสอบตัวอักษรสะกดการันต์มิให้ความหมายของธงผิดเพี้ยน ข้อนี้พึงระวัง อีกข้อพึงสังเกตของนักพจนานุกรมควรรู้ให้กระฉับมีควรกล่าวกว้าง ๆ หรือเลื่อนลอย ด้จะยกตัวอย่างให้เห็นสักบาทหนึ่งในโคลงทนาย เช่น "สัตว์หนึ่งเนาน่านน้อ นที" โคลงบทนี้กินความกว้างมิเจาะจง ของสมมติของหลังบทนี้ว่า "กา" สัตว์นี้มีหลายชนิด เช่น ตู๊กกา ปลาภา เป็กกา มีลลกา พังกา ฯลฯ แต่ผู้ประพันธ์ตั้งคำเฉลยว่า "พังกา" คืองูน้ำ คุ้มชนิดหนึ่งจะถูก แต่ผู้ทนายเฉลยว่า "ตู๊กกา" คือปลาจะว่าผู้ทนาย ๆ ผิดก็ไม่ได้จำต้องอนุโลมให้ถูกเพราะเป็นสัตว์น้ำเหมือนกัน เป็นเพราะผู้ประพันธ์ใช้คำหมายกว้างเกินไป จะทนายคำไหน 1 ใน 5 คำ ก็ต้องให้ถูก วิธีแก้ก็คือ หากผู้ประพันธ์ตั้งใจจะให้เฉลยว่า "พังกา" ก็จำต้องหาคำระบุลงไปถึงรูปลักษณะนามให้ชัดเจน แม้เผยแนวให้ผู้ทนายบ้างก็จำต้องยอม ควรเปลี่ยนโคลงบทนั้นเป็น "จิฆมาติเนาน่านน้อ นที" ที่นี้ผู้ประพันธ์ก็ยื่นหยัดในเฉลยของตนได้เต็มที่ ถ้าทนายอีก 4 คำ มาเป็นผิดหมดเพราะจิฆมาติคำนี้หมายถึงงูโดยตรงดังนี้

3. ชนิดของการประพันธ์ที่นิยมกันในประพันธ์ปริศนามีดังนี้

1. โคลง นำโคลง 4 มาสอดแทรกจนแล้วประพันธ์เป็นปริศนา โดยจะใช้ธงหน้า หรือหลังก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม โคลง 4 บทหนึ่งมี 4 บาท เราจะใช้คำเพียงพยางค์เดียวก็ได้ แต่โดยมากใช้ 4 พยางค์เป็นพื้น หากท่านมีความจัดเจนก็อาจใช้เกิน 4 พยางค์ก็ได้ไม่จำกัด
2. กระจุ่มกระจิม (ก.จ.) คือสิ่งละอันพันละน้อย จะใช้ธง 4 พยางค์หรือพยางค์เดียว ก็มีใช้กาพย์ยานีหรือร้อย ถ้าธง 3 พยางค์ก็ใช้กาพย์ฉับ ทั่วไปไม่นิยมใช้เกิน 4 พยางค์
3. ดอกสร้อย การประพันธ์ชนิดนี้ใช้ธง 7 หรือ 8 พยางค์ นำมาสอดแทรกในดอกสร้อย สักวา กลอนหก กลอนแปด และกาพย์สุรางคนางค์ จัดอนุโลมอยู่ในจำพวกเดียวกัน

4. ทศ โดยมากใช้ภาพยานี้เป็นพื้น เพราะคำกะทัดรัดดีไม่มากจนเกินไป เหมาะที่จะนำไปเขียนในกระดาษขนาดพอสมควร ไม่ใหญ่โตเกินเนื้อที่ ธงก็ใช้ 10 พยางค์ ใช้ภาพ 3 บท เหลือไว้ 1 คำ คือ 2 วรรค เพื่อใช้สรุปและชักชวนให้ทนาย

5. พารส เหมือนกับทศทุกอย่าง เว้นแต่ใช้ธง 12 พยางค์ คงใช้ภาพยานี้ 3 บท เต็มที่มีต้องเหลือไว้สรุปหรือชักชวน เว้น ทศ

6. โสฬส เหมือนกับทศหรือพารส แต่ใช้ธง 16 พยางค์ เพิ่มใช้ภาพยานี้เป็น 4 บท หรือผู้ประพันธ์จะขยายออกไปอีกเท่าใดก็ย่อมทำได้ แต่ดูออกจะเกินกำลังหัวคิดของนักทนาย ซึ่งยากจะจดจำตรงมาก ๆ ในครั้งเดียวได้ จะพอมิบังก็บ่อยคนเต็มที จึงมีค้อยนิยมนกันตามข้อสังเกตของข้าพเจ้า นอกจากจะเป็นผู้มีความทรงจำดี ได้ผ่านการค้นคว้าความรู้รอบตัวและวรรณคดีต่าง ๆ มากมายนั่น จึงจะสามารถทนายได้

การประพันธ์ปริศนากรวี ผู้ประพันธ์จะต้องเข้าใจถึงความหมายในธงพยางค์นั้น ๆ ถ้าเป็นศัพท์ที่ควรรู้คำแปลว่าอะไร น้อยสัตว์บก สัตว์น้ำ ภูเขา อ่าว แม่น้ำ ฯลฯ หรือตัวละครในวรรณคดีต่าง ๆ ก็ควรจะรู้ที่มาของสิ่งเหล่านั้นด้วย หากควรรู้เพียงคร่าว ๆ หรือเพียงได้ยินมาปราศจากหลักฐาน เพราะปริศนากรวีเราควรนำของจริงมีที่มาอาจค้นคว้าหาได้ มิไปคิดกล่าวขึ้นมาลอย ๆ ปราศจากเหตุผล ฉะนั้นจึงเป็นที่นิยมนกันเป็นข้อชวนขบคิดชวนฉลาดรอบรู้ สมกับคำขวัญที่ข้าพเจ้าเขียนคิดไว้หน้าเวทีออกปริศนา กรวี (โจ๊ก) ว่า ศิลปะภาษาปริศนากรวีหรือปริศนากรวีของไทย และเชิญชวนด้วยข้อความว่า สับสมอง ลองปัญญา พาดริกรัน พื้นความจำ เท่าที่ได้ แยกแยะวิธีการประพันธ์มานี้ก็เพื่อเป็นแนวทางแก่ท่านผู้สนใจใคร่ทดลองดูบ้าง เพราะเป็นแขนงหนึ่งในกวีนิพนธ์ของเรา ฉะนั้นข้าพเจ้าใคร่ขอวิงวอนท่านทั้งหลายได้ช่วยกันร่วมจรโลงให้ยืนยงคงไว้มีรู้ เลื่อมสุญ ทุกวันนี้รุ่นอาวุโสก็ล่วงลับไปแล้วเป็นส่วนมาก รุ่นข้าพเจ้าสืบต่อมามีเพียงไม่กี่คน หากไม่มีรุ่นน้อง ๆ มาช่วยกันรับช่วงต่อเนื่องไปก็รู้สึกเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ "ของดีของไทย" จักค่อยสูญสลายไปตามกาลเวลาในอนาคต ส่วนข้อปลีกย่อยต่าง ๆ ในการประพันธ์นั้นต้องแล้วแต่เอาว่และความคิดพิถีพิเคราะห์ของแต่ละท่านในทางนำความคิดสร้างสรรค์หาของใหม่ ๆ มาสอดแทรก

หรือพลิกเพลงในการประพันธ์ให้นำทายยิ่งขึ้น เมื่อท่านประพันธ์จนพอสมควรแก่ความต้องการแล้วก็ถึงเวลาจะต้องหากระดาษเครื่องเขียนนำเอาบทประพันธ์มาเขียนใส่กระดาษตามแต่ละชนิด เล็กบ้างใหญ่บ้าง เพื่อนำไปให้ผู้ทายได้ทายกัน การเขียนตัวอักษร ควรต้องคะเนให้มองเห็นถนัดในระยะห่างออกไปราว 3-5 เมตร หากผู้สนใจทายมากผู้ยื่นห่างออกไปจะได้มีโอกาสอ่านได้ชัดเจน เมื่อคิดได้ก็มีโอกาสทายได้แม้จะอยู่ห่างก็ตาม ควรเขียนหมายเลขและชนิดของบทประพันธ์นั้น ๆ ลงกลางหัวกระดาษด้วย เช่น โสฬส 1 พารส 1 ทศ 1 ดอกสร้อย 1 สักวา 1 กลอน 1 โคลง 1 กจ. 1 ฯลฯ การเขียนหมายเลขกำกับนั้นเป็นการดีด้วยกันทุกฝ่ายคือ ด้านผู้ออกก็จะคอยรับฟังว่าผู้ทาย ๆ บทประพันธ์ชนิดใดมีคำตอบก็พียงถูกต้องไหม ด้านผู้ทายก็เช่นกัน ก็จะได้ค้นคำตอบให้ตรงเป้าหมาย ส่วนผู้ฟังเล่าเมื่อยังไม่มีโอกาสทายก็ฟังผู้อื่นทายก็จะรู้ว่าผู้ทาย ๆ แม้ใครปริศนาว่าอย่างไรตอบอย่างไร หากมีบางคำที่ยังไม่รู้ก็จะได้จดจำไว้เป็นแนวทางเพื่อทายในวันหน้า ส่วนการทายนั้นระหว่างผู้ออกกับผู้ทายมีสัญญาเป็นที่รู้กันทั่วไปอาจมีผิดแผกไปบ้างแล้วแต่ละบุคคล ส่วนข้าพเจ้าใช้กริ่งและกลองดังนี้ เมื่อท่านต้องการทายท่านต้องขานหัวกระดาษนั้น พร้อมเลขหมายด้วย ข้าพเจ้าได้ยินจะตีกลองรับท่าน 2 ครั้ง หากท่านยังไม่ได้ยินเสียงกลองตีรับท่านจะต้องขานซ้ำ เพราะบางครั้งเสียงอื่นอาจดังกลบเสียงของท่าน เมื่อได้ยินเสียงกลองรับ ซึ่งแสดงว่าข้าพเจ้ากำลังรับฟังคำทายของท่านอยู่แล้ว ท่านเริ่มทายได้ ท่านทายจนครบแล้วก็คอยฟังว่าท่านทายมานั้นถูกหรือผิด ถ้าถูกกริ่งจะดังทันทีพร้อมกับเตรียมรางวัลซึ่งจะมอบให้ทันที เพื่อเป็นเกียรติแก่ท่านโดยมิต้องจับสลากของรางวัลนั้น ถึงจะเป็นของเล็กน้อยก็จริงข้าพเจ้าก็จัดให้เหมาะสมกับความยากง่ายของบทปริศนานั้น ๆ หากมีอคติไม่ เห็น ท่านทายปริศนามีคำตอบ 3-4 พยางค์เราก็จัดให้เป็นอย่างหนึ่ง ถ้าปริศนามีคำตอบ 7-8-10-12-16 พยางค์ สมมุติของรางวัลมูลค่า 5-10 บาท เรามอบให้ผู้ตอบ 1-3-4 พยางค์ หากท่านทายถูก 1-3-4 พยางค์ก็ได้รับรางวัลมูลค่า 10-20 บาท ก็ไม่ยุติธรรมสำหรับผู้ทาย 7-8-10-12-16 พยางค์ แต่กลับได้รับรางวัลเพียง 5-10 บาท การทำเป็นนี้จะทำให้ผู้ทายหมดกำลังใจที่จะคิดค้นของยากผู้ทายของง่ายดีกว่าไม่เปลืองสมอง เราให้ผู้ตอบถูกในฐานะเป็นผู้รอบรู้ต่างหาก มิใช่เป็นการเลี้ยงดวงความสนุกในการทายก็จะลดน้อยลง ผู้ฟังก็พลอยปวด จะได้รับความรู้

ใหม่ ๆ ไปโดยปริยาย นี่คือการที่ข้าพเจ้าได้รับมากับตนเองจึงขอฝากให้อยู่ในดุลยพินิจของผู้ออกไปด้วย หากท่านทายผิดข้าพเจ้าจะตักลงให้ท่านรู้หรืออาจจะขอให้ท่านทบทวนคำตอบใหม่อีกครั้งหนึ่ง คือ บางคำที่ทายนั้นตรงเป่าแต่ยังมีผิดพลาดบ้างจะได้แก้ไขทายใหม่ เมื่อท่านทายใหม่ยังไม่ถูกอีกโคลง 4 บท ถ้าผิด 2 บท ก็จะตักลง 2 ที หรือผิด 1 บทก็ตี 1 ที หรือผิดเล็กน้อยจะถูกก็จะตีเพียงแผ่วเบาซึ่งหมายความว่าจวนจะถูกแล้วเป็นต้น เพื่อเป็นการให้กำลังใจให้ทายได้ถูกต้องหมด มีผู้ทายออกมากข้าพเจ้าภูมิใจที่ผู้ทายเข้าใจปริศนาของข้าพเจ้า หากมีผู้ทายออกน้อยนี้ซี ผู้ออกจกกลดลุ่มที่ปริศนาของเราผู้ทายยังตีความไม่ออกต้องปลดใบ เก่าออกเอาของใหม่เปลี่ยนให้บรรยากาศดีขึ้น โดยผู้ทายจักได้ดูปริศนาใหม่แล้วคิดค้น ฉะนั้นในการนำปริศนาไปออกให้ทายแต่ละคืนไม่ต่ำกว่า 300 - 500 แผ่น ถ้างานนั้นมี 2-3-5 คืน ทุกคืนจะไม่นำของเก่ามาซ้ำให้ทายกันเลย ทั้งนี้มีไปเป็นการโอดวอดเพียงแต่ต้องการเผยแพร่วิพนธ์แขนงนี้ให้แพร่หลายทั่วไป นักทายบางท่านก็ตำหนิว่าปริศนากรวิ (โจ๊ก) ของข้าพเจ้ายากทายลำบากผิดนิคผิดหน้อยก็ไม่อนุโลมให้ ไม่เหมือนผู้อื่น เขาผิดนิคหน้อยก็ให้ถูก อันนี้ข้าพเจ้าขอยอมรับว่าออกจะเคร่งกตภาษาไทยสักหน่อย เพราะปริศนาข้าพเจ้าผูกกระเน็บมีโอกาสให้คิดได้ไม่ใช่คำกว้างชนิดครอบจักรวาลดังได้กล่าวไว้ข้างต้น ดังคติของท่านอาจารย์ได้แนะนำไว้เป็นอุทาหรณ์พอสังเขป

1.	ธงหน้าทาง่ายแท้	เทียบนา
	เปิดพจนานุกรมพา	พบแล้ว
	ธงหลังสียากหา	เห็นยาก
	เพียรพากคงมิแคล้ว	คิดค้นคมขำ
2.	คำใดใจคิดแย้ง	ยังฉงน
	จงขบคิดชวายชวน	ไม่คิดว่า
	ทราบชัดแจ่มกมล	มิพลาด
	จึงผูกปริศนาคอยท้า	อื่นที่วังมิขาม

3. ความคิดผูกปริศน์แท้	ทนายไว
กระชับเปิดบาทใด	มีดิน
จักเป็นมืองบองไซ	ขบคิด
สามบาทอาจปิดสิ้น	อื่นไซรีเสาะหา
4. สู่-ตะมาแน่นแน่น	มากหลาย
จิ-ไคร่ครวญขยาย	ย่อมรู้
บุ-ฉงนค้อยถามทนาย	ปรารมภ์ท่าน
ลิ-แจ่มจาร์กผู้	พบแท้เมธี
5. นักกวีเปรียบดุษด้วย	ดินสอ
จงหมื่นเหล่าแหลมร่อ	ลิขิตเคล้า
เพียรฝึกแต่งนิจหนอ	ดีแน่
ดิมคำสำนึกเร้า	รอบรู้แตกฉาน
6. ใก้อ่อนพานหัดเพื่อ	เพียรขัน
มีอาจเปรียบปรารมภ์อื่น	อิมรู้
ผมคิดประติษฐ์สรร	เสกแต่ง
เหตุรักกวีศิลปะสู้	เสาะค้นคิดสนอง

4. ประโยชน์ของปริศนา กวี (โจ๊ก) พอจำแนกต่อไปนี้

1. ผู้ประพันธ์ เมื่อท่านสนใจในการประพันธ์ปริศนา กวี ท่านต้องพร้อมที่จะเป็นนักค้นคว้า ขบคิด นักทนาย ตลอดจนบำบองเกี่ยวกับลักษณะฉันทลักษณ์คำประพันธ์อันถูกต้อง เป็นการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถในทางภาษาให้แตกฉานยิ่งขึ้น ทั้งนี้ คงมีพันความพยายามของผู้สนใจไปได้ สำหรับปริศนา กวี (โจ๊ก) นี้ ท่านผู้อาวุโสบางท่านได้ให้คำวิจารณ์ไว้ว่า เดิมทีนั้นผู้ใหญ

คงจะผูกปรีศน่าง่าย ๆ ให้เด็กทายเป็นกันมากกว่า ท่านที่อายุ 40 - 60 ปี คงเคยทายเป็น เมื่อครั้งเด็กบ้างไม่มากก็น้อย ปัจจุบันก็ยังมิ เฒ่า คำท่าง่าย ๆ ว่า อะไรเอ่ย เด็ก ๆ ชาว สาว ๆ เขียว แก่ ๆ แดง หรือตันเท่าหัวเรือใบท้อเกลือไม่มีด ฯลฯ ส่วนคำเฉลยนั้นเป็นที่ รู้กันในหมู่เด็กทั่วไป แม้แต่ในหนังสือแบบเรียนของเก่าบางชนิดก็เคยปรากฏว่ามี ทั้งนี้ แสดงว่า คนไทยเราเป็นเจ้าของแจกลอนและนักทายเป็นมานานแล้ว ทั้งยังเล่าเลยไปว่าศรีธนชัยเป็น นักทายเป็นก่งกล้าสามารถถึงกับทายนั่นเอาบ้านเอาเมืองกัน ผู้ใหญ่ของเราเห็นประโยชน์ในการ ทานเล่นว่า เป็นเครื่องเจริญปัญญาชวนค้นคิดดีกว่าจะปล่อยให้เด็กไปเล่นในทางไร้ประโยชน์ จึงคิดผูกคำท่าง่าย ๆ ดึงข้างต้นทดลองความคิดของเด็ก แล้วค่อยขยับให้สูงขึ้นไปตามลำดับ การทายเป็นจึงเจริญต่อมาจนกลายเป็นผู้ใหญ่ใช้ทายเป็นกันถึงขั้นประพันธ์เป็นโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน ฯลฯ เป็นการเป็นงานออกหน้าออกตาทีเดียว ฉะนั้นปรีศนาภิ (โจ๊ก) นี้จึงสมกับเป็น เครื่องลับสมองลองปัญญา พาทริกกรีน พันความจำ ควรจักได้รับการพิจารณาจากท่านผู้มีสติปัญญา เป็นอย่างยิ่ง

2. เจ้าภาพ ในที่นี้ หมายถึง ท่านผู้จัดการทำบุญกุศลต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับการบริจาค แล้วมักจะจัดให้มีการออกปรีศนาภิ (โจ๊ก) ร่วมในมหกรรมฉลองด้วยมีจำเป็นว่าเป็นงานพิธีหรือ งานศพ โดยเชิญผู้ประพันธ์ให้นำผลงานของเขาไปออกให้ท่ายกัน ส่วนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เฒ่า กระดาษ เครื่องเขียน ของรางวัล เจ้าภาพจะออกให้ทั้งหมด ส่วนสถานที่ออกปรีศนานั้นควรจัด ห่างเสียงรบกวน เพื่อให้ผู้ท่ายมีโอกาสสงบใจมีสมาธิใช้สติปัญญาขบคิดปรีศนานั้นได้ดีขึ้น โดยมี สิ่งประกอบด้วยโต๊ะเก้าอี้ เครื่องขยายเสียง และเวทีที่ออกพร้อมมูล สถานที่ท่ายปรีศนาภิ (โจ๊ก) จึงกลายเป็นชมรมย่อย ๆ ของท่านผู้มีสติปัญญาต่างก็ขบคิดหรือแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกัน ท่ายเพลิน จนรุ่งเช้าก็มี หากผู้ท่ายมิถึงกลับเสียก่อน มีบางท่านสงสัยว่าการที่เจ้าภาพจัดให้มีการท่ายปรีศนาภิ (โจ๊ก) ขึ้นนี้จะได้รับประโยชน์อันใด มีแต่เสียเงิน ท่านผู้สงสัยคงลุ่มนึกไปว่าท่านคือบริจาคนั้น จัดเป็นกุศลอย่างหนึ่ง ยิ่งบริจาคให้แก่ท่านผู้มีสติปัญญาหรือนักปราชญ์แล้วจัดว่า เป็นทานอันสูงดังจะ ขอยกอุทาหรณ์ในการนี้สัก เรื่องหนึ่งคือ ท่านพระครูอุทิศโกศล อดีตเจ้าอาวาสวัดนอก ปรบุรี

ให้มีเจ้าภาพพิมพ์ท่านไปออกปริศนาไว้ในงานต่าง ๆ หลายครั้ง จนครั้งหนึ่ง ได้มีโอกาสพบ
พระเดชพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ อธิบดีเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ทราวาส สมเด็จพระ
ถามพระครูในการออกปริศนาวันนั้น เจ้าภาพจะได้ประโยชน์ในใต้อย่าง ทำให้ดีในการตอบคว
อิงหลักธรรมะด้วยจะดีมาก (เพราะพระครูอุทฺทิมโกศลเป็นพระองค์แรกที่สอธรรมสนามหลวง
ได้ที่ 1. ในการเปิดสอธรรมสนามหลวงของจังหวัดชลบุรีในครั้งแรก สมเด็จพระเจ้า เป็นแม่กองมา
เปิดสอจึงทดสอบภูมิปัญญาไปในตัวด้วย) ท่านพระครูฯ จึงกราบเรียนต่อสมเด็จพระเจ้าว่า มวลเจ้าภาพ
ที่จัดงานกุศลนั้นต่างก็ตั้งปณิธานในการบริจาคไว้หลายแผนกต่าง ๆ กัน แล้วแต่ฐานะของบุคคล
ที่ฐานะก็จัดไว้มากน้อย ส่วนฐานะปานกลางก็จัดพอสมควร บ้างก็จัดให้มีการตั้งลูกมะพร้าว
ผูกน้ำมันให้แย่งกันใครแย่งได้ก็นำลูกมะพร้าวไปขึ้นขอรับรางวัล เนื้อตัวมันมะเมื่อม มอมแมม
หรือตั้งลูกกัลปพฤกษ์ โดยนำเงินเหรียญมาใส่ไว้ในผลมะนาวหรือผลมะเขือ แล้วเจ้าภาพก็จะ
ไปรบให้แย่งกัน โดยผู้รับทานอันนั้นต่างจะไม่มีไหวพริบบ้างถึงบ้างก็วิวาทชกต่อยกันก่อให้เกิด
การบาดหมาง บางคนจะแย่งได้แต่ละลูกก็สะบักสะบอมไปตามกัน ท่านเมื่อนี้จึงกลายเป็นทุกขลาม
ไปสำหรับผู้แย่งได้ เจ้าภาพจึงได้บุญไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยเท่าที่ควร ส่วนที่จัดให้มีการทาย
ปริศนาวันนั้น เจ้าภาพได้จัดหารางวัลจำนวนหนึ่งนำมามอบให้แก่ผู้ออกปริศนาฯ เป็นรางวัลแก่
ผู้ทายถูกโดยมากจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ง่ายต่อการนำกลับเมื่อเลิกทาย อาทิ
เม่น บุหรี่ ฟ้าขาวผ้า สบู่ เครื่องกระป๋อง ไม้ขีดไฟ ฯลฯ เพื่อเป็นเครื่องเกียรตินี้ให้เกิด
แรงปัญญา แม้ของรางวัลจะมีค่าเพียงเล็กน้อยก็จริง เมื่อผู้ให้ทบทวนให้ด้วยความตั้งใจแถม
ยังเมื่อเปิดให้รับมารับหรือยังกล่าวคำขอโทษเมื่อส่งให้ เกิดตกหล่น ผู้ทายถูกจึงมีคิดจริง เกียจ
แม้ว่าของจะเล็กน้อยกลับรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีรับเกียรตินั้นโดยภาคภูมิใจ หากจู้ ๆ ท่านให้เขา
โดยมิได้ทายถูกแล้ว เขาจะมิยอมรับของนั้นเป็นอันขาด เพราะผู้ทายแต่ละท่านล้วนเป็นผู้มีวิหะ
ฐานะดีทั้งสิ้น ที่มาทายก็ต้องการประการณ์เพิ่มเติมเท่านั้น มิได้คำนึงถึงรางวัลเท่าใดนัก
แต่เมื่อได้รับก็รู้สึกเป็นเกียรติ การที่เจ้าภาพจัดให้มีการทายปริศนาก็ จึงจัดเป็นสัปดาห์ขึ้นสูง
สิ่งที่ให้ก็ทบทวนน้อยให้แก่นักปราชญ์ผู้ทรงคุณวุฒิ จัดเป็นบุญกุศลอันควรอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

สมเด็จพระเจ้า ได้ฟังคำตอบแล้วจึงเห็นว่า พระครูฯ เข้าใจอย่างเหตุผลเข้าใจธรรมะได้ดีมาก การนี้ ได้มีผู้นำมาเล่าถ่ายทอดกันต่อมาจนปัจจุบันนี้ เจ้าภาพบางท่านที่มีศรัทธาแก่กล้าก็จัดให้มีการประกวดโคลงกระทู้ 4 สุภาพ ในหัวข้อกระทู้ที่ตั้งขึ้นโดยมากจะเกี่ยวกับงานนั้น พร้อมจัดสิ่งของมีค่าให้รางวัลเป็นพิเศษแก่ผู้ชนะการประกวด ปัจจุบันรางวัลโคลงกระทู้ 4 สุภาพ เจ้าภาพจัดให้ของมีค่า อาทิเช่น วิทยุ กระติกน้ำเย็น - ร้อน - มุ้ง ผ้าท่อนอน ชันเงิน นาฬิกา บล็อก เครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อสร้อย แหวน ทองคำ ก็เคยมี เพราะเล็งเห็นประโยชน์อันแท้จริงตั้งว่า จนเป็นที่นิยมแพร่หลายไปสู่จังหวัดใกล้เคียง เช่น ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ ก.ท.ม. นนทบุรี ฯลฯ

3. ผู้ทนาย ประโยชน์ของปริศนาภีที่เกิดกับผู้ทนายนั้นมี ๓ ประการคือ

ก. ผู้ทนายจะต้องเพียรพยายามศึกษาค้นคว้าในด้านความรู้รอบตัวทั่วไปให้มาก เพื่อนำมาประกอบในการทนาย เช่น ด้านวรรณคดี ภูมิ - ประวัติศาสตร์ ภาษีสัตว์ สมุนไพร และคำศัพท์ต่าง ๆ ฯลฯ เมื่อท่านได้พบและศึกษามากเข้าจะทำให้ท่านรอบรู้แตกฉานยิ่งขึ้น

ข. เมื่อท่านเป็นผู้ทนายที่มีประสบการณ์พอตัวแล้ว การจะหันมาลองสนใจในการประพันธ์ปริศนาภีบ้าง ก็ไม่ยากเลย เพียงแต่ศึกษาถึงหลักเกณฑ์บัญญัติให้ชัด จนก็สามารถประพันธ์ได้ เพราะความรู้รอบรู้ของท่านมีเพียงพอ ย่อมนำมาดัดแปลงแก้ไขสิ่งที่บกพร่องในการประพันธ์ พร้อมกับสอดแทรกสิ่งใหม่ ๆ ให้รัดกุมยิ่งขึ้นดีกว่าผู้ที่ขาดประสบการณ์

ค. การทายนั้นถ้าทนายคำประพันธ์ที่มีมากพียงค์ย่อมดีกว่าน้อย เพราะผู้ประพันธ์จะเปิดทางให้เป็นแนวคิดมากกว่า เมื่อผู้ทนายจับแนวได้สัก 4-5 พยางค์ก็แน่ใจในธงบาทนั้นได้ว่ามิผิดพลาด หากน้อยพียงค์แนวคิดที่เปิดไว้จะมีเพียง 1-2 เท่านั้น จับไม่ได้ก็พาให้มีคณทนายมือออก โดยมากผู้ทนายจะพากันละเลยไปคิดแผนอื่นต่อไปมืออยากทนายเดาโดยไร้เหตุผล

ต่อไปนี้เป็นบทประพันธ์ปริศนาภีแต่ละชนิด ซึ่งมีความสั้นยาวต่างกัน พอที่ทุกท่านจะสลับสมองลองปัญญากันได้

โศภส 1

กิมิเสพรากศพ	รอยนุ้มพบนส่วนหัว
หน้าตาข้างน่ากลัว	ทศบาทมัวเนาเลนตม
ลักมาโดนลักต่อ	ที่รวมทอนประสาทสม
คลังเกล้าเฝ้าเยยชม	ผูกขอดคมยึดแน่นครัน
กระตุ้นหนุนเร้งเร้า	บีบเม้มเข้าเสียวกระสัน
หลานเรารู้เรียกกัน	ยามสายัดต์ตะวันรอน
กล่าวคำขอโทษขาน	รังน้ำหวานตัวสลอน
เรือพายหัวท้ายงอน	เนาตงคอนบ่าวเขามี่ ฯ

โศภส 2

ลาวทองร้องเรียกแม่	พระธาตุแฉ่จังหวัดเลย
จ่ารงค์จิงพิเปรย	องค์ขาวเอี่ยมมาราอัน
ราษฐานทวารใน	เมี่ยมจมนไวยฯในเสกสรร
สูญมีพิเจ้าแปรพัน	เรียกสุวรรณีกนามา
ร่วมผู้มารามบุตร	ลอแปลงรุกไปสองหนา
ทุเรียนมีราคา	บรรพตพินัสนิคม
กวีเอกโคตประหาร	นามเก้าขานอุตรดิษฐ์สม
กบฏเรือถูกจม	ทอดลงขมขอยเนาบิล ฯ

พารส 1

ฝั่งรวงฝั่งหวงเห็น	ร้องเรียกแผ่นดินชานไช
แถมออกอรทัย	บัดเดียวใจก็ถึงพลัน
ยามยาตราไคเหยียบเต้า	เรียกของเก่าใช้เสกสรร
คำกล่าวหยวนโสนครัน	อีกนามนั้นเรียกนภา
สิ่งนี้ธูลีหิน	จอมบดินทร์ ร. แปะตนา
ผ้าหัตถ์ถึคนามา	นามมีจจาแหวกว้ายปล ๖

พารส 2

ถิ่นที่แดนประหาร	ร้องเรียกลานหรือสนาม
สื่อเสียดนีสัยทรม	ใช้ห่มยามหนาวพิปราย
กินอยู่ยังวีวิต	ประทับติดตราเครื่องหมาย
ปกคลุมกำบังกาย	เสพพิพวายเห็นมีพิษ
ผูกผาคาคาฉวี	เนาฉิมพลีที่สถิตย์
ร้อนแรงแสงอาทิตย์	แต่งตุ้มติดทรวงบังอร ๖

ทศ 1

กดฉับนับหลากสี	เนานที่สี่มัจจา
ภาชนะใส่ธารา	สองทีธาเนาแนวไพโร
พาหนะเทียมด้วยวัว	รูน่ากล้วสลักไช
ตรอกเก่าเนากรุงไกร	สิ่งทนไฟแทรกใส่บน
เห็นพิษเสพตายสุ	ลูกกวนอุย่าฉงน
ทศถามตามมุขล	เชิงอุกคั่นใคร่ข้อพัง

ทศ 2

รวมเรเสี่ยกระบวน	ทำรำยวนพิศหนักหนา
รุ่งรังนกนัยตา	เฝ้าเคหาสัตว์เลี้ยงมี
มากหนวดเนาสายสินธุ์	ถนนนิเนากรุงศรี
ร.สามครุณี	กล้วยไม้ในเคยพบพาน
ตามคติกับเสื่อ	ร่วมเผาเมื่อสกุลขาน
ทศถ้วนประมวลการ	อย่าพิศผ่านธงอันใด ฯ

สุรางคณางค์ 1 (ส.ร. 1)

ผูกคณมากไว้ เขตเคยขึ้นไทย แร่ไขรทั้งสาม
มิ่งม้าพาณี เมษีพีนาม เพื่อนรักหญิงงาม ยักษ์ขามรามา

สุรางคณางค์ 2

รวมหมู่ดารา โชติรวนเขื่อนคา แฉงหนานักโย เสพเลื้อยคือน้ำ
พิชลำขาใคร ร้องเรียกสะไห้ ดอยใหญ่เนาเหนือ

ดอกสร้อย 1

คิดเอ๋ยคิดย้า	แสนมอกน้ำหัวใจระไรหนา
ไม่มีแก่นดอกหอมย้อมอุรา	ธัไสยาพบคำคิดจำนรรจ
บุญนีย์ขอมสร้างแต่ปางก่อน	เคยหม่นอนหนาวกลายกายสุขสันต์
ยินเพลงไทยไพเราะเสนาะกรรณ	ยามแข็งขันชุกขนิมิตนเอย

ดอกสร้อย 2

ระเอ้ย ระดา

แสนโศรกเศร้าทรวงในไผ่ระทม
เครื่องเล่นต่อเติมไฟไฟชอกถาม
ป้อมฝรั่งเศส รัญ จูทะลวง

อดีตนายกลไทยสมัยปฐม
คราเปิดผมจำได้สมัยควง
งามขนาดใหญ่ใครก็หวง
ชาวเป็นยวงหนาวโงยโปรยปรายเอย

สีกวา 1

สีกวาเพลงไทยฟังไพเราะ
ทหารเตรียมพร้อมรบได้ไชพิเปรย
เกาะจังหวัดนครน้แครงเพลงลูกทุ่ง
ผู้แสดงเป็นตัวพระขณะรำ

เรียกเฉพาะกลบทพจน์เฉลย
ของเสวยเขาส้มอิมประจำ
ฉายมาดมุ่มง่สาะสรกันกลำ
เหนียงติดเป้าครอบงำจำปาเอย

สีกวา 2

สีกวาบมแก้ยากวากย์เฉลย
ตกใจนุฉุทานขานทันคว้น
น้ำแห้งขอคริบไปไกลห่างฝั่ง
กลบทมากใช้ใครร้อยกรอง

เป็นคำเปรยเปรียบว่าจะอาศัย
หมอใช้กันแก้พิษงูสุทตลอด
เป็นคำฟังเพยพานขานสนอง
ไว้ตัวทองถั่วโตไซมาเอย

กลอน 1

พบมีคู่อยู่พักครัยก็เคยเห็น
กระเมิดกระเมี้ยนขวยเขินสะเห็นโย
งาข้างทั้งมีไหมไซขยาย
เอนกายอิงพิงแอบแนบคายนครัน

เรียกเนื้อเขียนน้องสาวกล่าวโฉน
ประกำให้แน่นบองไม้สองอัน
เนาตราคหมายใส่ลิไม้เสกสรร
ยิงกุมภักดิ์รามใช้กนกสาธกที

กลอน 2

นักกินข้าวกลายเป็นเลือกเลือกแต่เนื้อ	อยากเหลือใจให้ดูลู่ลู่เงียนหาย
เกิดฟ้าบังนัยนาหาพิปราย	อันลวดลายของไทยวิไลตา
ปลบุรีมีแม่แลไฟล	ดื่มชาติให้หมอเสาะเฉพาะหนา
ขนมหวานมีใครสโธธา	เนาปลาเกาะนี้บุรีล

โคลง 1

จังหวัดฉะเชิงเทรา	ทักษิณ
ขอนแก่นอำเภอน	เมือง
จตุบาทเสพตนิ	ศรีกเอ๋ย
อันว่านฉะฉิน	นีกอ้างเอ๋ยสม

โคลง 2

ที่ระชาตินิฉิน	เนายม
ภูษิตสองเห็นณ	ทับท้อย
กล้วยไม้สศสวยสม	สศศเนตร
ดื่มเกิดริมรสย์อย	เยี่ยงนี้กไฉน

กระจุ่มกระจิม 1

ธมชาติเนาอุคร
สมัยก่อนเงินตราเผย
ขนมปังกรอบจ้งเลย
อนุเคยผ่านเห็นนาง

กระจุ่มกระจิม 2

กรุงแตกผ่านครองเหนือ
มัจฉาเนื้อโอฬ่าชาน
หากขบวีพวยปราณ
วิเวกวานแว่วเพลงไทย

ฉับ 1

ถนนคนรดผ่านบุก ห้ามยังงมิสูก
ค้อนใหญ่บุกเบิกตระหน้า

ฉับ 2

อารามสงฆ์เนานานหลาย ร้องเรียกลูกชาย
ลานบินหมายเก่า เวียดนาม

อะไรเอ๋ย 1

นามบุตรทรงธรรม หุ้มพันกายา
แต่แรกเกิดมา ใหญ่กล้าเปลือยกาย

อะไรเอ๋ย 2

หนึ่งโษษฐ์หนึ่งโสศ ค้างโทะทรมาน
ผูกหูประจาง พบพานยอดรุกข์

ใครเอ๋ย 1

สิงห์เข้าขุนพลแปร ถึงแก็กี่ำมอง
กลยุทธยังแคล้วคล่อง บุเรงนองเฒคือใคร

ใครเอ๋ย 2

ขุนทัพปาวคาเถจ หูกขอบเขตมิต้านทาน
โดยยาพิษวายปราณ รู้เร้งขานเขาคือใคร

ใครเอ๋ย 3

ปฎิภาณกวี ครั้งจักรีแห่ง ร. ฟ้า
ผู้ถูกละลิมหนา รู้บอกมาเขาคือใคร

เฉลย

โสฬส 1

1 ขมาน 2 ขม่อม 3 ขมึงทึง 4 ขะโมย 5 ขมาย 6 ขมอง
7 ขम्म 8 ขมวด 9 ขมีขมัน 10 ขมิบ 11 ขมอง 12 ขมุกขมัว
13 ขมา 14 ขมูม 15 ขมวดยา 16 ขมู

โสฬส 2

1 ศรีเงินยวง 2 ศรีสองรักษ์ 3 ศรีพรหมรักษ์ 4 ศรีธรรมโศกราบ
5 ศรีสุดาวงศ์ 6 ศรีมาลา 7 ศรีสุริโยทัย 8 ศรีมัญญ 9 ศรีสุคำจันทร์
10 ศรีเกตุ 11 ศรีสุวรรณ 12 ศรีพระธาตุ 13 ศรีปรางค์ 14 ศรีพรหมมาส
15 ศรีอยุธยา 16 ศรีนิคม

พารส์ 1

1 มรูปคต	2 ภูวคต	3 สะคน	4 บัดคต	5 บาทาคต	6 ประคน
7 สัปคน	8 นภคต	9 ฝคคคคต	10 อานันทมหิตล	11 ปณิตล-กรตล	
12 ปุ่มหิตล					

พารส์ 2

1 อาฆาตนะ	2 อังคนะ	3 สูจนะ	4 ปารุปะนะ
5 ยาปะนะ	6 อังกะนะ	7 ฉาทะนะ	8 ทมวภมรณะ
9 วรรณะ	10 นศานะ	11 วิกัตตนะ	12 ณะ

ทศ 1

1 พิมพหีน	2 บุษหีน, กระทบหีน, ฉลามหีน, กระทบหีน	
3 ชันลงหีน	4 กาทหีน, พริกหีน	5 วาหีน
6 สิงโตหีน	7 สลักหีน	8 ไยหีน
8 ระโงกหีน	10 กวมหีน	

เฉลย (2)

ทศ 2

1 ระล่ำระส่าย	2 บักซอสามส่าย	3 ทรส่าย	
4 กัจฉะส่าย	5 หมึกส่าย	6 พาดส่าย	
7 รุ่งประสานส่าย	8 เอื้องส่าย	9 อันส่าย	10 สืบส่าย

สุรางคณางค์ 1 (ส.ร 1)

1 อาฟ้าหก	2 หัวพันทั้งห้าทั้งหก	3 ตรีโลหก	
4 พลาหก	5 วลาหก	6 สีเนหก	7 วิรุณหก

สุรางคณางค์ 2

1 กัตติกา	2 สังขลิกกา	3 ลูติกา
4 บัลลุกา	5 พังกา	6 วรฎกา 7 คอยอังกา

คอกสร้อย 1

1 ระทม	2 สันทม	3 บรรทม
4 นครทม	5 คลุมปะทม	6 เทพบรรทม 7 อุปะทม

คอกสร้อย 2

1 ฮีโน	2 พระยามโน	3 ทูมโน
4 กาสีโน	5 โคมิโน	7 ฮีโน
8 มายีโนต์	9 สโนว์	

สักวา 1

1 ขอมทรงเครื่อง	2 นารายณ์ทรงเครื่อง	3 ฉกรรจ์ลำเครื่อง
4 เทียบเครื่อง	5 ทางเครื่อง	6 พระเครื่อง
7 ยืนเครื่อง	8 เข้าเครื่อง	

สักวา (2)

1 เงื่อนตาย	2 เกือบตาย	3 อู้อยตาย
4 เขยตาย	5 น้ำตาย	6 น้ำร้อนปลาเป็นน้ำเย็นปลาตาย
7 อักษรกลอนตาย	8 แม่ตาย	

กลอน (1)

1 ขนง	2 ขนิษฐ	3 ขนาง
4 ขนบ	5 ขนาย	6 ขนุ
7 ขนน	8 ขนาก	

กลอน (2)

1	เกล็ดข้าว	2	เกล็ดทอง	3	เกล็ดกระดี่	4	เกล็ดนาค
5	เกล็ดจลาม	6	เกล็ดหอย	7	เกล็ดกระโท่	8	เกล็ดแก้ว

โคลง (1)

1	งุ่มพร	2	งุ่มแพ	3	งุ่มพา	4	งุ่มเพ็ด

โคลง (2)

1	ย้ายธง	2	ย้ายไหว-ย้ายแครง	3	ย้ายฟ้าสีดา
4	ย้ายเพ็ช				

กระจุ่มกระจิม 1

1	เอสกีโม	2	นะโม	3	กิลโม	4	กุกหญิงโม

กระจุ่มกระจิม 2

1	โป้หัวขาว	2	กระพงขาว	3	ปล้องขาว	4	บัวขาว

ฉับ 1

1	ราวคำเนิน	2	คำเนิน	3	พะเนิน

ฉับ 2

1	วัดเอี่ยมวรบูรณ	2	คณู	3	ทันซอนนุด

เฉลย 3

อะไรเอ๋ย 1 ทน่อไม้ 2 กระบอกรองน้ำตาล

ใครเอ๋ย 1 ประชันหุ่ณย์ 2 ฮันนิнал 3 เปโมรา

ร้อง

โดย

สุจิตต์ วงษ์เทศ

บรรณาธิการ วารสารศิลปวัฒนธรรม

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"

13 - 16 กันยายน 2532

ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

ร้อง

ร้อง หมายถึงการขับหรือลำคำโคลงกลอน

การขับลำของมนุษย์ยุคแรก ๆ เป็นอย่างไร? ไม่อาจอธิบายได้ด้วย "เสียง" ที่เปล่งออกมาจากริมฝีปาก เพราะไม่มีหลักฐาน

แต่ก็อาจรู้เรื่องราวของการร้องสมัยโบราณได้โดยสังเกตพัฒนาการของคำขับและลำที่เรียกรวม ๆ ว่า "กลอน" เพราะการร้องหรือขับลำทั้งหมดต้องตั้งเป็นคำกลอน และคำกลอนยุคแรก ๆ มีขึ้นมาเพื่อร้องหรือขับลำ ดังวรรณคดีโบราณ เช่น โองการแม่น้ำใช้สวด มหาชาติ คำหลวงใช้สวดสมุทรโศภนใช้พากย์หนัง (ใหญ่) เป็นต้น

เพราะฉะนั้นกลอนทุกชนิดจะมี "เสียง" (ร้อง-ขับ-ลำ) และ "ทำนอง" อย่างเสรีกำกับอยู่ด้วยทั้งสิ้น

ดังนั้น หากมองเห็นพัฒนาการของคำกลอนขับและลำตั้งแต่ยุคแรก ๆ ก็อาจ "เดา" ลีลาหรือขับและลำยุคดั้งเดิมได้ด้วย

ขับและลำ ตระกูลไทย-ลาว

"ขับ" และ "ลำ" เป็นการละเล่นดั้งเดิมของประชาชนชาวสยามในตระกูลไทย-ลาว ที่มีความหมายเดียวกันมาแต่ยุคเริ่มแรก คือการเปล่งเสียงและถ้อยคำเป็นทำนองอย่างเสรี มีความยาวไม่แน่นอนโดยเน้นถ้อยคำเป็นหลักนำทำนอง มักเล่นเล่าเรื่องและโต้ตอบระหว่างหญิง-ชาย เช่น ขับขุ่มหลวงพระบาง ลำไทเหิง ฯลฯ

ประเพณีขับและลำเคยแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชาวสยามทุกท้องถิ่น เช่น กลุ่มลุ่มน้ำแดง-ดำ, ในภาคเหนือของเวียดนาม กลุ่มลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่เขตสิบสองพันนาในมณฑลยูนนานของจีนลงมาตลอดแนวไทย-ลาว กลุ่มลุ่มน้ำสาละวินในภาคเหนือของพม่า (รวมทั้งกลุ่มลุ่มน้ำพรหมบุตรในแคว้นอัสสัมของอินเดีย) และกลุ่มที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

มีคำมูลอยู่ในวรรณคดีสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาว่าประเพณีขับชอและลำแคน เคยมีบทบาทสำคัญอยู่ในราชสำนัก และจดหมายเหตุลาลูแบร์ระบุว่า ประมาณปลายกรุงศรีอยุธยา นิยมหา "ข้างขับ" ไปขับและลำทำเพลงในงานต่าง ๆ เช่น งานแต่งงาน ต่อมาจึงมีพัฒนาการเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งซึ่งเรียกกันสืบมาว่า "ขับเสภา" นอกจากนั้นยังเรียกเพลงว่าลำ เช่นลำนางนาค และเรียกทำนองสวดว่าลำสวด แม้สมัยกรุงเทพฯ เองยังมีร่องรอยการใช้คำขับและลำอยู่ในเนื้อร้องเพลงแขกมอญบางชุดพรหมตอนท้าย (วันเดียว) ว่า

ขับลำบรรเลงเป็นเพลงเถา

เพลงมอญเก่าแสนเสนาะเพราะหนักหนา

ทุกวันนี้ประเพณีขับยังแพร่หลายอยู่แถบล้านนา (ไทย) ล้านช้าง (ลาว) ลื้อ (จีน) และไทยใหญ่ (พม่า) แล้วเรียกคนขับว่า "ข้าง" คือข้างขับ

ส่วนประเพณีลำจะแพร่หลายอยู่แถบลาวใต้ตั้งแต่ เวียงจันทน์ลงไป รวมถึงท้องถื่นอีสานของไทยด้วย แล้วเรียกคนลำว่า "หมอลำ" คือหมอลำ และเรียกคนเป่าแคนคลอว่า "หมอลำแคน"

การขับลำของมนุษย์ยุคดึกดำบรรพ์จะมีเนื้อหาลึกลับ ๆ บางทีมีเนื้อหาอยู่เพียงไม่กี่ประโยค เช่น 2-3 ประโยคเท่านั้น แต่ขับลำวกไปเวียนมาได้จนถึงก่อนวันตรุษจีนก็มี ทั้งนี้ เพราะลักษณะสังคมยังเป็นแบบเผ่าพันธุ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่สัญจรรวดเร็วไปตามที่ต่าง ๆ ต่อเมื่อมีความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้น เนื้อหาของเพลงขับลำก็จะค่อย ๆ ขยายยาวออกไปเรื่อย ๆ ตามความก้าวหน้าทางสังคมนั้น ๆ เช่น กลุ่มชนบนพื้นที่ราบ ย่อมจะมีเนื้อหาเพลงขับลำที่ยาวออกไปมากกว่า เนื่องจากมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากกว่ากลุ่มชนในหุบเขาหรือกลุ่มที่ยังรวดเร็ว

การขับลำยุคแรก ๆ ใช้รับทำด้วยกระบอกไม้ไผ่หรือซีกไม้ไผ่ เป็นเครื่องเคาะจังหวะ ดังมีร่องรอยเหลืออยู่ในกลุ่มชนเผ่าภูมิลากเอ เวียดนามออกเฉียงใต้ทางตอนใต้ของจีนทุกวันนี้ที่มีการละเล่นใช้กระบอกไม้ไผ่ขนาดปล้องเดียวสองอันมาตีกระทบกันประกอบจังหวะขับลำ และตระกูลไทย-ลาวอีสานมีไม้สองอันเรียก "กั้มกั้ม" ตีกระทบประกอบจังหวะลำ (เรียก "หมอลำกั้มกั้ม") สิ่งเหล่านี้น่าจะเป็นต้นเค้าของประเพณีที่เรียกกันภายหลังว่า "ขับไม้" และ "ขับเสภา"

ท่วงทำนองหรือลีลาการขับลำอย่างง่าย ๆ สั้น ๆ ที่มีพัฒนาการจากยุคแรก ๆ นี้ ยังเป็น
ต้นกระแสพัฒนาการให้เกิดเพลงดนตรีที่ดีสี่ตีเป่าอีกด้วย ดังกรณีทำนองกลองหน้าทับ "ปรบไก่"
นั้นสืบมาจากการขับลำทำนองปรบไก่ของชาวบ้าน และทำนองเพลงปี่พาทย์ระโคมรับละคร/
ลิเกอีกจำนวนหนึ่งสืบมาจากการขับลำทำเพลงจากปากชาวบ้าน

คำขับลำหรือคำร้องทั้งหลายหลายมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกลอน จึงไม่อาจแยกการ
ขับลำหรือร้องออกจากพัฒนาการของกลอนประเภทใดประเภทหนึ่งได้

คำขับลำ

กลอน-โคลง-ร่าย

กลอน เป็นชื่อรวม ๆ เรียกร้อยกรองทั้งหมดที่มีกำเนิดและพัฒนาการอยู่ในภาษาตระกูล
ไทย-ลาว อาจจำแนกตามท่วงทำนองการร้องหรือขับลำอย่างกว้าง ๆ ได้ 3 อย่างคือ

กลอนเพลง หรือ "กลอน" อย่างหนึ่ง กลอนลำหรือ "โคลง" อย่างหนึ่ง กลอนสวด
และเซิ้งหรือ "ร่าย" อีกอย่างหนึ่ง

แต่กลอนทั้งหมดมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันอย่างน้อย 2 ประเภทซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ มีข้อ
อธิบายไว้ดังนี้

ชั้นทลักษณ์หรือร้อยกรองในภาษาประเภทหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง เช่น อินทีย ฯลฯ ไม่ใช่
เรื่องของลักษณะสัมผัสคำคล้องจอง แต่เป็นเรื่องของจังหวะและคำหนักเบาหรือครุสุ แล้วพัฒนา
ลักษณะสัมผัสคำคล้องจองขึ้นมาภายหลัง และในบางกลุ่มภาษานิยมใช้สัมผัสคล้องจองเป็นแต่เพียง
การประดับประดาพิเศษโดยมิได้กำหนดตายตัว หรือมิได้มีบทบาทเชิงขาดในมหร้อยกรอง (ว่าถ้าไม่
สัมผัสก็ไม่เป็นกลอน) แต่ในภาษาตระกูลไทย-ลาวมีลักษณะพิเศษ กล่าวคือนอกจากจะมีลักษณะถือ
ระดับเสียงสูงต่ำเป็นหลักชี้ขาดกลอนแล้ว ยังมีลักษณะเน้นสัมผัสคำคล้องจองอันเป็นแบบแผนดัด
คำบรรพที่สัมผัสควบคู่อยู่ในภาษาประจำวันมาแต่ดั้งเดิมเริ่มแรกที่เดิยว (ยังมีหลักฐานและตัวอย่าง
เป็นรายละเอียดอีกมากอยู่ในหนังสือ "โองการแข่งน้ำ" ของ จิตร ภูมิศักดิ์ : สำนักพิมพ์
ดวงกลม 2524)

ดังนั้น คำกลอนในตระกูลไทย-ลาวทั้งหมดจึงมี 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือประเภทที่จังหวะ
ถ้อยคำและระดับเสียงสูง-ต่ำเป็นหลัก และประเภทที่สัมผัสเป็นหลัก

โคลง-กลอนลำ

ประเภทที่จังหวะถ้อยคำและระดับเสียงสูง-ต่ำเป็นหลัก

คำกลอนประเภทนี้ไม่มีสัมผัสคล้องจองอย่างกลอนเพลงของภาคกลาง แต่อาศัย
จังหวะถ้อยคำและระดับเสียงสูงเสียงต่ำเป็นหลักล้วน ๆ ดังมีร่องรอยอยู่ในคำพูดประจำวันของ
ประชาชนตระกูลไทย-ลาวกลุ่มอีสาน ลื้อ และลาว มีตัวอย่างอยู่ในคำคมหรือภาษิตที่เรียกกันว่า
"พญา" เช่น

ครั้นเจ้าได้ชู้ข้าง	กึ่งซ่มเป็นพญา
อย่าสู้ล้มความหลัง	ชู้ควายคอนกล้า
และ	
ไม้ล้อมข้าว	ลำเดี่ยวบ่ช่วย
ไพร่บ่พร้อม	แบ่งบ้านบ่เฮือง
และ	
กันฮ้ายคิดสอดน้อง	ให้เหลียวเบิ่งเดือนดาว
สายตาเฮา	สัพาดกันเทิงฟ้า

สี่ลาวพญาสั้น ๆ ประเภทนี้ จะมีพัฒนาการสร้างคำเพิ่มหน้า-คำสร้อย-คำแทรกต่าง ๆ
จนค่อย ๆ ก่อรูปเป็นกลอนลำไร้สัมผัสคล้องจอง (อย่างกลอนเพลงภาคกลาง) ดังมีตัวอย่าง
อยู่ในหนังสือสันไซซึ่งเป็นวรรณคดีโบราณของอีสานและลาวบทหนึ่ง (แม้จวรรคเรียงตาม
ประเพณีท้องถิ่น) ว่า

ยามเมื่อท้าว	ทรงมอบเวียงเสให้
บันโดยตาม	มอบเวียงเมืองนั้น
ยามใดฮ้อน	เพิงไกวกวัดโบก
วิหัดต้อง	องค์ให้อยู่เย็น

ร่องรอยนี้ยังมีอยู่ในกลอนลำ (สมัยหลัง ๆ) เป็น กลอนลำชาย-หญิงเกี่ยวพาราลี
ในงานลงข่วง

ด้วยพื้นฐานจากคำพูดประจำวัน แล้วผูกเป็นพยางค์สั้น ๆ จนพัฒนาเป็นกลอนลำไร้สัมผัส
กระทั่งมีฉันทลักษณ์เป็นโคลง ดังมีตัวอย่างอื่น ๆ อีกเป็น หนังสือวรรณคดีโบราณของอีสานและ
ลาวเรื่องท้าวขุ่นฯ ว่า

อยู่เยอ	น้องเจ้าข่วง	ทั้งสอง
	ถึงปีตู	จักเต้า
อยู่เยอ	ฮองฮองบัว	ก้านก่อง
ฟ้าบ่	เถ้าฟ้าเล่า	จักคืนมา

และอีกบทหนึ่งว่า

จักควน	ขึ้นฟ้าเล่า	ยังรัก
จักอยู่	คอมเผื่อฝึก	เพื่อนน้อง
	จักตีบ่รัก	สะเทินห่าง พระเอย
นานขึ้น	เยียวความข้อง	พรากรน้องหลายทาง

จะเห็นว่าแบบแผนดังกล่าวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ โองการแข่งน้ำโคลงห้าที่เป็นวรรณคดี
โบราณที่ใช้ในราชสำนักภาคกลางมาก่อนสมัยพระเจ้าอู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา เป็น

นานา	อเนกน้ำว	เดิมกัลป์
จักร้า	จักราพาพ	เมื่อใหม่
กล่าวถึง	ตรวันเจ็ด	อันพลุ่ง
	น้ำแล้งไซ้	ขอคหาย

และ

สมมต	แคล้วตั้งอาที	เดิมกาล
สายท่าน	ทรงธรรมิน	เรื้อยหล้า
วันเสาร์	อังคารวัน	ไอยอาที
กลอยแรก	ตั้งฟ้ากล่าว	แม่งผี

ต่อมากลอนลำและกลอนอ่านเหล่านี้มีพัฒนาการส่งสัมผัสแบบร้อยและแบบโคลง ดังจะ
เห็นตัวอย่างจากโครงการแบ่งน้ำโคลงห้าและโคลงห้าอยู่ๆ และวรรณคดีโบราณของอีสานอีก
หลายเรื่อง

กลอนลำหรือโคลงนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ สรุปว่า

รูปแบบดั้งเดิมของโคลงนั้นไม่มีสัมผัส หากสนใจจังหวะคำและระดับเสียงสูงเสียงต่ำ
หรือเอก-โท แล้วพัฒนาจนมีสัมผัสเล็กน้อยขึ้นอย่างโคลงต้นวิวิธมาลี และเพิ่มมากขึ้นเป็นอย่าง
บาทกฤษณ์ของไทยภาคกลางหรือวิษณุมาลีของลาวล้านช้าง สุดท้ายก็ก้าวเป็นโคลงที่มีสัมผัส
เต็มที่อย่างโคลงสี่สุภาพของไทยหรือที่ลาวล้านช้าง เรียกว่า มหาสินธุมาลี แต่อีกทางหนึ่งก็พัฒนา
โดยไม่มีสัมผัสร้อยอันเป็นที่นิยมอยู่ทางภาคอีสานและล้านนารวมทั้งสิบสองพันนาและลาวทุกวันนี้
(โครงการแบ่งน้ำ : สำนักพิมพ์ดวงกมล 2524)

กลอนลำร่วมสมัยทุกวันนี้แม้จะปรุงคำเพิ่มเติมเข้ามาให้สอดคล้องกับทางลำ แต่ก็ยังรักษา
ร่องรอยดั้งเดิมไว้ดังนี้

โอนอ เหลียวไปทางเหนือพัน	เวียงจันทน์ปากน้ำงึม
เห็นแต่คอนต้อขึ้นชั้นต่อแก้ง	กระแสน้ำปั่นปลิว
เหลียวไปทิวบนถัน	โพธารามกำบ้านโป่ง
เลาะตามสายแม่น้ำโขง	เห็นแต่เฮือพ่อค้า
เหลียวขึ้นไปทางหน้า	ลงแก้งท่ากระเบา
เห็นแต่คอนหมากอี	คอนทับกวางกว้างจี้
หลังไปหน้า	ติดกับคอนพระเจ้า
สุดที่โอบแล้วกะโ๊ะ	ลีเวินเข้าท่ากระดิง
	คอนนาคำน้ำไหลโซ่
	ดีฮ้ายกำฝ่ายเหนือ

เห็นแต่ชื่อชาวค้า	ญวนแถวอยู่หน้าท่า
เห็นบุพพาชาติชื่อน	เขี้ยวสะอื้นปึงไบ
ยามเมื่อแลลงใต้	นำโขงแจ่งจ่างปาง
เหลียวไปทางฝั่งซ้าย	ลี้เห็นบ้านหมู่ผู้ไท
เหลียวลงไปทางใต้	ตามฝั่งกระแสน้ำ
ย่านมันเพพังหัก	กะห้องจมลงน้ำ
อันแต่ในโขงกว้าง	ลำโขงหลายย่าน
เห็นแม่น้ำพาตึง	ลี้ต้องตึงเนิน หละนา
โอนน เหลียวลงไปทางใต้	คอนเจียง เขียงข่ม
เห็นแต่ธาตุนม	ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ
	คนไหว้อยู่ป่า
หากแม่น้ำธาตุนมเจ้า	ตั้ง ตัก่อนปางปฐม
เป็นที่เจดีย์สูง	หมู่คนถนอมไหว
ไหลลงไปทางใต้	คอนสาคามเวส
ลมหากตีพาดต้อง	กระแสน้ำไฉ่ละอง
ของหากไหลตกแก่ง	คอนโขงใกล้เมืองกี้
โตกระงวักหูน้	กระแสน้ำ วันวัง
เห็นแต่เอาไปน้ำ	กระแสน้ำ วินเป็งปั่น
คอนจันที่ตั้งอยู่โขงแม่น้ำ	โขงกว้างระหว่างเขิน
หวดคอนจันที่กะยังมีคอนขึ้น	คอนโขงใกล้เมืองกี้
คอนโขงอยู่ใต้เห็น	ทางใต้แม่น้ำลี้
หนีไปคอนในหูน	คอนมดแดงแก่งส้มป่อย
คอนมันลอยอยู่ใต้	ไปเห็นแม่น้ำทะเล
บ่อจพรรณาโค้ง	มันโขงหลายบ่อน
ไหลไปตกโขงอัน	โขงกะสุดท่อนี้
	ลี้ไหลเลี้ยวสู่ทะเล

(จากหนังสือเรื่องประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสานฯ จัดพิมพ์โดยโครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ : 2526)

ดังนั้น ทำนองลำดั้งเดิมของกลอนประเภทนี้ จึงเทียบได้กับประเพณีหมอลำที่มีหมอแคน เป้าแคนคลอเป็นทำนองต่าง ๆ หากจะมีชื่อแตกต่างกันบ้างก็เป็นเรื่องของสำเนียงแต่ละท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกันทั้งหมดทุกถ้อยคำ

คำคล้องจอง

ประเภทที่สัมผัสเป็นหลัก

คำกลอนประเภทนี้ จะมีสอศแทรกอยู่เสมอ ๆ ในภาษาประจำวันของประชาชนตระกูลไทย-ลาวแถบภาคกลาง ภาคใต้ และภาคเหนือ (บางกลุ่ม) แล้วเรียกกันว่า "คำคล้องจอง" เป็น

ข้าวยาก หมากแพง - เข้านอก ออกใน - โทก พกลม

ซิงก็รา ซ่าก็แรง - ชั่วเจ็ดที ดีเจ็ดหน - ลือกที่รัก มักที่ขิง

ซึกน้ำเข้าลึก ซึกศึกเข้าบ้าน - จะบีบก็ตาย จะคลายก็รอด

พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง - หุงข้าวประคตหมา บึงปลาประคตแมว

ดูข้างให้ดูหน้าหนาว ดูสาวให้ดูหน้าร้อน

มีเงิน เขาก็นับเป็นน้อง มีทอง เขาก็นับว่าพี่

อยู่บ้านท่านจงอย่านิ่งดูตาย บั้นวับันควายให้ลูกท่านเล่น

ต่อจากนั้นจะมีลักษณะผสมสั้นบ้างยาวบ้างสลับกัน เป็น

น้ำท่วมทุ่ง ผักบุ้งโหรงเหรง - เรือล่มในหนอง ทองจะไปไหนเสีย - ตักน้ำใส่

กะโหลก มะโจงกุงเงา

ในเอกสารโบราณจะเต็มไปด้วยลีลาคำคล้องจอง เป็น หนังสือไตรภูมิมีความว่า

ราบเคียงเรียงเสมอ - ที่ราบที่ลุ่มขุขุที่เรง - ทำไร่ไถนาค้าขายวายล่อง - ทำมา

หากิน - รื่นร่วนทานมุง - งูเงี้ยวเปี้ยวของ - คาพู พูหนวก - ท้องขึ้นท้องพอง จับท้องต้องใส่

ปวดหัวมัวตาใช้เจ็บเหน็บเหนื้อย - ฝ่าผ่น ท่อนแพร - พูกอนหมอนอิง - ว่ายล่องท่องเล่น ฯลฯ

พงศาวดารล้านช้างมีความว่า
สร้างบ้านเมืองลุ่มกินปลา เฮ็ดนาเมือง ลุ่มกินข้าว - น้ำท่วมเมืองลุ่มลัดเลียง
ท่วมเมืองเพียงละลาย ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีอยู่ในรายชื่อเครื่องสังเวศให้ผีแทนว่า
ข้าวน้ำข้ามปลา หมูเห็ดเบ็ดไก่ เนื้อเถิก เอ็กกลาย กล้วยอ้อยส้อยย่ำ พริกพญูหลา
เหล้ายาปลาปิ้ง ผักนางอาจหญา

จากนั้นจึงค่อย ๆ เรียบเรียงคำคล้องจองให้มีความต่อเนื่องสลับกัน เช่น ความโท
เมืองของผู้ไทดำ (ในภาคเหนือของเวียดนาม) มีความว่า

จี่

ก้อเป็นดินเป็นหญ้า
ก้อเป็นฟ้าท้อดวงเห็ด
ก้อเป็นดินเจ็ดก้อน
ก้อเป็นน้ำกำแควปากแพทาว
ฟ้าดำ เชื่องหม้อขาง
ฟ้าบางเอื่อยงเปือกกล้วย
ดำเข้ายั้งคั้งซาก
ตากลเข้ายั้งคั้งเพิน
งัวดำไปคั้งหนอก
หมูพอกไปคั้งตั้ง

(ความโทเมืองจากเมืองหม้าย โดย James R. Chamberlain พิมพ์ในหนังสือ
รวมบทความประวัติศาสตร์ของสมาคมประวัติศาสตร์ 2529)

ในที่สุดคำคล้องจองเหล่านี้จะมีพัฒนาการส่งสัมผัสแยกออกไปอย่างน้อย 2 ทาง คือ
กลอนสัมผัสสร้างอย่างหนึ่ง และกลอนสัมผัสเพลงอีกอย่างหนึ่ง

ร้าย : กลอนสี่สัมผัสร้าย

ในยุคแรก ๆ ที่ชุมชนยังไม่ใหญ่โตกว้างขวางและยังไม่ซับซ้อนนักเพราะยังมีลักษณะ
เป็นชนเผ่าหมู่เหล่าพวกใครพวกมัน การสื่อสารและสังสรรค์ จึงอยู่ในวงจำกัด ทำให้ถ้อยคำ
และท่วงทำนองคำคล้องจองต่าง ๆ ถูกจำกัดไปด้วย

เมื่อชุมชนขยายออกไปสังสรรค์กับชนเผ่าและหมู่เหล่าอื่น ๆ อันเป็นเหตุให้ถ้อยคำ
และท่วงทำนองในการสื่อสารเติบโตขึ้น บรรดาคำคล้องจองที่เคยมีอยู่สั้น ๆ ย่อมขยายยืดยาว
ออกไปเรื่อย ๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากความโหมเมืองของกลุ่มผู้ไทดำเป็นคำคล้องจองสี่
สัมผัสสองสามวรรคแล้วขาดแล้วเริ่มใหม่อีก แต่ในพงศาวดารล้านช้างที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน
จะมีท่วงทำนองสี่สัมผัสและพรรณนายืดยาวมากกว่า ทั้งนี้ก็เพราะลักษณะสังคมแตกต่างกันแล้ว

แต่ความโหมเมืองของผู้ไทดำก็สื่อให้เห็นถึงการก่อรูปของกลอนที่สี่สัมผัสร้ายได้เป็น
อย่างดีว่า ค่อย ๆ เมื่อสัมผัสคำคล้องจองแต่ละวรรคให้ต่อเนื่องยืดยาวออกไปเรื่อย ๆ และ
ในยุคแรก ๆ ก็ไม่จำเป็นจะต้องเคร่งครัดทอดสัมผัสไปทุกวรรค เพราะลักษณะเสรีของกลอน
ในไทย-ลาวยุคแรก ๆ มิได้กำหนดอะไรลงไปตายตัว

กลอนสี่สัมผัสร้ายนี้ แต่ละท้องถื่นมีชื่อเรียกต่างกันดังนี้

ภาคกลางเรียก "ร้าย"

ภาคเหนือเรียก "ฮ่า"

ส่วนภาคอีสานเรียก 2 แบบ คือ แบบที่ใช้สวด (หรือสูตร) ทำขวัญต่าง ๆ จะเรียก
"ฮ้าย" เช่น ฮ้ายยาว และแบบที่ใช้เชิงต่าง ๆ จะเรียก "กาพย์" เช่น กาพย์เชิง (ของดี
อีสาน โดยจารุบุตร เรื่องสุวรรณ : พิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ 2520)

ทำไมจึงต้องมีกลอนสี่สัมผัสร้ายที่เรียกรวม ๆ อย่างง่าย ๆ ว่า "ภาษาร้าย"?

เรื่องนี้มีเหตุมาจากลักษณะสังคมยาวนานาวไรที่จำต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญที่สุด
แต่ธรรมชาติคือความไม่แน่นอนอันเป็นต้นเหตุของความวิบัติภัย ดังนั้น มนุษย์จึงมีสำนึกร่วมกัน
ว่าจะต้องแสดงความอ่อนน้อมต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อวิงวอนร้องขอความอุดมสมบูรณ์หรือ
ความมั่งคั่งและความมั่นคงอยู่ตลอดเวลาและทุกระยะของการทำมาหากิน

โดยทั่วไปผู้คนในตระกูลไทย-ลาว เมื่อว่า อำนาจที่เหนือธรรมชาติคือผีที่อยู่บนฟ้าจึงมักเรียกกันว่า "ผีฟ้า" หรือ "ผีแดน" ซึ่งมีความหมายเท่ากับเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายก็น่าจะมีอำนาจไม่น้อยที่จะคลั่งคลานสิ่งใด ๆ ได้

แต่ผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่ไว้มก
เมื่อไม่ไว้มก ก็สื่อสารกันด้วยภาษาธรรมดาที่คนพูดและร้องเพลงกันทั่ว ๆ ไปไม่ได้
ดังนั้น จึงจะต้องสร้างภาษาและท่วงทำนองพิเศษเพื่อไปสื่อสารกับผี เทวดา และ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะ

เรื่องนี้อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่) อธิบายไว้ว่า
โดยทั่วไปมักแบ่งภาษาเป็นประเภทร้อยแก้วกับร้อยกรอง หรือภาษาพูดกับภาษาเพลง
ซึ่งต่างก็มีลักษณะสุดโต่งไปคนละขั้ว แต่กึ่งทางของภาษาพูดกับภาษาเพลงคือภาษาร่าย และ
แม้ว่าร่ายและความเรียงจะก้ำกึ่งกัน แต่ก็แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดแก่ผู้ฟัง (หรืออ่าน) ภาษา
ร่ายจึงเหมาะที่จะใช้ในสถานการณ์พิเศษ เป็นกรณีที่จะสื่อสารกับผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์
(ปากไก่และใบเรือ : อัมรินทร์การพิมพ์ 2527)

แต่การสื่อสารกับผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีพิธีกรรมและจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน
2 อย่าง เป็นเหตุให้ทำนองการใช้ภาษาร่ายต้องแตกต่างกันไปด้วยคือ
พิธีกรรมที่สื่อสารด้วยคนคนเดียวให้ใช้ทำนอง "สวด"
ส่วนพิธีกรรมที่สื่อสารด้วยกลุ่มคนหลายคนให้ใช้ทำนอง "เซิ้ง"

สวด-เทศน์ และเจรจาโขน

สวด - พิธีกรรมสื่อสารด้วยคนเดียวมักขึ้นเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและญาติ
มิตร ได้แก่ พิธีเช่นสรวงบวงผี พิธีบายศรีสู่ขวัญต่าง ๆ เช่น สู่ขวัญเรือน สู่ขวัญลาน (นวดข้าว)
สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญเฒ่า (ผู้) สู่ขวัญนาค สู่ขวัญแต่งงาน สู่ขวัญโกนจุก และ ฯลฯ

ผู้ทำหน้าที่สวดร่ายเพื่อส่งภาษาและทำนองอันศักดิ์สิทธิ์ไปส่งสรรคกับปวงผีในสังกม
ยุคแรก ๆ ก็คือ "หมอผี" และ "หมอขวัญ" (หมอผีและหมอขวัญในสังกมยุคแรก ๆ เป็นผู้มีความรู้พิเศษทางพิธีกรรมประจำเผ่าพันธุ์เทียบเท่ากับนักบวชหรือบัณฑิตในสมัยหลัง ๆ)

มีตัวอย่างภาษาร่ายที่หมอขวัญใช้สวดในพิธีส่งขวัญข้าวขึ้นแล้ว (มั่ง) ของอีสานดังนี้

ว่ามาเอ ขอขวัญเออย

นางข้าว เจ้าข้าวเหนียว ก็ให้มาสู่วันนี้

หันเขียว ๆ ข้าวดำ

หันดำ ๆ ข้าวหมากเข็ม ก็ให้มาสู่วันนี้

ฮวงเพื่อข้าวปองแล้ว

แลข้าวเขี้ยว

สะพู่พร้อมปักหนึ

ฮวงฮีข้าวอ้วนน้อยข้าวขี้ควาย

เม็คสวยข้าวฮวงข้าง

เม็คขวงข้าวลวดเทียน

ลายเวียงน้นข้าวหมาแง่ง

เขาลึงแบ่งไว้ให้หมู่ไทไกล ก็ให้มาสู่วันนี้

เอาแต่ข้าวกะเอ ชิงฮวงมุ่ม

อุ่มอุ่มน้นแม่นข้าวคองแดง

เม็คแดงน้นข้าว เลือดแฮด

เม็คแดงน้นแม่นข้าวเหนียงเปิด

เม็คถันน้นแม่นข้าวหมากกอก

เม็คนอกข้าวมันหอม

กินนัวแม่นข้าวขาด

สะพานพร้อมข้าวหมากโพ

หอมพาลอข้าววงข้างเต็มไข่ ก็ให้มาสามอนวันน

(ประเพณีโบราณไทยอีสาน โดย ปรีชญานันท์ ภิกขุ 2525)

ด้วยความขลังและศักดิ์สิทธิ์ของภาษาร่ายและทำนองสวดที่มีมาแต่สังคมยุคดั้งเดิมเริ่มแรก จึงทำให้มีการสืบเนื่องต่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งบนเนินสูงในรามสำนักสมัยหลัง ๆ นำไปยกย่องไว้ในพิธีกรรมสำคัญเพื่อความมั่นคงของแว่นแคว้น ดังเห็นได้จากพระราชนิพนธ์ถือน้ำพระพิทักษ์กระทำสัตย์สาบานในรามสำนักกรุงศรีอยุธยาในภาษาร่ายและทำนองสวดร่ายตอนตั้งคำสาบแข่งในโครงการแข่งน้ำ (โคลงห้า) เพื่อเชื้อเชิญดวงไฟและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นมาเป็นสักขีพยานแล้ว คอยลงโทษผู้กระทำผิดคิดคดทรยศ ดังนี้

ผีคงผีหมันดำ	ลิ้าหมันผา
มาหนน้ำทนมก	ตกนอกขอบฟ้าแมน
แดนฟ้าตั้งฟ้าต่อ	หลือหลวงเต้า
ทั้งภูติเหง้าพนัสบคี	ศรีพรหมรักษ์
ยักษ์กุมาร	หลายบ้านหลายท่า
ล้วนผีห้าผีเหว	เร็วยิ่งลมบ้า
หน้าเท่าแมง	แรงไทยเอาขวัญ
ครันมาถึงกับเสียงเยี่ยระแรงระแรง	
แผงข้าวอินเยี่ยระรางระราง	
รางว่างจุกปากเยี่ยจะเจียวจะเจียว	
เขี้ยวสระคานอานมลิ้นเยี่ยละลาบละลาบ	
ตราบมีในฟ้าในดิน	บินมาเยี่ยพะพลุ่งพะพลุ่ง
จูงมาสูบเอา	เขาผู้บื้อ
มือใครใจคด	ขบถเกียดกาย

ว่ายกะทัฬหาคัต	คว้านแคว้นมัดตอก
หอกคั้น เต้า ท้าทก	หลกเท้าให้ไปมิทันตาย
ทงายระงมระงม	ยมพบาลลากไป
ไฟนรกลาบบลันคั้นพลาจ	เขาวางเหนือหิจิ
ผู้ตีบชื่อ	มือใครใจกด
ขบถแก่เจ้า	ผู้ผ่านเกล้าอยุธยา

การใช้ภาษาร่ายและทำนองสวดร่ายอันศักดิ์สิทธิ์นี้ ยังมีอยู่ในราชสำนักฝ่ายเหนือด้วย
ดังมีจารึกคำสาบานระหว่างกษัตริย์แคว้นสุโขทัยและกษัตริย์แคว้นน่านมิให้คิดคดแก่กัน (เรียกว่า
จารึกปูหลาน สบถกัน พบที่วัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย) มีคำสาบแวมด้วยภาษาร่ายเพื่อสวด
สื่อสารกับบวงผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เน้นเดียวกับโองการแข่งน้ำ

ในประเพณี (ลาว) ล้านช้างบันทึกว่าขุนบุญลม (ขุนบรม) แข่งลูกหึ่งเจ็ดด้วยภาษาร่าย
และทำนองสวดร่ายอยู่ในพงศาวดารล้านช้างว่า

เข็ดฉันใจอย่าให้เป็น
เข็นฉันใจอย่าให้ได้
ปลุกไม้อย่าให้ทันตาย
ปลุกหวายอย่าให้ทันล่อน
ข้อม่อนอย่าให้รี
ปิ่นนอย่าให้กว้าง
เที่ยวทางให้ฟ้าผ่า
เมื่อป่าให้เสียกิน
ไปทางน้ำให้เงือกท้อเขียด
ไปทางบกให้เสือท้อม้ากิน มันแล

จะสังเกตเห็นว่าภาษาร่ายที่รายสำนักใช้ในการสาบแค้นนั้น มีลักษณะเสรีและตรงไปตรงมา เช่นเดียวกับประเพณีของประเพณีชาวบ้าน ดังนั้น ทำนองสวดร่ายในรายสำนักสมัยแรก ๆ จึงไม่แตกต่างไปจากลีลาศักดิ์สิทธิ์ของหมอผีและหมอขวัญที่ร้องเอื้อนเลื่อนไหลลูกคออย่างเสรีที่สุด เพื่อสร้างบรรยากาศ เช่น ให้บัววงผีและสู่ขวัญให้ขลังขึ้น

มีร่องรอยน่าสนใจอยู่ในคำสวดร่ายบวงสรวงพิธีกรรมเกี่ยวกับ "นาตาแฮก" ของท้องถิ่นอีสานดังนี้

โยไนโยไก้ชวา

นาไน้าท้าวทุม

ท้าวทุมให้กูมาแฮกนา กูจักแฮก

พญาให้กูมาแฮกโย กูจักแฮก

ปักกนกนี้ให้กูได้จัวแม่ลาย

ปักกนกนี้ให้กูได้ควายเขาบ้อง

ปักกนกนกกจับโตตาบอด ให้บินหนี

ปักกนกนกระจอกโตตาแหวน ให้บินหนี

ปักกนกนแมงคาโตอยู่ฮ้างกข้าว ให้บินหนี

ปักกนกนี้ให้ได้ฮ่อง ก้าก่า

ปักกนกนี้ให้ได้คำ ก้าหมั้น

ปักกนกนี้ให้อวนเข้าหมั้นมา ยีย

ปักกนกนี้ให้มานใหญ่ท่อมานฮ้อย

ปักกนกนี้ให้มานน้อยท่อมานเลา

ปักกนกนี้ให้ไต้ เป็น เศรษฐีท่าเสาโอม

สทมฯ

(ประเพณีโบราณไทยอีสาน โดย ปริณญาณ ภิกขุ : อุบลราชธานี 2525)

ในโครงการแข่งขันน้ำดื่มนี้

- อย่ากินเข้าเพื่อไฟ จนตาย
- อย่าอาศรัยแก้วน้ำ จนตาย
- นอนเรือนค่านาคา จนตาย
- ล้มตาทงายสู่ฟ้า จนตาย
- ก้มหน้าลงแผ่นดิน จนตาย
- สืลองกินไฟต่างจวน จนตาย

จะเห็นว่าลีลาห้าคำสร้อยของโครงการแข่งขันน้ำกับคำสวดร่าย "นาตาแฮก" มีแบบแผนใกล้เคียงคล้ายคลึงกันมาก ดังนั้น ทำนองสวดร่ายตอนนี้จะไม่แตกต่างกันนัก

นอกจากฆราวาสแล้ว ชาววัดก็ยกย่องภาษาร่ายและทำนองสวดร่ายอันศักดิ์สิทธิ์ไปใช้ในการเผยแพร่บุญกุศลของพุทธศาสนาสู่ประชาชนชาวบ้านด้วย จนทำให้ "ภาษาร่ายกลายเป็นแบบอย่างของการแปลคัมภีร์บาลีเป็นไทย.....แม้ว่าต้นฉบับบาลีมิได้เขียนเป็นภาษาร้อยกรอง ผู้แปลในวัดก็ยังสมัครที่จะใช้ภาษาร่ายเป็นภาษาไว้แปลคัมภีร์อยู่นั่นเอง" (นิธิ เอียวศรีวงศ์ : 2527) ในขณะที่เดียวกันทำนองสวดร่าย เช่นผีเสื้อขั้วของหมอผีและหมอขวัญในหมู่บ้านก็กลายเป็นแบบอย่างของการสวดเล่าเรื่องในภาค (ที่ไม่ใช่สวดมนต์ภาษาบาลี) ไปด้วย เช่น สวดมหาชาติ ดังจับได้ว่าทำนองทำขวัญนาคและทำขวัญอื่น ๆ จะมีลีลาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับทำนองสวดหรือเทศน์มหาชาติ

ต่อมาราชสำนักได้พัฒนาภาษาร่ายให้มีระเบียบมากขึ้น และใช้ภาษาศักดิ์สิทธิ์จากต่างประเทศมากขึ้นเพื่อติดต่อกับทวยเทพชั้นสูงได้ ซึ่งเท่ากับยกระดับภาษาร่ายให้สูงขึ้นกว่าประเพณีของชาวบ้านด้วย ดังเห็นอยู่ในคำประณามพจน์ทั้งหลายในตอนต้นของวรรณกรรมราชสำนัก แล้วถือปฏิบัติสืบเนื่องกันต่อมาจนกลายเป็นร่ายสุภาพที่มีกำหนดกฎเกณฑ์ เครื่องครัดมากมาย เช่น กำหนดจำนวนคำแต่ละวรรค กำหนดวิธีการจบร่ายแบบโคลง เป็นต้น

กฎเกณฑ์อันค่อนข้างเคร่งครัดที่ราชสำนักสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา สร้างขึ้นมากำหนด ภาษาร่าย ก็เท่ากับเป็นข้อบังคับให้นักสวดในวัดและในวังต้องขัดเกลาทำนองสวดร่ายของหมอผี และหมอขวัญให้มีแบบแผนค่อนข้างแน่นอนและให้มีลีลาประณีตขึ้น เพื่อให้เป็นประเพณีหลวงโดยเฉพาะ (ซึ่งจะแตกต่างจากประเพณีราษฎร์) เช่น การสวดมหาชาติคำหลวง

สมัยโบราณไม่เรียก "เทศน์" แต่เรียก "สวด" มหาชาติ ดังมีคำนี้อยู่ในจารึกสุโขทัย หลักที่ 3 หรือจารึกนครชุมของพระยาสิทธิไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประเพณีสวดมหาชาติ (หรือ สวดเรื่องเวสสันดร) มีแพร่หลายอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงสุโขทัยและก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยให้ทำนองสวดร่ายอย่างหมอผีและหมอขวัญที่ถือเป็น "คำราษฎร์" นั้นเอง

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาอันเป็นศูนย์กลางรวม ผู้คนหลายภาษา เช่น "แขกขอมลาวพม่าเมงมอญสุ่มแสงจันทน์ชวาชานาปะเทศ" และกำลังเติบโตเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเลระหว่าง "ตะวันตก-ตะวันออก" แต่ก็มีปัญหา ทางการเมืองและการปกครองกับแคว้น "ศรีอยุธยา" ใกล้เคียงเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ต้องมีการ ปรับปรุงระบบการบริหารการเมืองและการปกครองให้เข้มงวดมากขึ้น เพื่อความมั่นคงของ ราชอาณาจักร โดยรวมถึงการทำนุบำรุงการพระศาสนาให้เป็นเครื่องลดหย่อนความตึงเครียด เพื่อเกื้อหนุนการเมืองและการปกครองด้วย เป็นเหตุให้ราชสำนักใช้ภาษาร่ายที่ได้พัฒนาแบบแผน อย่างเคร่งครัดไว้แล้วมาแต่งเรื่องมหาชาติภาคให้เป็นลายลักษณ์อักษร แล้วปรับปรุงทำนองสวดร่าย "คำราษฎร์" ดังเดิมให้ประณีตและเที่ยงตรงขึ้น จึงเรียกทำนองสวดที่ราชสำนักปรับปรุงขึ้นใหม่ว่า "คำหลวง" แล้วให้นักสวดมีหน้าที่สวดมหาชาติให้ประมาณบ้านนิมฟังในพระวิหาร วัดหลวง เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวัง เป็นต้น

ในขณะที่ประมาณบ้านนิมฟังสวดเรื่องเวสสันดรคำราษฎร์ เพราะมีลักษณะเสรี สดชื่น มันขึ้นสูงในราชสำนักก็นิมฟังสวดมหาชาติคำหลวงโดยเสด็จตามพระราชานุญาต คำ ใ้การขุนหลวงหาว่าวัดเล่าว่า พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา "ทรงแต่งกาพย์โคลงฉันท์และคำพากย์... หึ่งสวดสำรวจประสานเสียงโอดพันคร่ำครวญต่าง ๆ และมัก "ทรงฟังสวดสำรวจคำหลวง" ซึ่ง สอดคล้องกับโคลงฉันท์ยวนพ่ายขอพระเกียรติว่า

สำเนียงสำนวนแน่น มฤตุมรา เร็วเยแซ
 ทำเนียบทำนองกานต์ เลิศล้ำ
 ทำนองทำนุกฎา- ณ ครอบเตรียมเรียบแธ
 คำนอกคำนานถ้วน ถ่องกล

ทำนองสวดคำหลวงคงจะเป็นเครื่องแสดงรสนิยมและฐานะทางสังคมด้วย ชาววังทั้งหญิงชายในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา จึงซ้อมสวดคำหลวงในยามว่างเหมือนครวญเพลงคนเคี้ยวยามเหงา ดังโคลงกำสรวลสมุทรบทหนึ่งว่า

บ้านเณรเข้าแม่ เกลาองค์ อยู่ถา
 ตั้งชานจตุรงค์เมียง ม่ายมี
 ถาวางสถาสง ทายบาทค์
 ถากล่าวคำหลวงอ้า อ่อนแก้งเกลาดันท์

รสนิยมอย่างนี้ในกรุงศรีอยุธยาจะมีสักกี่คน? - ก็ไม่มีใครรู้ได้

กลอนสวดมหาชาติคำหลวงแปลมาจากภาษาบาลี โดยตั้งคาถาภาษาบาลีขึ้นต้นไว้ก่อนแล้วแปลเป็นคำพยางค์กลอนภาษาไทยสลับกันไปจนกว่าจะจบเป็นเกณฑ์ ๆ ดังนี้

ตทา กสิงครภูเร ทุนนวิฐฐพราหมณ คามวาลี ชูชโก นาม พราหมโณ
 คูกรสงสีในกาลเนน
 ยงมีพราหมณผู้หนึ่งชื่อชูชก อยู่ในบ้านนอกชอกซอน
 เปนพราหมณ์จรในบ้านพราหมณ์หงหลาย
 อันธมัยชื่อทุนวิฐฐิต เมืองกาลิงคราษฎร์เนน

ภิกขุขาจริยาย กหาปณสค์ ลภิตูวา
 แลพราหมณ์เนนให้ทองร้อยกรสำบน
 เปนลามด้วยเตอร์ขอทาน
 ทุกวันวารแก้มหาขงหงหลาย บมิขาดเลย

เอกุสมิ พุราหมณฺเฒ ฐเปตฺวา
ก็ฝักทองนั้นไว้แก่ปฐุรพราหมณฺผู้หนึ่งนั้น
บุณฺ ธานี ปริเยสนฺตฺถาย คโต
พราหมณฺผู้ไรร่วมได้จึงจะไปแสวงหาสิน
ด้วยขึ้นขึ้นขอเอาแล้วแล

ตฺสุมิ จิราณฺเต
ในเมื่อซึ่งชุกเข้ามหลกการ
ไปแวนนานจรล้าแล

พฺราหมณฺลํ กทาปณิ วลฺภูเชตฺวา
อันว่าตรกฐพราหมณฺจำหน่ายจ่ายทอง
เข้าทรงผองร้อยกรสาปน
ร้ายกว่าพราหมณฺประดาบนั้นนโสดแล

ปจฺฉา อิตเรน อากฺนฺตฺวา โจทฺยมาโน
ภายหลังมาจึงพราหมณฺชุกพมาทวงทอง
ตนทรงผองร้อยกรสาปนแก่พราหมณฺนั้นน

กทาปณฺ ทาคู อสฺกุโกณฺโต
พราหมณฺสืบสืบสืบสืบ
บมีอาจที่จะใช้หนี้ของพราหมณฺทรงผองร้อยกรสาปนนั้นนได้ โสดเลย

อมิตฺตฺตฺตาปณิ นาม อีตรํ ตสฺส อทาลิ
จึงจะให้ลูกสาวศรีมีนามอมิตตา แก่พราหมณฺชรา นั้นนเปนเมีย
เพราะว่าจ่ายสินเขาเสีย ทาจะจําว่าจะใช้ให้บมีได้นั้นน โสดเลย

โส ตี อาทาย กลิงครฐเฐ พุณฺณวิญฺญู นาม พุราหมณคามิ คนฺตุวา วสิ
 ชุชกกีฬามิตคานันไปอยู๋ในบ้านหุ่มุพรหมณ
 อันชื่อทุนวิษฐติตรมวลหุ่มุทาชนชวากาลิงครฐน
 อมิตตตปนา สมฺมา พุราหมณ ปฏิชคคตติ
 อันว่าอมิตคากีอยู๋บ่าเรอ เชอภักค
 งานพรหมณคณิกมณิกเอา งานพรหมณเบวมณิกสิ
 บมิจเยยชู้ทำคคคู้แก่พรหมณ ผดุงโดยตามทุกเมื่อเลอย

ประเพณีสวดคำหลวงสมัยต้น ๆ มีนักสวดคนเดียวอย่างหมอผีหรือหมอขวัญ ต่อมาจึงเพิ่ม
 ให้สํารับใหญ่ขึ้นเช่นมีนักสวด 2 คน หรือ 4 คน เป็นคู่ไว้ แล้วคนหนึ่งหรือคู่หนึ่งสวดคาถาบาลี
 ส่วนอีกคนหนึ่งหรืออีกคู่หนึ่งสวดคำแปลภาษาไทยประสานเสียงกันไป ตั้งคำให้การขุนหลวงหาวัด
 เล่าว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาั้นสวดคำหลวงอย่าง "ประสานเสียงโอดพันคร่ำครวญต่าง ๆ" แล้ว
 สืบเนื่องมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภาพทรงมีพระนิพนธ์ว่า
 เวลานักขัตฤกษ์เช่นเข้าพรรษา เป็นหน้าที่ขุนทินบรรณาการ-ขุนธรรกานัน กับผู้ช่วยอีก 2 คน
 ขึ้นนั่งเตียงสวดในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สวดมหาชาติคำหลวงโดยทำนองอย่าง
 เก่าถวายเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศล (คํานํมหาชาติคำหลวง : พิมพ์
 ครั้งแรก 2460) แต่ปากชาวบ้านเรียกสวดคำหลวงว่าสวด "ไอ้เฮ้พิหารราย" จึงมีโคลงเก่า
 บอกว่า

มีนามไว้ว่าพระ	คำหลวง
แรกเรียกตามกระหวง	กระษัตร์สร้าง
ผู้ช้คําสักบวง	บองเรียก อิงมา
ผองอันแออ่านอ้าง	ไอ้เฮ้พิหารราย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยอธิบายว่า
ต่อมาไม่มีใครชอบฟังสวดคำหลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึง
โปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนโรงงานอันหนึ่งสวดคัมภีร์เป็นทำนองยานี้ ฉับ สุรางคนางค์ (ถึงทุกวันนี้
ก็มีสวดในวัดพระแก้วโดยใช้หนังสือพระไอยการของสุนทรภู่)

การสวดมหาชาติหรือสวดคำหลวงที่ปากชาวบ้านเรียกกันว่าสวดไอ้เอ็ดวิหารรายนี้ แท้ที่
จริงแล้วก็คือ ผู้รู้หนังสือหรือผู้คงแก่เรียนทำหน้าที่อ่านหนังสือหรือเล่าเรื่องให้ผู้ไม่รู้หนังสือคือ
ประชาชนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ได้ฟังอย่างเพลิดเพลิน อันเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้อย่างหนึ่ง
เพราะการสวดเช่นนี้มีใ้เคยเรื่องมหาชาติเท่านั้น แต่มีชาดกเรื่องอื่น ๆ ด้วยดังประเพณีของเมือง
นครศรีธรรมราชที่เรียกว่า "สวดค่าน" (แลไปข้างหลัง โดย ส. พลายน้อย : 2509-และ-
สันต์ จิตรภาษา เคยเสนอไว้ว่าประเพณี "สวดค่าน" ที่นครศรีธรรมราชมาจากสวด
"ไอ้เอ็ดวิหารราย" ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในหนังสือประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช
ชุดที่ 5 : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช จัดพิมพ์เป็นเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ
เมื่อ มกราคม 2531)

ด้วยพื้นฐานดั้งเดิมจากประเพณีสวดคร่ำในพิธีกรรมเช่นสร วงปวงผีของหมอผีและหมอขวัญ
จึงพัฒนาเป็นสวดมหาชาติคำหลวงและ/หรือไอ้เอ็ดวิหารราย รวมทั้งสวดค่านของเมืองนครศรี-
ธรรมราช ซึ่งควรจะสืบเนื่องถึงการอ่านทำนองเสนาะด้วย

ทำนองสวดคำหลวงแพร่หลายอยู่ประมาณ 100 ปี ก็เริ่มมีปัญหา เพราะความนิยมเริ่ม
เสื่อมทรามลง อันเนื่องมาจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของกรุงศรีอยุธยาก้าวหน้า
เพราะการค้ากับต่างประเทศกว้างขวางมากขึ้น เป็นเหตุให้สภาพแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนไป
ส่งผลให้วรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวงที่แต่งขึ้นในสังคมสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกลายเป็น
หนังสือโบราณอ่านยากและทำนองสวดยุ่งจนไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและ
วัฒนธรรมขณะนั้น

ในที่สุดก็มีวรรณกรรมเรื่องมหาชาติเล่มใหม่ขึ้นมา เรียกว่า "กาพย์มหาชาติ" ที่สมเด็จพระ
กรมพระยาคำรังราชานุภาพทรงอธิบายว่าแต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม "สำหรับ

พระเทศน์ให้สัปบุรุษเข้าใจเรื่องง่ายขึ้นกว่ามหาชาติคำหลวง การที่พระเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่าง ๆ ก็เห็นจะมาจากเทศน์กาพย์มหาชาตินี้ด้วยอนุโลมจากลักษณะสวดมหาชาติคำหลวง"

(คำนำมหาชาติคำหลวง : 2460)

แต่หนังสือกาพย์มหาชาติเล่มนี้ ไม่ได้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท (ที่ท่องถิ่นภาคกลาง เรียกว่า) "กาพย์" แต่เป็นประเภท (ที่ท่องถิ่นภาคกลางเรียกว่า) "ร่าย" หรือ "ร่ายยาว" ซึ่งมีลีลาและทำนองอย่างคำสวดร่าย เช่น สรวงสู่ขวัญของหมอผีหรือหมอขวัญ เพราะฉะนั้นจึงน่าเชื่อว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ย้อนกลับไปยกย่องรับประเพณีท้องถิ่นของประชาชนชาวบ้านมาใช้จนเกี่ยวกับมหาชาติอีกครั้งหนึ่ง แล้วเริ่มเรียกประเพณี "เทศน์" มหาชาติต่อมาจึงปรุงหนังสือเทศน์นี้ใหม่ให้กระชับแล้วนิยมเรียกชื่อ "มหาชาติกลอนเทศน์" โดยที่ประเพณีสวดคำหลวงก็มีได้หายไป เพียงแต่ความนิยมลดลงมาก

ด้วยเหตุนี้เองทำนองเทศน์มหาชาติโดยทั่ว ๆ ไปจึงมีลีลาคล้ายขับลำและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสวดร่าย เช่น สรวงสู่ขวัญของหมอผีหรือหมอขวัญในชุมชนชาวบ้าน ดังสังเกตได้จากกลอน (สัมผัสร่าย) เทศน์ต่อไปนี้

เอहि ตาต ๆ ตาต ปิยบุตร

พ่อเอยเจ้าขาลีศรีสุนทรลักษณ์

เจ้าจงพาพระน้องนางกัณฑ์หาขึ้นมาก่อน

พื่อนี้ผูกพันใคร่พานพบพระโพธิญาณ

จงมาเป็นมิ่งมิตรมามงคลทาน

อันยอดยี่งหยิ่งรู้ทุกอารมณ์

แต่ก่อนมาก็มีเคยไต่ยินผู้ใดเลยจะล่วงลาม

ว่าพื่อนี้มีสาวาท

ความเจ็บร้อนนี้กระไรให้พุ่มพุ่ม

ให้กายสั่นร่ำกำเรบร้อนรุมระอุองค์

พระลูกผู้ร่วมรักพระบิดา

ช่วยอุระร้อนอันอารภ

พระยอดสุดสงสาร เสมอชีวิต

จะเสรีจแก้อภัยสาร สัพพัญญู

เป็นเอกอัญญคมของบิดา

เจรจาทบายพยามเหมือนอย่างพิชิต

เป็นอัประมาทเหมือนประมาทไม่เกรงใจ

ดังเพลิงผลาญลามลาม

จะเอาน้ำอันใสสร่งสุคนธรสหอม

พันกละออมอันอบอาบ

ให้เย็นเยะ เยื่อกรอบนั้นผ่องชาติ

จะโพนประพาสพนสนธ์

ให้ถึงที่เกษมสอาดแสนสุข

เป็นเอกอรรคอัศวรถชาธาร

ประทับด้วยคชาภรณ์สายสะพัด

แสงชะช่วง โขติชัชวาลย์

ประกอบด้วยพวงกุ้ขนขจิตจามจूरีร้อยระย้า

ลาดหลังละเลื่อมแสงจำรัส

มยุรฉัตรฉัตรไชยวิโรจน์อร่ามฟ้า

ดวงเทียวสรรพสะพรั่งพร้อม

ถือขอขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้

เป็นแก๊งกันดาร โลภก็เฝ้าก็ข้ามถึงพระลูกเอ๋ย

อันทุกสิ่งเป็นที่สุดแสนสหัสสังขยา

ในกระแอสายชลชลาก็ข้ามได้

จึงถูกดงกระดานคาบมาดมุลไม่ลุ่มลื่น

ก็กลับกลอกกลับไปในกลางชลาลัยชเลหลวง

ข้ามสาครเรศรอดไป

ก็ถึงฐานที่เกษมสุขสมดังปรารถนา

เอโก พุราหมโณ

ยังมีพศมาจารย์พุราหมณผู้เช่า

สืบสันดานสัมพันธวงศ์โกวิททิกชาติ

อยู่ในคามเขตละแวกบ้านทุนนวิฐ

อิชิตะแก เป็นคนจนอัปรีย์ไริฎาติยถึงสุด

เอิบสกลชัยขามสรรพวงค์

พระลูกเอ๋ยประเวณีหน่อนราราช

ข้ามตำบลแสนกันดาร

ก็ไปได้ด้วยยี่มยานยอคยศ

อันอาจเอี่ยมเทียมมหาภูทิสตินทร

พรรณรายรัศมีเรื่องโรจน์

แวววาวด้วยดาวแก้วกาญจนจงกล

ทิ้งไข่แก้วมุกคาระดับคาช

กาญจนกัมพลพัตรูปุกโขมค

บังพระสุริยฉายาษยับ

ไพร่พลหาญแห่ห้อมกชาธาร

ก็ถึงที่เกษมไสยมหานครราชธานี

อนึ่งในทางท่ามมหาสมุทร

กันดารด้วยหมุ่มมัจฉาชาศิริราย

ด้วยนาวาวิสัยสรรพไปด้วยสิ่งเสาใบบรรจง

โลกเล่นไปตามคลื่นผืนระลอก

ยังเล่นล้วงลุดึงฝั้งฟากเขต

เป็นเอภัยพันกันดาร

(ภาพยัมมหาชาติ)

บังเกิดแต่ตระกูลล้วนเหล่ายัญญุตมุขงค์

เช่ามีสันนิวาสนเคหาฐาน

เช่ามีสันนิวาสนเคหาฐาน

ติดเนื้อกับเมืองกลิงคราษฏร์บุรี

ทุกตะแค้นคือขุ่นข้องเขี้ยวใจ

ภิกษุชาจริยาย

เปรียบด้วยวนิพกจากจนจัดताल

กหาปณสตํ ลภิตฺวา

ครันจะเอาไว้กับตัวก็กลัวภัย

เอกสมิ พุราหมณฺฑุเด

อันเป็นที่ชอบพึงพอจะไว้ใจกันมาแต่ก่อน

ออเฝ้าเฝ้าขอยอเฝ้า

แต่ว่าตัวเรานี้แก่เฝ้าที่เฝ้าไปค้างคืน

ปะอ้ายคนจนใจจรจัดไร เฝ้ารแก้พก

ก็จะแสบซัดเข็ดใจจนไม่พอที่จะยาก

ฐเปตฺวา

เฝ้าก็เฝ้าฝากพริ้วแล้วก็พริ้วเล่า

เถิดจะคอยทดแทนถึงใจท่านต่อเมื่อภายหลัง

บุณ ฐนํ ปริเยสนตฺถาย กโต

เฝ้าโลโลโลกลากไม่หยุดหย่อน

ครบคามเขตน้อยใหญ่

โดยโลกเจตนา นั้นแล

ตะแกก็เที่ยวภิกษาจารไปบานด้วยเพศสกปรก

เฝ้าค้อยประสมประสานทรัพย์ไว้ทีละน้อย

ได้ถึงร้อยกษาณต์เป็นลาภตามเข็ดใจ

คิดไปเห็นรวนเร

ตะแกจึงรวดเร็วระรี่เรือไปหาเกลอแห่งหนึ่ง

ธชิต์ปรับทุกขีรอนทางข้างอวตมีว่า

เราค้อยมั่งคั่งขึ้นถึงเพียงนี้มิกว่าออเจ้า

ปะว่าคำมิดคักคั้นพอหลับไหล

มันจะเข้าย่องหยิบขยักเอาไปได้

ว่าเรามีให้ท่านเปล่าป่วยการ

เฝ้าก็เที่ยวสัจจระจะระเจิงไปจนจบ

ด้วยว่ามักจะได้ให้จหนักหนา

(มหาเวสสันดรชาดก)

ภาษาโชนที่เรียกว่า "เจอร์จา" ก็เกี่ยวข้องกับภาษาร่ายที่ใช้สวดร่ายและเทศน์มหาชาติ
ดังมีตัวอย่างบทเจอร์จาโชนตอนหนุมาณอาสาไปล่อลงเอาดวงใจทศกัณฐ์ แล้วกพลยักษ์ออกมา
เจอร์จาทักกับพระลักษมณ์ว่า

หนอยแม่พระลักษมณ์

อย่ามาพิงพิวดีศรีประจบกลม เนื้อความ

พระรามพี่เจ้าชिरาย

เจ้าเป็นน้องชายอย่ามาพูดแก้ตัว

ใครเล่าเขาจะรักข้าหาเสไปสักก็คน

เราสู้เรื่องคอกคอกทนมลิเบรียวเคียวจนเข็ดพัน

จึงทวนจิตคิดบากบั้นมาเข้าด้วยเจ้าลงกา

ออกศึกอาสาทำราชการ

ท้านโปรตปรานประทานเราสารพัด

ทั้งเสวตฉัตรและพิทวารวิชนี

ไต่กินทั้งพานพระศรีขจรถมถัมพรีศรี

มีเครื่องทรงสำหรับกษัตริย์ทุกสิ่งพร้อมเป็นจอมจตุรงค์

เครื่องต้นเครื่องทรงมงกุฎของฉลองพระบาทถือศรศาสตร์อาญาสิทธิ์

ว่าที่ลูกเธอเสมอด้วยฉินทรชิตเป็นสิทธิ์ขาด

เทียบตำแหน่งมหาอุปราชาผู้เรืองยศ

ทรงมอบสมบัติให้เราหมดทั้งลงกา

เมื่ออยู่ในพิลลพลาได้แต่ผ้าชุบอบเหม็นสามเต็มทณ

ก็เพราะความจนขมขื่นกลืนกิน

เขารู้รสเสียหมดสิ้นแล้วละนะพระลักษมณ์

(อนิต อยุธยา : โชน : กุรุสภา 2526)

จะเห็นว่าคำประพันธ์ที่ใช้แต่งบทเจรจาโชนก็คือร้อย (ยาว) อย่างเดียวกับภาษาร่าย
ที่ใช้สวด เช่น สรรวงสู่วัณและเทศน์มหาชาติ ซึ่งหมายความว่าทำนองและลีลาเจรจาโชนย่อมมี
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย

สำเนียงเจรจาโซนจะได้ยินชัดและยาน (แตกต่างไปจากสำเนียงมาตรฐานกรุงเทพฯ ทุกวันนี่) ที่อาจเทียบได้กับสำเนียงกลุ่มตะวันตกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น ลิงบุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม ฯลฯ เพราะสำเนียงดังกล่าวเป็นภาษาพูดประจำวันของผู้คนทุกระดับชั้น (ทุกวันนี้ถูกภาษากรุงเทพฯ เหยียดว่า "เหนือ") มาแต่ดั้งเดิมจึงถือเป็น "สำเนียงหลวง" ของกรุงศรีอยุธยา

คงเป็นเพราะความศักดิ์สิทธิ์ของโซนจึงต้องรักษาและสืบทอดแบบแผนสำเนียงเจรจาย่างดั้งเดิมไว้จนถึงทุกวันนี้

เหตุที่แตกต่างไปจากภาษาพูดหรือเขียนไปจากสำเนียงหลักบ้าง ก็เพราะเป็นเรื่องของ "การละเล่น" ซึ่งย่อมมีลีลาแตกต่างจากสามัญชนชาติ และยังคงเจรจาโดย "ตะโกน" ออกมาด้วยเสียงสด ๆ ดัง ๆ ให้ชัดถ้อยชัดคำ แม้เมื่อมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ขยายเสียงให้ดังลั่นสนั่นโรงได้แล้ว การพากย์และเจรจาโซนก็ยังคงต้องเปล่งสุตเสียงตามประเพณีดั้งเดิมอยู่นั่นเอง

เชิง-แท้

และร้องระเบงในราชสำนัก

เชิง - พิธีกรรมสื่อสารด้วยกลุ่มคนหลายคน มักมีขึ้นเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นส่วนรวม เช่น เชิงบังไฟ เชิงนางแมว ฯลฯ ที่เชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมของตน

แต่ถลึงลงไปกว่านั้น การเชิงในพิธีกรรมดังกล่าวก็คือการรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชน เพราะเป็นสิ่งประกันความอยู่รอดของทุกคนได้ดีกว่าการปลีกตัวออกจากชุมชนแล้วต่างคนต่างไปหาทางรอดเอาเอง (นิติ เอียวศรีวงศ์ : ศิลปวัฒนธรรม ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2532)

มีตัวอย่างภาษาร่ายใช้เชิงดังนี้

เชิงนางแมว

เต้าอิม้านางแมว

ขอป้ได้ขอฟ้าขอฝน

แมวมามาขอใช้

ขอน้ำมนต์หคแมวให้แน

บ่ได้คำจ้างเอาแมวข้อยมา
 บ่ได้ข้าวเหล้าเตี๋ก็เอา
 แม้เต่าเออย่าห้าวชายลูก
 ตาเว็นแดงฝนเทลงมา
 ตาเว็นตกลฝนตกลมา
 แม้นักเล็กแม้นพ้ออีถึง
 ผม่ตกลข้าวไฮ่ตายคา เหมิดแล้ว
 ผม่ตกลข้าวไฮ่ตายคา เหมิดแล้ว
 เท่งลงมาฝนเท่งลงมา

บ่ได้ปลาเอาหนูกับข้าว
 เหล้าโทก็เอา
 ข้าวเพิ่นปลุกกลุ่น้อยเพิ่นแพง
 ตาเว็นคำฝนหน้าลงมา
 ดังเค็ง ๆ ข้าวตงมานี้
 ย้งเบ็ง ๆ ฝนเทลงมา
 ผม่ตกลข้าวนาตายแล้ง เหมิดแล้ว
 ตกลมาฝนตกลมา
 เทलगมาฝนเทลงมา กู้กู๊ ๆ ๆ ๆ

เข็งบั้งไฟ

ตั้งแต่เก่าครั้งพระยาขอม
 เพิ่นประกาศในถิ่นหนองหาร
 เพิ่นเฮ็ดลั่นจันว่าได้แสน
 สี่ตั้งเค็งนาคั้งไฟแสน
 ข้อยบ่ท่อนคิดขึ้นมีอวาม
 เขิญน้องแก้วจำไว้ให้ดี
 มีทุกบ่อนเรืองบุญบั้งไฟ
 ได้ยินว่าเอาบุญบั้งไฟ
 หรือเจ้าเบือบุญประเพณี
 เจ้ากะช่างถ้ำฮีตถ้ำคอง
 ผีชีแก่งอเวจี่
 เจ้านน้อย่าถ้ำฮีตคองหลัง
 ให้ฟังเบ็งมันฮ้ายหรือดี

เพิ่นเป็นจอมกษัตริย์ครองราช
 ให้จัดการเข็งบั้งไฟหมื่น
 คนทั่วแดนมาดูมาเบ็ง
 ได้เป็นแชนมีมาแต่ก่อน
 มีแต่นานแต่คนมาแล้ว
 ประเพณีของเฮาแต่ก่อน
 บ้านใดใดเดือนหกเดือนห้า
 เจ้าบ่ไปนำเขาก็กเทือ
 บ่ย็นดินนำเขาก็กอย่าง
 ถิ่นทำนองบ้านเมืองพ่อแม่
 คนบ่คั้งใจเพิ่นว่า
 ให้น้องฟังท้จ่ายกาพย์เข็ง
 เป็นอัปรียั้งใจหรือบ่

ตั้งแต่พ่อเห็นว่าจิ้งใด	บุญบังไฟเขามือถือดอก
แม่บ้านนอกหรืออยู่ในเมือง	เขามือเคื่องขัดใจจักก้อย่าง
เล่นตามทว่าเงิงขาวเงิงดำ	พ่องผู้ล่าฟ้อนแะฟ้อนแอ่น
พ่องผู้แล่นคิดเห็นไปมา	พ่องผู้ซ่าซ้องโฮโสโล่
เทิงผู้ใหญ่เด็กน้อยคือกัน	เล่นเทมคิวบมียามเหน้อย
บ่ย่านบ่้อยคือเจ้าตอเนนาง	บ่มีทางซิหนีไปดอก
ซ้อยซิบอกเจ้าแต่ความเคียว	

(ประเพณีโบราณไทยอีสาน : ปริณฎาน ภิกขุ : พิมพ์ครั้งที่ ๒ 2525)

ราชสำนักโบราณก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาของประเพณีเชิงของชุมชนชาวบ้านไปปรุงให้
ประณีตเพื่อใช้ในการละเล่นระเบงหรือโละพ้อ

สมมุติผู้เล่นกลุ่มหนึ่งเป็นข้าราชการมาจากหลายเมือง ต่างก็ถืออาวุธคือคันศรและลูกศรแล้ว
พร้อมกันเดินทางจะไปเฝ้าพระอิศวรที่เขาสไกรลาส แล้วถูกขัดขวางจากผู้มีฤทธิ์ที่สาปจนสลบไปทั้ง
หมด ในที่สุดผู้มีฤทธิ์สงสารจึงถอนคำสาปให้ข้าราชการต่าง ๆ พ้นขึ้นมาแล้วพากันกลับบ้านกลับเมือง
ของตน

การละเล่นชุดนี้มีเครื่องมือที่ประกอบกันอย่างเคียวคือ ซ้อง 3 ใบเถาที่เรียกกันต่อมาว่า
"ซ้องระเบง" หรือ "ซ้องราว" เพื่อตีเป็นเสียง "สูง กลาง ต่ำ" กำกับจังหวะร้อง (หรือเชิง)
และบ่ร้องของผู้เล่นซึ่งเริ่มด้วยบทถวานมังคมว่า

โละพ้อถวานมังคม

โละพ้อประเนนทังปวง

โละพ้อบัวตูมทังปวง

โละพ้อบัวบานทังปวง

โอดะฟ็อกลับซ้ายไปขวา
โอดะฟ็อกลับขวามาซ้าย
โอดะฟ็อกลับหน้าเป็นหลัง
โอดะฟ็อกลับหลังเป็นหน้า
 ฯลฯ

เพราะขบพระเบงมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "โอดะฟ่อ" บางทีจึงเรียกการละเล่นขบพระเบง
นี้ว่า "โอดะฟ่อ"

ต่อจากนั้นเป็นบทเดินดงหรือชมดงว่า

โอดะฟ่อเทวีญมาออก
โอดะฟ่อยกออกจากเมือง
โอดะฟ่อจะไปไกรลาส
รักแก้วข้าเออยจะไปไกรลาส
รักพี่ข้าเออยจะไปไกรลาส
รักน้องข้าเออยจะไปไกรลาส
รักแก้วข้าเออยจะไปชมนก
รักแก้วข้าเออยจะไปชมไม้
รักพี่ข้าเออยจะไปชมไม้
รักน้องข้าเออยจะไปชมไม้

แล้วก็ถึงบทปะทะหรือรบ บทสาป แล้วจบลงด้วยบทคืน

วิธีเล่นไม้ซับซ้อน ให้ผู้เล่นหันเสียงคนหนึ่งร้องนำขึ้นก่อนว่า "โอดะฟ่อถวายบังคม"
แล้วผู้เล่นทั้งหมดร้องรับทวนซ้ำเป็นลูกคู่ขึ้นพร้อมกัน พร้อมกับทำท่าถวายบังคม เมื่อจบคำร้องแต่ละ
วรรค ผู้บรรเลงจะตีฆ้องสามใบเถาไล่จากเสียงต่ำไปหาสูง และจากเสียงสูงลงมาหาต่ำ

เป็นหนึ่งในชุดทวารวดี ต่อจากนั้นต้นเสียงเริ่มร้องวรรคต่อไป ผู้เล่นทั้งหมดก็ร้องรับเป็นลูกคู่ทวนซ้ำพร้อมกันเหมือนเดิม แล้วลูกชั้นขึ้นยกเท้าย่างก้าวเข้าจังหวะแสดงกิริยาตามคำร้อง กิริยาที่แสดงออกมาก็ง่าย ๆ คือตีลูกศรลงบนคันทันศรตามจังหวะยกเท้าขวาแล้วเงื้อลูกศรเมื่อยกเท้าซ้าย โดยปฏิบัติต่อเนื่องกันเพียงเท่านี้ เมื่อดึงบทลูกสาบให้สงบก็ให้ผู้เล่นทุกคนลงนอนท่าทำเหมือนสลบ เมื่อถอนคำสาบให้ตื่นผู้เล่นก็ลุกขึ้นมาเพื่อเตรียมท่าทำต้นตามบทต่อไป

คำร้อง (เชิง) คือภาษาร่ายเสรีที่ไม่เน้นสัมผัสระหว่างวรรค ส่วนระเบียบและทำนองร้องนำแล้วมีลูกคู่ร้องทวน ก็คือประเพณีเชิงของชุมชนชาวม้งนคร ะกูลไทย-ลาวลุ่มแม่น้ำโขงที่ยังมีเหลืออยู่ทุกวันนี้เอง

กลอน : กลอนสี่สัมผัสเพลง

กลอนสี่สัมผัสเพลงก็คือ "กลอนเพลง" ที่เรียกกันเป็นสามัญทุกวันนี้ว่า "กลอน" โดยมีพัฒนาการมาจากคำคล้องจองในภาษาประจำวันของตระกูลไทย-ลาว แล้วก่อรูปเป็นร่ายขึ้นจากการใช้สัมผัสระหว่างวรรคเข้าช่วย อาศัยสัมผัสท้ายวรรคเข้าไปด้วย จึงเกิดเป็นกลอนหรือกลอนเพลงขึ้นมา (จิตร ภูมิศักดิ์ : โองการแข่งน้ำ : 2524) เช่น

เสียทองเท่าหัว

ไม่ยอมเสียตัว ให้ใคร

และ

รักกันหนา

พากันหนี

ที่เขาฝั่งเขามี

ออกถมไป

ลีลากลอนอย่างเดียวกันนี้ยังมีร่องรอยอยู่ในจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า

ในน้ำมีปลา

ในนามีข้าว

เจ้าเมืองบ่เอา

จกอบในไพร่

หลังจากนั้นกลอนเพลงจะแยกเป็น 2 อย่าง คือ กลอนเพลงต้นโต้ตอบอย่างหนึ่ง และกลอนเพลงร้องเล่นอีกอย่างหนึ่ง

กลอนต้น

เพลงโต้ตอบ

กลอนเพลงต้นโต้ตอบระหว่างชายกับหญิงเป็นกลอนเพลงสี่สัมผัสท้ายวรรคด้วยสระเสียงเดียวกันเรียกว่า "กลอนหัวเดียว" เพราะง่ายและสะดวกต่อการค้นสด ๆ มีตัวอย่างดังนี้

เพลงเทพทอง

หญิง

ตัวน้องมีความจะถามต่อ
ตั้งแต่เข้ามาจนคำ

คนเรานี้หนอพี่รู้ใหม่
พี่พูดก็คำจำได้ใหม่

ชาย

เจ้าถามพี่ว่าพูดจากคำ
พี่พูดสองคำมีขำมิขาก

ตัวของพี่จำได้มั่นใจ
พี่พูดไม่มากดอกทรมาวัย

หญิง

พี่จะพูดเพียงสองคำ
มานั่งพูดออกปากหงับ ๆ

แต่เข้าจนคำพี่พูดอย่างไร?
ตัวน้องคอยนับจนจำไม่ได้

ชาย

พี่น้องพูดทำปากหงับ ๆ
พี่พูดสองคำจงจำใส่หัว
ถึงจะพูดมาฮ้าปากเป็นเบ็ด

ตัวน้องก็นับหาถ้วนไม่
คำดีคำชั่วสองคำพูดได้
คำจริงคำเท็จสองอย่างจริงใจ

ถึงเจ้าพุกก็เกิดระนอง พุกได้แค่สองไม่มีเกินไป
ถึงเราทำของก็เพียงสองอย่าง จะเกินแตกต่าง ก็หาไม่
ทำดีทำชั่วทำได้แค่สอง จริง ๆ ระนองทำมากไม่ได้

เพลงปรบไม้

ชาย

ไ้เรื่องสตรีไม่มีผิว น้แลมันชั่วหลายอย่าง
เรื่องราวยังมีพระบาลีท่านอ้าง (เอย) ไ้
ถ้าหญิงมีผิวขาวชุก จึงจะเป็นสุขในพระศาสนา
ถ้าลูกผิวไม่มีความดีก็หา (เอย) ไ้
ถึงจะทำบุญช่วยตัว มันก็ไม่เท่าขาวชิวขาวชุก
ไ้ที่ชื่อสำคัญควรพันผูก (เอย) ไ้
ถ้าเห็นหญิงใดไม่มีผิว
อยู่แต่ตัวเมื่อตายไป
จะต้องทนทุกข์ให้เปรตมันไซเอย

เพลงพาดควาย

หญิง

ครั้นจะหอบผ้าตามชาย มันจะยังกระไรดอกน้
ฉวยว่าลูกเมียพี่มี เขาจะพาลค่าน้องย้บ
ย้ายนกไร่ไ้ไ้โคค น้จะไปโทษเอากับ(เอย)ใคร
คำโบราณท่านว่า หญิงใดจะหาคู่ครอง
มันก็ต้องนึกตรึกตรอง เสียอีกหลายราตรี
ซึ่งว่าจะไปตามกัน ชื่อนี้เทาคี(เอย)ไ้

ประเพณีขับช่อ หมอลำ แข็ง และคำขับเพลงกลอนประเภทต่าง ๆ ของกลุ่มชนใน
ตระกูลไทย-ลาว ล้วนเล่นด้วยการ "ตัน" กลอนสด ๆ ทั้งสิ้น ดังที่ลาตูเมร์ราขุตจากราชสำนัก
ฝรั่งเศสบันทึกเรื่องราวของชาวสยามในกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไว้ว่า "ชาวสยาม
นั้นมีสันดานเป็นกริมาโดยกำเนิดทีเดียว" และ "ชาวสยามนั้นพูดล้อเลียนกันออกบ่อยไประหว่าง
บุคคลที่มีฐานะเสมอว่าเสมอไหลกัน ลางทีก็ว่าเป็นภาพยกลอนเสียด้วยซ้ำไป ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย
ต่างฝักว่าโต้ตอบกันทันควันเป็นกลอนสด...ซึ่งเนื้อหาสามัญก็คือสัพยอกล้อเลียนโต้ตอบกันไปมา
เป็นการแข่งขันฝีปากอันคมคายระหว่างผู้โต้และผู้ตอบ" (สันต์ ท. โภกสมุทรา แปล : 2510)

นอกเหนือจากขับลำตัน เล่นทานเป็นพื้นแล้ว การตันโต้ตอบระหว่างชายกับหญิงจะถูกอก
ถูกใจผู้ร่วมการละเล่นมากที่สุด เพราะจะมีบททะเลาะเบาะแว้งแล้วตามด้วยการตำทอถากถาง
เสียศีลเย้ยหยันกันด้วยโวหารเชิงขบขันและสองแง่สองง่ามจนทวยบาทโลนซึ่งเรียกกันว่า "กลอนแดง"
ให้สนุกสนานครินเครงอยู่ตลอดเวลา

ยิ่งมีการตอบก็ยิ่งมีการโต้ และยิ่งทวนให้พ่อเพลงแม่เพลงกิดกลอนทันสด ๆ โต้และตอบ
อย่างต่อเนื่องไปได้เรื่อย ๆ ไม่มีติดขัดหรืออับจน

มโนมายในเพลงโต้ตอบ

ลักษณะมโนมายในการละเล่นเพลงมีเค้าเงื่อนอยู่ที่ลำดับการเล่นอันถือเป็นแบบแผนหรือ
ประเพณี ว่าจะต้องเริ่มจากบทไหว้ครู บทเกริ่น ต่อจากนั้นให้ชี้เมทประ (ทักทาย) บทผูกรัก
(เกี่ยวพาราสิ) บทชู้ขอ-ลักพาหนี่ บทชิงชู้-ตีหมากผิว แล้วจบลงด้วยบทลาจาก (มีรายละเอียด
อยู่ใน หนังสือเพลงนอกศตวรรษของเอนก นาวิกมูล : 2521 และหนังสือเพลงปฏิพากย์ฯ
ของสุกัญญา สัจฉายา : 2525)

เมื่อชี้เมทประนั้นหมายถึงการทักทายปราศรัยของพ่อเพลงแม่เพลง แล้วเริ่มลวดลายใช้
คำสองง่ามสองแง่เฉียดกันไปเฉียดกันมา มีการตั้งปัญหาทั้งทางโลกและทางธรรมเพื่อให้มีการ
ตอบโต้กัน แต่ฝ่ายพ่อเพลงจะพยายามแปลความหมายหรือลากไปในเชิงเกี่ยวพาราสิจนกลายเป็น
บทผูกสมัครรักใคร่

ถึงบทสี่ช่อก็คือฝ่ายหญิงครองปล่องขึ้นยอมรับยอมรับแล้ว ฝ่ายชายจะต้องให้ผู้หญิงผู้ใหญ่
ไปทำพิธีช่อตามประเพณี

แต่ฝ่ายชายมายืนแล้วอ้างว่ายากจนเชื่องใจไม่มีปัญญาจะไปจัดพิธีช่อได้ จึงขอให้
ฝ่ายหญิงหนีตามไปซึ่งเรียกตอนนี้ว่าลักพาพานี่ อันเป็นตอนที่มิสลาหลายรส เพราะฝ่ายหญิงจะ
ต้องรำลาห้องทับที่อยู่อาศัยและเครื่องของใช้สอยต่าง ๆ ก่อนที่จะออกหนีตามฝ่ายชาย ต่อจากนั้น
ฝ่ายชายก็พาฝ่ายหญิงเดินทางชนบทขมไม้ไปลึกก็ดียว

บทซิงซู้และตีหมากฟัวจัดเป็น 2 รสเพลง เพราะบทซิงซู้เป็นเรื่องของ "หนึ่งหญิง
สองชาย" ด้วยฝ่ายหญิงมีชู้รักอยู่อีกหนึ่งคน แต่บทตีหมากฟัวเป็นเรื่องของ "เมียหลวง-เมียน้อย"
ด้วยฝ่ายชายมีเมียสองคน เพลงชุดนี้เป็นลีลาการทะเลาะเบาะแว้งโต้เถียงรุนแรง

เพลงบทหรือชุดมิได้มีเพียงเท่านั้น เพราะต่อเพลงแม่เพลงอาจพลิกเพลงเพิ่มเติมบทหรือ
ชุดอื่น ๆ ได้อีกตามต้องการ แต่ลักษณะสำคัญก็คือเป็นเรื่องราวมี "นิยาย" แล้วสมมุติตัวละครขึ้น
มาว่ากลอน "ตัน" กั้นสด ๆ ร้อน ๆ

ร้องด้วย รำด้วย

การเล่นเพลงสดโต้ตอบต้องพอรำประกอบด้วย มีโคลงทวาทหมาสรรพว่า

กรรตึกเคื่อนตั้งแต่ง	โคมถวาย
ทุกท่วยหญิงชายแสง	ส่องเหลน
ขับช่อปีแค้นหลาย	เพลงพาทย
ตั้งตั้งนิ้วนิ้วเต้น	ร้อนรำ

มหานาค วัดท่าทราย แต่งบุญโฆวาท คำฉันท์บรรยายงานสมโภชพระพุทธบาทในสมัย
พระเจ้าบรมโกศตอนหนึ่งว่า

นางรำ รำบรร- พกัโณมขำเนียร
พิศเหล็นแต่พาเหียร บมิลำจำสำรวล
เทพทองคะนองเฮ ชนเปร สคัมสรवल
โด้ตอบก็ไปควร ปะพระถ้อยแผลงกรรณ

รขำเทพทองหรือรขำประกอบเพลงสดโด้ตอบเป็นการละเล่นที่ผู้คนสมัยนั้นนิยมดูจึงมี
เอกสาร โบราณกล่าวถึงเสมอเมื่อมีงานฉลองหรือสมโภชต่าง ๆ

ในคำให้การขุนหลวงหาวัดเล่าเรื่องมหรสพในงานพระเมรุพรบรมศพและงานฉลอง
ทั่ว ๆ ไปในสมัยนั้นว่า "ให้มีโขนหนึ่งละครหุ่นและมอญรำรขำเทพทอง..." แสดงว่าการเล่น
เพลงเทพทองสมัยกรุงศรีอยุธยาจัดเป็นประเภทรขำที่จะต้องมีการฟ้อนรำอยู่ด้วย สอดคล้อง
กับกลอนพระอภัยมณีของสุนทรภู่ว่า

หุ่นละคร มอญรำรขำไทย
เพลงปรบไก่เทพทองร้องค้ำคาว

ความเป็นรขำของการเล่นเพลงสดโด้ตอบยังมียืนยันอยู่ในชื่อเพลงรขำต่าง ๆ เช่น
เพลงรขำบ้านไร่ เพลงรขำหน้านา เป็นต้น

ในกลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนบอกว่า การเล่นเพลงจะต้องร้องด้วยรำด้วยดังนี้

จันศรว่าพวกเราเอาตัวมา
ให้ผู้หญิงมันว่าปรบไก่ไป
จันศรขึ้นนั่งยังกันครก
บ่าวเดินหยกหยกอยู่ขั้วไขว่
ที่บางคนยื่นมองส่องคบไฟ
ร้องชะฉ่ำซ่าใช้มโนพรวด
เขี้ยวแม่ลูกลูกขึ้นรำ

นั่งอยู่ก็จะทำให้กบหนวด
มี เชื้อกูดองดูเล่นสักรวด
เอาตำหมอกออกหวดมึงรำไป
เจ้าขุนช้างกับนางเทพทอง
ว่าไม่มีปีกลองรำไม่ได้
อ้ายขโมยทั้งกองร้องฮ่าไฮ้
ข้างปากไล่เป็นผีตอแยก

และอีกตอนหนึ่งว่า

นายแจ้ก็มาเล่นเต้บรบไก่
ยกไหล่ใส่ทำนองร้องว่า
รำแต่ไก่ไขกับขาม
เฮฮาครื้นครื้นสนั่นไป

ลักษณะร้องด้วยรำด้วยเป็นระบออย่างนี้ล้วนเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะมีพัฒนาการต่อไปเป็น
ละคร

กลอนร้องเล่น

ในราชสำนัก

กลอนเพลงร้องเล่นรุ่นแรก ๆ เป็นบทสี่ม ๖ มีเรื่องรอมชอมอยู่ในการละเล่นเชิงผู้ต่าง ๆ
ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนนั้น ๆ เช่น

ผีครกผีสาว

ผีครกผีสาว

ปลาตะเพียนปลาตะพาน

กระท่ายลายซ้อน

ปลาชะโอนเนื้ออ่อน

ซ้อนพ้อคุณเอ๋ย

เพลง

เพลงแล้วไหวย	เพลงแล้ววา
ลงมาไม่ได้	ได้ไม่ลงมาก
เรียนนามพุทธา	เกี่ยวฟ้าผืนอง
มีหมากก็ของ	มีพริกก็ของ
ยกเขียนชั้นทอง	มารองเช็ดหน้า

ขอฟ้าขอฝน

ฝนฟ้าเจ้าข้าเอ๋ย
 ตกมาก็แรง ๆ
 นางทองทรัพย์ปลูกแตง
 ไร่ที่ริมไร่
 ถ้าฝนฟ้าไม่สั่ง
 นางทองทรัพย์ก็คงเหงาใจ
 เพราะว่าไม่ได้ผลไม้อะไร
 จะห้องบัลลังก์หรือเจ้าเอ๋ย

แม่ศรี

แม่ศรีเอ๋ย	แม่ศรีสาหัส
เชิญเจ้าลงมา	เอาแม่ศรีอยทอง
เชิญแม่เชิญกลาง	เชิญแม่ทองศรีเอ๋ย

ทำนองร้องในการละเล่นไม่ซับซ้อน ไม่ต้องเขื่อน และไม่จำเป็นต้องมีเครื่องเล่นดีดตีตีเป่า ถ้าจะมีซึ้งก็มักเป็นเครื่องตีในตระกูลตีกระทบอกไม้ไผ่อย่างโกร่ง เพราะ กรับ นอกจากนั้นยังมีร้องร่อยอยู่ในเพลงร้องเล่นต่าง ๆ เช่น

วัดเอ๋ยวัดโบสถ์	ศาลโตนดเจ็ดต้น
เจ้าขุนทองไปปล้น	บ้านละนี้ไม่เห็นมา
กดข้าวใส่ห่อ	ถ่อเรือไปตามหา
เขากี่รำลือมา	ว่าเจ้าขุนทองตายแล้ว
ฯลฯ	

เจ้าการะเกดเอ๋ย	
ขึ้น่าเทศ	จะไปท้ายวัง
ซักกริซออกมาแกว่ง	ว่าจะแหงฝรั่ง
เมียห้ามก็ไม่ฟัง	เจ้าการะเกดเอ๋ย

ต่อจากนั้นราชสำนักจึงใช้แต่งเพลงขับกล่อม ดั่งมีเค้ามูลเพลงร้องมโหรีอยู่ในสมัย
สมเด็จพระนารายณ์ฯ ตามที่ชาวยุโรปจดไว้ได้ความอย่างกระท่อนกระแท่นว่า

สุดใจ

สุดใจเอ๋ย	สายเจ้าจะจำพระ
ไปสู่อันนงนุ	อันเจ้ามาซัดคักพี
ฯลฯ	

สายสมร

สายสมร เอ๋ย	ลูกประจำชื่อนเสื้อ
ขอแถมเนื่อจ้ออัน	เคียงท่อนในเอ๋ย
เพลงนี้เจ้าเอ๋ยเพลงใด	
เพลงรบหรือเจ้าเอ๋ยชาวใต้	
เพลงนี้เท่าเอ๋ยเพลงช่อนะเอ๋ย	

พี่เอ๋ยหวังละจะเขย จะเยื้องก้าวย่าง
นางข้าง จะเลียจะเดินเอ๋ย

อาจารย์ มนตรี ตราโมท ที่พยายามถอดความเพลงสายสมรออกมาจาก ไม้คและ
เนื้อเพลงที่ชาวฝรั่งเศสจดเป็นอักษรโรมันอธิบายว่า วิธีร้องเพลงไทยโบราณมีร้องเอื้อนซึ่ง
โดยมากเป็นเสียงเอหรือเอ๋ย กับแทรกสร้อยคำต่าง ๆ เช่น เจ้าเอ๋ย นะเอ๋ย อยู่เป็นอันมาก
ทำให้ผู้บันทึกจดพลาดพลั้งไปได้ (ดนตรีสมัยอยุธยา : 2510)

เนื้อเพลงสายสมรที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร? ไม่มีใครหาข้อมูลได้ และไม่จำเป็นจะต้อง
เร่งหาข้อมูล ดังนั้นจึงขอเสนอเนื้อเพลงนี้อันเป็นส่วนถอดความของนายแพทย์ สุกจน์ อ่างแก้ว
เรียก "เพลงระบำ-ขอ-สายสมร" ดังนี้

สายสมรเอ๋ย ร้อยประจำช้อนเสื่อ
ขอแนบเนื้อเจ้า กินเคียงนายเอ๋ย
เพลงนี้ที่เจ้าว่าเพลงใด
เพลงระบำละเจ้าเอ๋ยขาวได้
เพลงนี้ที่เจ้าว่าเพลงขอ นายเอ๋ยพี่เอ๋ย
หวังละเจ้าเอ๋ย ยึ่งฟังนาง
ข้างใจลอย จะเคื่อนเอ๋ย

กรณีร้องเพลงนั้นลาดูแบร์มีรายงานว่า ชาวสยามไม่มีไม้คเก็บเสียงตามมาตราเพลง
จึงไม่ได้บันทึกจังหวะ มีการร้องเอื้อน (ตรงที่ไม่มีเนื้อร้อง)

การร้องเอื้อนของราชสำนัก คือการปรับสร้อยคำชาวบ้านที่แทรกและเติมในขณะร้อง
อย่างเสรีให้มีระเบียบขึ้น เพราะในการร้องต้นแท้ ๆ ไม่มีใครรู้ล่วงหน้าว่าจะเพิ่มคำแทรกคำ
เติมความขึ้นตอนไหนและตรงไหน ดังมีตัวอย่างต้นรำโนราที่ประมพทมสี่น้ำดังนี้

เนื้อร้องกลอนหลักมีอยู่ว่า

ตั้งต้นให้เป็นประถม
ถัดมาพระพรหมสี่หน้า
รำทำสอดสร้อยห้อยเป็นพวงมาลา
เวโหนโยนเข้าให้น้องนอน

เมื่อร้องต้นจริงจะให้ความว่า

ตั้งต้นให้เป็นประถม
ตั้งต้นสาวนะเป็นประถม
ถัดมาขวัญเอยพระพรหม
พรหมเข้าเอยสี่หน้า
แล้วรำเป็นทำสอดสร้อยทูนหัวเทอ
นี่รำเป็นทำสอดสร้อยห้อยเป็นพวงมาลา
ทำเวโหนโยนเข้า
อ้อว่าเวโหนโยนเข้าแก้วเข้าเอยให้น้องนอน

การร้องต้นเช่นสี่ลาแต่ละคนจะแตกต่างกันไป การแทรกคำเติมความต่าง ๆ จะไม่มีแบบแผนตายตัว ขึ้นอยู่กับกลเม็ดเด็ดพรายของนายโรงที่ร้อง เมื่อราชสำนักรับประเพณีชาวบ้านมาใช้จึงต้องกำหนดแบบแผนใหม่โดยให้ดนตรีต้นทำนองแทนเสียงร้องบ้างบางตอน และเปลี่ยนให้เป็นเอื้อนในบางช่วง แล้วกำหนดความสั้น-ยาวตายตัวโดยมีฉิ่งและกลองกำกับ

นี่คือจุดเริ่มต้นของเพลงร้องมโหรีในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาแล้วส่งผลให้เกิดลักษณะเอื้อนอย่างยืดยาวในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เพลงร้องมโหรีมีอยู่มาก แต่รู้เนื้อร้องและทำนองไม่มากนัก ดังมีจดไว้ในหนังสือเก่า "ประชุมมโหรี" เช่น

ร้องคู่พระทอง

พระทองเจ้าจะไป
น้องจะให้ใครมานอนเพื่อน
อันใจเจ้าก็ไม่มีเหมือน
เจ้าเพื่อนที่นอนของน้องเอ๋ย
เจ้าเอ๋ยเจ้าพี่
ค่อยอยู่จงคิดว่าจะมา
จะไปก็ไม่ช้า
จะกลับมาเป็นเพื่อนนอนเอ๋ย

พระทองเจ้าจะไป
จะให้อะไรให้น้องชม
ขอแต่ฟ้าลายที่ชายห่ม
จะชมต่างหน้าพระทองเอ๋ย

จะเห็นว่ากลอนสมัยแรก ๆ มีลักษณะเสรี โดยยังไม่เคร่งครัดจำนวนคำแต่ละวรรค และยังมีได้กำหนดเสียงสัมผัสท้ายวรรค

การร้องเพลงมโหรี เหล่านี้เรียกว่า "ร้องเนื้อเต็ม" กล่าวคือร้องและบรรเลงดนตรี หรือมโหรีคลอไปพร้อม ๆ กัน ดังลาอุเบรบันทึกว่า "ไม่รู้จักแยกเล่นเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ ในวง และไม่รู้จักการขับร้องประสานเสียงอีกด้วย ชั่วแต่ขับร้องไปพร้อม ๆ กันเท่านั้น" (ต่างจากการขับร้องสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่เรียก "ร้องรับ" คือขณะร้องไม่มีดนตรีคลอ ดนตรีจะบรรเลงรับเมื่อร้องจบ)

ฉันทลักษณ์กลอนเพลงเพื่อร้องขับใช้แต่บทเพื่อร้องละครด้วย ดังมีเค้าเหลืออยู่ในบทละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์ราว่า

นางแม่ของดูญา
แม่มาค่าลูกไม่ถูกต้อง
ซ ซ ซ
ทิงพทิงน้อง
เหล่าเราคอกทองเหมือนกัน
คอกทองสั้นทิงเฝ้า
เหล่าเราคอกทองสั้นทิงพันธุ
คอกทองเหมือนกัน
ซ
ทิงองค์พระมารดา

แบบแผนกลอนเพลงเพื่อร้องขับอย่างนี้จะมีพัฒนาการเป็นกลอนชนิดต่าง ๆ ต่อไปแล้ว
เรียกชื่อแตกต่างกัน เช่น กลอนเสภา กลอนเพลงยาว และกลอนตลาดหรือกลอนสุภาพอย่าง
สุนทรภู่ที่มีอิทธิพลแพร่หลายอยู่ทุกวันนี้

เมื่อกลอนเพลงร้องเล่นของชาวบ้านมีพัฒนาการเป็นกลอนร้องละครแล้ว ราชสำนักก็
ปรับปรุงทำนองร้องของชาวบ้านให้มีแบบแผนละเอียดขึ้น แต่ก็ยังไม่ทิ้งร่องรอยเดิมไว้ ดังนั้น
คำกลอนแรกของบทละครจึงมักขึ้นต้นว่า "เมื่อนั้น" หรือ "บัดนั้น" แล้วมักร้องเดินเรื่องว่า
"เมื่อเอยเมื่อนั้น" หรือ "บัดเอยบัดนั้น"

การใช้รับคู่ที่ประกอบการร้องละครก็คือ ประเพณีการละเล่นของชาวบ้านมาแต่ยุค
ดั้งเดิม แม้กระทั่งคำสอดแทรกว่า "นั่นแหละ" เมื่อร้องซ้ำในละครก็คือลักษณะคำสร้อย
(อีสานเรียกว่า "สอย") ของชาวบ้านยุคศึกดาบรพ-นั่นแหละ

เสภา

เพลงขับของชาวบ้าน

นอกเหนือจากการขับ-ลำ-ร้องต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีประเพณีอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า
"ขับเสภา"

เสภา - เป็นคำเพลงที่แปลงมาจากภาษาสันสกฤตแล้วขอมิใช่เรียกการขับชนิดหนึ่งว่า
ขับเสภาที่มีรับขับประกอบอย่างเดี่ยวเท่านั้นไม่มีเครื่องดนตรีอย่างอื่น

แม้จะขี้นคำว่าเสปามาจากภาษาสันสกฤต แต่ก็มีได้หมายความว่าประเพณีขับเสปามี
แบบแผนมาจากอินเดียตั้งแต่ที่เชื่อถือกันมาช้านาน เพราะในอินเดียไม่มีการขับเสภา

แต่คำว่า "เสภา" มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ในกฎมณเฑียรบาล ในบทละคร ในพระราช
กำหนดเก่า ฯลฯ ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งหมดนั้นล้วนไม่เกี่ยวข้องกับการขับเสภาที่มีรับ ดังจะ
แสดงหลักฐานและเหตุผลดังต่อไปนี้

เสภาดนตรี

เสปามโหรี

เสภาดนตรี - มีชื่ออยู่ในกฎมณเฑียรบาล เรื่องพระราชบัญญัติว่า

" 6 ทุ่มเบ็กเสภาดนตรี 7 ทุ่มเบ็ก นิยาย 8 ทุ่ม 9 ทุ่มเข้าพระบันทมหาพระถมดินม่าน"

แต่คำว่า "ดนตรี" มีอยู่ในกฎมณเฑียรบาลตอนพระราชพิธีเดือน 12 จองเบรียงลด

ชุดลอยโคมว่าในกระบวนเรือเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมี "ซ้ายดนตรี ขวามโหรี"

แสดงว่า "ดนตรี" เป็นชื่อวงบรรเลงเช่นเดียวกับ "มโหรี"

แบบแผน "ดนตรี" มีอยู่ในอนิรุทธคำฉันท์ ว่า

ระงมดนตรี

คือเสียงกระวี

สำเนียงนรินทร์

บรรสานเสียงถวาย

เยี่ยผลัดเปลี่ยนกัน

แลพวกแลพรรค

บรรสานเสียงดุริย์

อนิรุทธคำฉันท์บอกชื่อเครื่องมือบรรเลง "ดนตรี" มี เพี้ย (พิณเพี้ยะ) ตึง (พิณชนิด
หนึ่ง เช่น ซึง) พิณ ปี่ แคน ทร (ข่อ) ฯลฯ ทั้งหมดเป็นลักษณะเดียวกับชุดมโหรี (หรือเรียก
กันภายหลังว่าเครื่องสาย)

อนิรุทธคำฉันท์ระบุว่าผู้ทำหน้าที่ระงม "ดนตรี" เพื่อ "บรรสานเสียงถวาย" และ "ลเบงเงิ่งฉันท" เป็นบรรดา "นางสนม" หรือ "นางกำนัล"

"สาวสวรรค์" "สาวสนม" ซึ่งทำหน้าที่ถวายกำนัลด้วยดนตรีและคำขับประเภท "ฉันท" และ/หรือ "กาพย์" ตามที่หนังสืออนิรุทธคำฉันท์สมัยต้นกรุงศรีอยุธยาออกไว้ ย่อมไม่มีสิ่งใดแตกต่างไปจากภาพหุ่นปั้นที่เมืองโบราณบ้านคูบัว (จังหวัดราชบุรี) ที่แสดงให้เห็นเป็นประเพณี "ระงมดนตรี" และ "จำเรียงเสียงฉันท" ในราชสำนักยุคต้น ๆ อย่างมุกทวารวดี ซึ่งจะมีพัฒนาการเป็น "มโหรีผู้หญิง" ในสมัยต่อ ๆ ไป

จะเห็นว่า "ดนตรี" เป็นวงบรรเลงขับกล่อมถวายพระเจ้าแผ่นดินเมื่อจะทรงพระบรมมซึ่งเป็นแบบแผนโบราณที่สืบทอดประเพณีมาจากราชสำนักสมัยทวารวดี บทขับกล่อมกับวง "ดนตรี" มักจะเป็นคำประพันธ์ชั้นสูง เช่นกาพย์หรือฉันท และเนื่องจากเป็นที่องพระบรมมอยู่พระราชฐานชั้นใน ผู้บรรเลงและขับกล่อมถวายงานจึงต้องเป็นนางสนมกำนัลผู้หญิงล้วน

แต่ "มโหรี" ไม่ใช่คำฉันท์ หากเป็นเพลงกลอนขับครวญทั่ว ๆ ไป

ลักษณะคำขับ "มโหรี" จะมีเค้ามูลรุ่นเก่าอยู่ที่กลอนเพลง "สายสมร" (ในจดหมายเหตุของลาลูแบร์) และกลอนเพลง "สุคใจ" (ในเอกสารของนิโกลาส แชรแวงส์) สมัยสมเด็จพระนารายณ์ แห่งกรุงศรีอยุธยา และมโหรียังมีเพลงร้องขับครวญเป็น "เรื่อง" หรือ "นิยาย" ดังมีเรื่องรอยอยู่ในเพลงยาวว่าความดังนี้

เจรจาพลางชวนขึ้นหนึ่ง

เรานิ่งฟังเสียงทับกระจำปี

ทั้งซอรับขับขานประสานคี

เรื่องนางให้พระนคร

ครั้นพระกรุณาจะใกล้หลับ

มักให้ขับนางกรายสายสมร

แล้วไปเรื่องมลายูคู่เพื่อนนอน

ถ้าจวนตื่นแล้วจึงย้อนมาทางใน

ข้อความที่ว่า "เรื่องนางให้พระนคร" "ขับนางกรายสายสมร" "เรื่องมลายูคู่เพื่อนนอน" นั้น จัดเป็นประเภท "เพลงขับ" ของการขับมโหรี ซึ่งหมายถึงเพลงชุดที่ประกอบด้วยการทำนองและเนื้อร้องเพลงสั้น ๆ หลาย ๆ เพลงมาร้อยต่อให้เป็นเรื่องราวสอดคล้องกันเป็น "ขับ" หรือเป็น "นิยาย-นิทาน"

นอกจากนี้ยังมีประเภท "เพลงเรื่อง" อย่างยาว ๆ คล้ายเล่านิทานหรือนิยายด้วย เพลงมโหรีที่เป็น "ขับ" และ "เรื่อง" อย่างมี "นิยาย" หรือ "นิทาน" อาจหมายถึงประเพณี "เบิกนิยาย" ที่อยู่คู่กับ "เบิกเสภาดนตรี" ในกฎมณเฑียรบาล

กล่าวคือ หลังจากเจ้าพนักงานชาวเพลง (คือ "เสภา") บรรเลงบรรลือ ได้ถวายงานขับไม้สวดคำฉันท์และกาพย์พร้อม "ดนตรี" หรือ "เสภาดนตรี" ตอนหกทุ่มแล้ว เจ้าพนักงานชาวเพลงชุดเดียวกันนี้ (หรืออาจจะเปลี่ยนชุดตั้งกาพย์ในอนิรุทธบอกว่า "เยี่ยผลัดเปลี่ยนกัน") ก็ถวายงานอย่าง "มโหรี" หรือ "เสปามโหรี" เป็นเพลงขับเพลงเรื่องเล่านิทานอย่างมี "นิยาย" ติดต่อกันไปจนกว่าจะทรงพระบรรทมหลับดังพระราชบัญญัติระบุต่อไปว่า "เข้าพระบรรทม"

เมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนแปลงประเพณีที่เคร่งครัดเกินไปก็ย่อมได้รับผลกระทบกระเทือนด้วย ดังนั้นแบบแผน "ดนตรี" ที่พิงยาก ๆ หรือพิงไม่รู้เรื่องก็เสื่อมทราม แล้วเหลือไว้แต่ "มโหรี" ให้ทำหน้าที่พิงในทางพิธีกรรม ด้วยเพลงกลอนง่าย ๆ และเท่กลมจับครวญ นานาสั่งวาสไปพร้อม ๆ กัน ดังเพลงมโหรีที่ลาลูนแบร์จด์ไว้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ

เสภา หมายถึง "เจ้าพนักงาน"

ใน "พระราชกำหนดเก่า" (ข้อ 25) ซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2274 ก่อนเสียกรุงเพียง 26 ปี มีคำว่า "เสภา" ติดอยู่กับชื่อตำแหน่งของขุนนาง 3 คนว่า

"ขุนศรีคังยศ เสภาคั้งใน ขุนคังยศ เสภาคั้งราชการ ขุนพิรุณนาวา เสภาวังไชย"

แต่ในตอนต้นของพระราชกำหนดเก่าข้อเดียวกันนี้ระบุว่า "ขุนศรีคังยศพนักงานคนโทษ ชาวเสภาคั้งใน" "ขุนคังยศพนักงานคนโทษชาวเสภาคั้งราชการ" "ขุนพิรุณนาวาพนักงานคนโทษชาวเสภาวังไชย"

คำว่า "เสภา" ในพระราชกำหนดเก่านั้นเกี่ยวข้องกับระเบียบศาลและการพิจารณาคดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ที่แบ่งเจ้าหน้าที่เป็น "ตระลาการ" พวกหนึ่ง และ "ผู้พิพากษา" อีกพวกหนึ่ง โดยที่ตระลาการมีหน้าที่ได้ส่วนคือ ฟังคู่ความ พยานและหลักฐานที่อ้างทั้งสองฝ่าย เมื่อการได้ส่วนสำเร็จแล้วจึงส่งสำนวนให้ผู้พิพากษาจากนั้นผู้พิพากษาจึงออกคำตัดสิน

ต่อมา ตระลาการตั้งเป็นศาล ขึ้นแก่ทบวงการต่าง ๆ เช่น ศาลนครบาล ขึ้นแก่กระทรวงนครบาล มีอำนาจพิจารณาความเป็นมัตตโทษ เช่น ปล้น ฆ่าคนตาย ลักพา ศาลราชขึ้นแก่กระทรวงมหาดไทย มีอำนาจพิจารณาความที่เรียกว่าอาญาหรือการกระทำด้วยผลการศาลกรมมา ขึ้นกับกระทรวงเกษตรพิจารณาตามเรื่องนา

ศาลตระลาการอย่างนี้ ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยามีราว 20 ศาล รวมทั้งศาล คลังในศาล คลังราชการ และศาล วังไชย ฯลฯ

พวกตระลาการเหล่านี้ เป็นพนักงานทางการปกครอง มีหน้าที่ชำระข้อเท็จจริงเมื่อได้ส่วนเสร็จแล้วจึงส่งสำนวนให้ศาลหลวงพิพากษา

ครั้นต่อมา มีการแยกหน้าที่ระหว่างผู้พิพากษา และผู้รับ กล่าวคือ ผู้พิพากษา เป็นแต่ผู้ชี้ขาดในข้อเท็จจริงว่าฝ่ายใดชนะ ฝ่ายใดแพ้ หน้าที่กำหนดโทษนั้นตกแก่พนักงานอีกคนหนึ่งต่างหาก คือ ผู้รับ ซึ่งเป็นผู้ที่มีหน้าที่แสดงบทมาตรากฎหมายที่ควรปรับใช้ในคดี และเป็นผู้คำนวณจำนวนเงินค่าสินไหม ค่าพินัยให้ผู้แพ้ความต้องเสีย ทั้งเป็นผู้กำหนดโทษอาญาตามบทบัญญัติที่จะต้องลงโทษด้วย เหตุที่ต้องแยกหน้าที่ก็เพราะพวก พรหมณ์ มีความรู้เรื่องกฎหมายมากกว่าผู้อื่น จึงทำหน้าที่พิจารณาคดีอำนวยความสะดวกตามหลักพระธรรมศาสตร์แทนองค์พระมหากษัตริย์ ช่วงปลายของกรุงศรีอยุธยานั้นศาลหลวงเกือบจะเป็น พรหมณ์ ทั้งหมด แต่เนื่องจาก พรหมณ์เป็นชาวต่างชาติต่างศาสนา ซึ่งไม่เหมาะที่จะกำกับการพิจารณาคดีตั้งแต่ต้นจนปลายถึงออกคำบังคับลงโทษผู้แพ้ด้วย จึงเกิดมี ผู้รับ ซึ่งเป็นคนไทยทำหน้าที่พิเศษนี้ (ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 22 โดย ร. แลงการ์ด, ไทยวัฒนาพานิชจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2526)

ดังนั้นคำว่า "เสภา" ที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า (ข้อ 25) นี้ จึงมิได้หมายความว่าที่คุมขังนักโทษหรือคุก เพราะในพระราชกำหนดเก่านั้นใช้คำว่า "คุก" อยู่แล้ว

(เหตุที่เข้าใจว่า หมายถึง "ถูก" คงเป็นเพราะความสับสนในการอ่านที่มักเกิดขึ้นได้เสมอ ในกระบวนการพิจารณาเอกสารภาษาไทยที่ไม่มีเครื่องหมายวรรคตอนกำกับ) ความหมายที่แท้จริง จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับระเบียบศาลและการพิจารณาคดีในตำแหน่งผู้รับเสียหายมากกว่าอย่างอื่น

ที่มีความเห็นว่าควรหมายถึง ผู้รับ ก็เนื่องมาจากพระราชกำหนดเก่านั้นมีเหตุ เกิดจาก "พญาสุเสนสาร" (ชื่อนี้ไม่ใช่คนไทยแน่ ๆ) กราบทูลพระกรุณากรณีที่ไพร่เป็นโทษ ต้องเสียค่าปรับเป็นเงินจำนวนมาก ทำให้คนยากจนเดือดร้อน จึงโปรดให้มีการตรวจสอบเจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องคือ ผู้รับ ทั้งหลายของกรมต่าง ๆ เมื่อเป็นจริงดังคำกราบทูล จึงได้ตรา พระราชกำหนด^{๕๕}คนขึ้นมาเพื่อให้เจ้าพนักงานผู้รับลดเงินค่าปรับแก่ผู้เป็นโทษ

ในพระราชกำหนดเก่า มีคำว่า "ชาวเสภาคลังใน-เสภาคลังราชการ-เสภาวังไชย" ซึ่งดูแล้ว เหมือนกับคำที่ปรากฏในกฎหมายเตียรบาลอันเป็นธรรมเนียมว่า ชาวพนักงาน หรือเจ้าหน้าที่ยกตั้งหน่วยงานกระทรวงทบวงกรมอะไรก็เรียกตามชื่อหน่วยงานนั้นได้ ดังในกฎหมายเตียรบาลเรียกชาวพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ที่ทำงานอยู่กระทรวงกลาโหมว่า "พนักงานกระทรวงกลาโหม" หรือ "ชาวพนักงานกระทรวงกลาโหม" เป็นต้น

ดังนั้น คำว่า "เสภา" ตรงนี้จึงน่าจะมีความหมายว่า "ชาวพนักงาน" ได้อีกทางหนึ่ง และถ้าหากจะว่ากันไปแล้วตำแหน่ง "ผู้รับ" ที่กล่าวมาแต่แรกก็คือ "ชาวพนักงาน" นี้เอง

เมื่อความหมายของคำว่า "เสภา" คือ "ชาวพนักงาน" แล้ว ย้อนไปพิจารณาข้อความในกฎหมายเตียรบาลที่ว่า "เสภาคนตรี" จึงควรจะต้องเข้าใจว่าเป็น ชาวพนักงานคนตรี ส่วนข้อความในบทละครนอกเรื่องสังข์ทองว่า "เสปามโหรี" จึงน่าจะต้องเข้าใจว่าเป็น ชาวพนักงานมโหรี

ต่อภายหลังเมื่อคำว่า "เสภา" มีความหมายเปลี่ยนเป็นการขับเสภาอย่างที่เรียกกันอยู่ทุกวันนี้แล้ว จึงนิยมเรียก "ชาวพนักงานคนตรี" หรือชาวพนักงานอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปดังกรณีตัวอย่างบทละคร เรื่องควาวีอันเป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย รัชกาลที่ 2 ก็มีว่า -- "บัดนั้น พนักงานสังคีตคีตลี แตรสังข์กึงสตาลคนตรีประโคมขับฉิ่งฉันทัน"

นอกจากนี้ยังปรากฏในหมายกำหนดการพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 11 มกราคม 2522 ตอนหนึ่งว่า "แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระเจ้าหลานเธอ ลงบรรทมในพระอู่ พระครูพรหมณี ถวายเท็ก่ล้อม พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบัณเฑาะว์ ชาวพนักงานประโคมชัย สังข์ แตร ดุริยางค์..." (พระราชพิธีสมโภช 3 วัน สมโภชเดือนและขึ้นพระอู่, เรียบเรียงโดยนางสาวเพลินพิศ กำราญ, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2523.) ดังนั้นก็จะเห็นวิธีการใช้คำนี้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า "เสภา" ที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า อาจมีความหมายถึงชาวพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ผู้รับ ซึ่งมีได้มีความเกี่ยวข้องกับการละเล่นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

แต่คำว่า "เสภา" ที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล และที่ปรากฏในกลอนบทละคร ทั้งเรื่องสังข์ทองและเรื่องนางมโนห์รา นั้น ทางหนึ่งอาจจะเทียบความหมายว่าชาวพนักงานหรือเจ้าหน้าที่ขับลำนำทำเพลงบรรเลง แต่อีกทางหนึ่งจะมีความหมายถึงบทเพลงขับลำนำหรือทำนองลีลาการขับลำนำและขับร้องก็ได้

แต่ยังมีได้มีความหมายถึงการละเล่นชนิดหนึ่งของราชบุตรที่เรียกกันว่าขับเสภาพร้อมกัน

ขับเสภา คือขับคำกลอน

ขับเสภาพร้อมขับรับมีพัฒนาการมาจากประเพณีขับลำคำขับของชาวบ้าน

ดังได้เสนอมาแล้วว่า "ขับ" และ "ลำ" เป็นการละเล่นดั้งเดิมของประชาชนชาวสยามในตระกูลไทย-ลาวที่มีความหมายเดียวกันมาแต่ยุคเริ่มแรก คือการเปล่งเสียงและถ้อยคำเป็นทำนองอย่างเสรีมีความยาวไม่แน่นอนโดยเน้นถ้อยคำเป็นหลักนำทำนอง มักเล่นเล่าเรื่องและโต้ตอบระหว่างหญิง-ชาย

การขับลำของมนุษย์ยุคดึกดำบรรพ์จะมีเนื้อหาสั้น ๆ บางที่มีเนื้อหาอยู่เพียงไม่กี่ประโยค เช่น 2-3 ประโยคเท่านั้น แต่ขับลำวกไปเวียนมาได้ยาวนานถึงก่อนวันครึ่งวันก็มี ทั้งนี้เพราะลักษณะสังคมยังเป็นแบบเผ่าพันธุ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่สัญจรรวดเร็วไปตามที่ต่าง ๆ ต่อเมื่อมีความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้น เนื้อหาของเพลงขับลำก็จะค่อย ๆ ขยายยาวออกไปเรื่อย ๆ ตามความก้าวหน้าทางสังคมนั้น ๆ เช่น กลุ่มชนบนพื้นที่ราบ ย่อมจะมีเนื้อหาเพลงขับลำยืดยาวออกไปมากกว่า เนื่องจากมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากกว่ากลุ่มชนในหุบเขาหรือกลุ่มที่ยังรวดเร็ว

ประเพณีขับและลำเคยแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชาวสยามทุกท้องถิ่น เช่น กลุ่มลุ่มน้ำแดง-ดำ ในภาคเหนือของเวียดนาม กลุ่มลุ่มน้ำโขงตั้งแต่เขตสิบสองพันนาในมณฑลยูนนานของจีน ลงมาตลอดแนวไทย-ลาว กลุ่มลุ่มน้ำสาละวินในภาคเหนือของพม่า (รวมทั้งกลุ่มลุ่มน้ำพรหมบุตรในแคว้นอัสสัมของอินเดีย) และกลุ่มที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

แคว้นสิบสองพันนา (ในมณฑลยูนนานของจีน) เคยมีคำหนึ่ง "ข้างขับ" ประจำเมือง มีหน้าที่ขับเพลงในงานบอยต่าง ๆ เช่น เข้าพรรษา-ออกพรรษา และในงานพิธีของเจ้าแผ่นดิน ข้างขับจะมีสิทธิพิเศษได้ลดส่วยลงครึ่งหนึ่งของราษฎรทั่วไป เมื่อว่างงานขับตามหน้าที่ก็ไปรับจ้างขับเพลงในงานทั่ว ๆ ไปได้ เพราะคนทั่วไปนิยมฟังขับเล่านิทาน

กลุ่มลาวภาคเหนือ (อยู่เหนือเมืองเวียงจันทน์ขึ้นไป) มีประเพณีขับเพลงทำนองต่าง ๆ กัน เช่น ขับขำเหนือ ขับจ๋ม ขับหลวงพระบาง ขับเชียงขวาง เป็นต้น

การขับหรือลำยุคแรก ๆ ใช้รับทำด้วยกระบอกไม้ไผ่หรือซีกไม้ไผ่กระทบกันเป็นทำนองหรือจังหวะ มีร้องรอยเหลือ อยู่ในกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะที่อยู่ทางตอนใต้ของจีนทุกวันนี้

ตระกูลไทย-ลาวทางภาคอีสานมีไม้สองอันเรียก "กบแกบ" ที่กระทบประกอบจังหวะ ลำเรียก "หมอลำกบแกบ" หรือ "หมอลำกรับ" แต่ชาวไทยใหญ่ในพม่ามีประเพณีเล่นเพลงพร้อมด้วยกรับเรียกว่า "ขับ" ได้ตอบระหว่างชายกับหญิง (บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ : 2506)

ประชาชนชาวบ้านบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเคยมีประเพณีขับลำกลอนต่าง ๆ มาช้านานมากทีเดียว อาจมีมาแล้วตั้งแต่บ้านเมืองยุคแรก ๆ จึงมีประเพณี "ขับช่อ" อยู่ในราชสำนักรุ่นเก่าแล้วต่อเนื่องมาถึงสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาดังมีหลักฐานอยู่ในอนุรุทธคำฉันท์ว่า

จำเรียงสานเสียง

ประอรประเอียง	กรกริดเพี้ยทอง
เต่งตึงเพลงพิด	ปี่แคนทรลอง
สำหรับสมอง	ลเบงเง้งฉันท์

วรรณคดีบอกว่า "เต่งตึงเพลงพิด ปี่แคน ทรลอง" ควรหมายถึงการ "ช่อ" เพลงที่มีเครื่องมือนับเรียงกลอนคล้ายประเพณี "ช่อ" ของท้องถิ่นล้านนาและตระกูลไทย-ลาวปากตะวันตกของลุ่มน้ำโขงรวมไปถึงลุ่มน้ำสาละวิน (ในพม่า) และวรรณคดีต่อมาบอกว่า "สำหรับสมอง ลเบง ฉันท์" น่าจะหมายถึง "ขับ" ด้วยคำประพันธ์ชั้นสูง เมื่อว่ากันอย่างรวม ๆ ก็คือ "ขับช่อยอยศ" หรือ "ขับช่อยอราช" อย่างเรื่องพระลอ

แต่ในชุมชนชาวบ้านพลิกเพลงการละเล่นได้เสรีและโลดโผนมากกว่าราชสำนัก จึงมีการละเล่นว่าเพลงสดต้นพร้อมกับกรอกรับสลับมโหรี ดังมีรายงานของลาลูแบร์เล่าบรรยายกาศสมัยสมเด็จพระนารายณ์ไว้ว่า

"ลางที่ก็ไซ้ไม้ 2 ชั้นสั้น ๆ อันเรียกว่ากรับ (crab) ชับให้กระทบกันไปพร้อม ๆ กับขับร้องเพลง ผู้ที่ร้องเพลงนั้นเรียกว่าช่างขับ (Tchang-cab) เขาหามาเล่นในวันสุกดิบ (ก่อนวันแต่งงานหนึ่งวัน) พร้อมกับเครื่องดนตรีหลายชิ้น"

รายงานของลาลูแบร์ย่อมเป็นหลักฐานยืนยันว่าช่างขับในกรุงศรีอยุธยาทำหน้าที่อย่างน้อย 2 อย่างคือ

ขับเพลง (โห่ตอบหรือเล่านิทานหรือขับเสภา) พร้อมด้วยกรับคู่อย่างหนึ่ง

ขับร้อง (เป็นนักร้อง-ร้องส่ง) ในวงบรรเลงเครื่องสายมโหรีอีกอย่างหนึ่ง

จะเห็นว่าช่างขับที่ขับเพลงต้นต่าง ๆ พร้อมเสียงกรอรับขับไปมานั้น ไม่ได้แยกตัว
อยู่โดด ๆ จากวงบรรเลงที่มีเครื่องมือนดนตรีต่าง ๆ (ไม่ว่าจะเรียกชื่อมโหรีหรือเครื่องสาย
ก็ตาม) แต่ช่างขับจะทำหน้าที่เป็นนักร้องอยู่กับวงบรรเลงมาแล้วก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ลักษณะเช่นนี้ สอดคล้องกับบรรยายภาพที่มีอยู่ในบทละครต่าง ๆ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา
ที่พาตึงถึงบรรยายการเล่นครั้งนั้นดังนี้

อิเหนา

กาหลังวาทยังแล้วชูเชิด

ฉลุฉลุกลายเลิศเลอชา

บ้างขับโต้ตอบกันไปมา

บ้านเล่นเสกามโหรี

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของช่างขับและวงเสกามโหรี มีผลให้ช่างขับและทำนองขับ
เพลงปะปนไปกับชื่อเสกามาจนแยกไม่ออกว่าอะไรเป็นอะไร เช่น

สังข์ทอง

เวียนเอยเวียนเทียน

ให้เวียนแต่ซ้ายมาขวา

รับส่งต่อกันเป็นท่อนมา

เสกามโหรีมีใบ

มโหรีรา

ได้ยินจักจั่นเรไรร้อง

สนั่นมีท่วงในพงพี

เสมือนเสียงบีโชนในบุรี

เหมือนเสียงมโหรีเพราะวังเวง

แต่ก่อนเคยฟังแต่เสภา
ฟังเสียงสัตว์ป่าร้องระเบง
เสนาะเพราะพร้อมห้องบทเพลง
วังเวงพระทัยนางเทวี

ชาวเสภา ชาวละคร

ข้างขับหรือหมอลำหรือพ่อเพลงแม่เพลงก็จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน และล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการละคร เพราะการเล่นเพลงต่าง ๆ จะมีพัฒนาการเป็นละครต่อไป

ข้างขับที่ขับเล่านิทานจะเอาเรื่องมาจากชาดกสมกับนิทานท้องถิ่น บทละครครั้งกรุงเก่าที่เหลือต้นฉบับอยู่จำนวนหนึ่งคือการะเกด กรวี ไซยทัต พิภูลทอง พิมสวรรค์ พิณสุริวงค์ มโนห์รา ไม้่งป่า มณีพิไชย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ไชย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัตร ไกรทอง โคมุตร ไชยเชษฐ์ พระรถเมรี ศิลป์สุริวงค์ ฯลฯ ล้วนเป็นเรื่องที่ข้างขับหมอลำใช้ขับเล่ามาแล้วอย่างโชกโชน

เมื่อประเพณีขับลำมีพัฒนาการเป็นการละครและตัวละครสมัยแรก ๆ ต้องร้องต้นด้วยตนเอง บรรดาข้างขับหมอลำพ่อเพลงแม่เพลงทั้งหลายในสมัยแรก ๆ ก็เอานิทานเหล่านั้นไปเล่นเป็นเรื่องละครด้วย ต้นฉบับที่เหลืออยู่จึงเป็นบทละคร

ต่อมาเมื่อชนชั้นสูงยอมรับการละครของชาวบ้านไปเล่นในราชสำนัก ทางฝ่ายราชสำนักก็ต้องยอมรับเอาข้างขับไปเล่นร้องต้นเป็นตัวละครหรือไปดัดแยกบทละครด้วย

เรื่องราวที่ข้างขับไปเกี่ยวข้องกับการละครมีตัวอย่างอยู่ในบทไหว้ครูเสภาตอนหนึ่งว่า "ตาของอยู่ครูละครกลอนสำคัญ" และเมื่อสุนทรภู่แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนโกนจุกพลายงาม ก็ยังเขียนไว้อีกว่า "นายทองอยู่รู้ว่าภาษาลาว ส่งกราวเขียดเพลงโหม่งเห่งไป"

ตาของอยู่หรือนายทองอยู่คนนี้ เป็นพระเอกละครของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ในรัชกาลที่ 1 ต่อมาได้เป็นครูนายโรงละครหลวงรุ่นใหญ่สมัยรัชกาลที่ 2 และได้เป็นที่ปรึกษาของ

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีในการคิดทำรำละครครั้งถึงรัชกาลที่ 3 ก็เป็นครูละครอยู่ในวัง
เจ้านายเกือบทุกแห่ง (ตำนานเสภา พระนิพนธ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) ซึ่ง
หมายความว่าตาทองอยู่หรือนายทองอยู่เป็นทั้งครูเสภาและครูละครในทางเสภาที่ท่านสุนทรภู่
บอกว่าถนัดสำเนียงลาวหรือเสภาลาว สงสัยจะมีเชื้อสายลาวอยู่ด้วย

ครูละคร ซึ่งมีอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็เป็นช่างขับเสภาคนสำคัญมาก่อน สุนทรภู่ออกไป
ในบทเสภาอีกว่า "ท่านตามีช่างประทัดถนักรบ" ในกลอนไหว้ครูเสภาที่ระบุว่า "ไหว้ครูมีช่าง
ประทัดถนักรบมา" (ศิลปินแห่งละคอนไทย โดย ธนิต อยู่โพธิ์ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ
พ.ศ. 2497)

ครูมีหรือครูปูมีคนนี้เป็นเครือญาติพี่น้องนายบุญยังคนที่สุนทรภู่แต่งนิราศพระบาท แล้ว
ออกชื่อว่า "พอแรมค่ำวันนั้นท่านพระคลัง หาบุญยังไปฉลองศาลาลัย" นายบุญยังเป็นนายโรงละคร
(นอก) คนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1 (รับจ้างเล่นละครจนเก็บเงินสร้างวัดได้เรียก "วัดละครท่า"
ที่บ้านขมิ้น ธานี)

คนเหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานดั้งเดิมมาจากกรุงศรีอยุธยา เช่นเดียวกับ "ตาครูสุน" ที่รู้จัก
กันว่า "เป็นนายประตูกุณทุกแหล่งหล้า" และเป็นครูเสภาผู้ใหญ่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

จะเห็นว่าครูละครล้วนมีพื้นฐานมาจากช่างขับเสภา หรืออย่างน้อย ๆ ก็ต้องว่าเพลง
ตันเสภาได้ เพราะตัวละครจะต้องตันกลอนและว่าเพลงสดด้วยตนเองเป็นสำคัญ หากตันไม่ได้
ก็ต้องอาศัยคนอื่นมอบบทให้ร้อง คนมอบบทก็ต้องตันเสภาว่ากลอนสดได้อยู่ดี ดังเป็นที่รู้กันว่า
สุนทรภู่เคยเป็นคนมอบบทให้ละครคณะนายบุญยัง นอกจากนั้นสุนทรภู่ยังเป็นคนเสภาที่คุ้นเคยกับ
ครูแจ้งผู้เป็นครูเสภาคนสำคัญย่านวัดระฆัง

ที่รับขับเสภา ประเพณีชาวบ้าน

เมื่อช่างขับชาวบ้านคุ้นเคยกับเสปามโหรีและการละครของชาววังมากขึ้น ช่างขับจึงรับ
แบบแผนของชนชั้นสูงไปที่ละน้อย ๆ โดยพัฒนาคำขับให้เป็นกลอนชั้นสูงที่มีระเบียบคำสั่งสัมผัสต่อ
เนื่องอย่างบทละคร

แต่ถึงกระนั้นข้างซำก็ยังคงรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่นเช่น คำซำลำดั้งเดิม
มักขึ้นต้นว่า

"แต่เนิ่น จักกล่าวเบื่องตามเรื่องนิทาน..."

หรือ

"บัดนี้ จักกล่าวเบื่องตามเรื่องนิทาน..."

ข้างซำก็จะปรุงใหม่ให้มีเค้าเดิม มีตัวอย่างอยู่ในบทเสภาสมัยต่อมาว่า

จะกล่าวถึงเรื่องขุนแผนกับขุนช้าง

ทั้งนวนางวันทองผ่องศรี

หรือ

ทีนี้จะกล่าวถึงนายจันทร

กล้าหาญมาแต่ก่อนดังรายสีห์

หรือ

ทีนี้จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ

ยามสงครามคัคนมณีพร้อมหน้า

ในที่สุดชื่อเสภาก็ถูกริบเป็นของข้างซำ ดังบทพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองของรัชกาลที่ 2

บอกว่า

เข้าคำพราสอนสั่งเสียบ

ให้เมียบั้นฝ้ายทอดผ้า

เจ้าเงาะหัดตีกรับซำเสภา

รจนานั้นฝ้ายสบายใจ

แล้วเจ้าเงาะก็ตีกรับซำเสปามีความ (ในพระราชนิพนธ์) ตอนหนึ่งว่า

ตัวที่กับรจนามาได้แก่น

เหมือนขุนแผนกับวันทองเจียวโองเอ๋ย

อยู่กระที่อ้อมตรอมใจไม่เสบย

กระไร เลยหนีจางข้างอากัฟ

เคยนอนเตียงเสียงประโคมด้วยแตรสังข์

มาตกไร้ได้ฟังแต่เสียงกรับ

พลงอิงแอบแนบน้องในห้องทับ"

ถนอมรับขวัญให้เข้าไสยา

บทขับเสภาของเจ้าเงาะที่บอกว่า "เคยนอนเตียงเสียงประโคมด้วยแตรสังข์ มาตกไร้ได้ฟังแต่เสียงกรับ" นี้ สะท้อนให้เห็นฐานะของขับเสภาว่าเป็นการละเล่นในประเพณีของชาวบ้านชนชั้นไพร่ผู้ "ตกไร้" มาแต่ดั้งเดิมครั้งกรุงศรีอยุธยาและในเรื่องสังข์ทองตอนนี้เจ้าเงาะอยู่ในฐานะชนชั้นต่ำถูกท้าวสามลไล่ไปอยู่กระท่อมปลายนา รัชกาลที่ 2 จึงทรงกำหนดให้เจ้าเงาะตีกรับขับเสภาตามประเพณีไพร่ด้วย

แม้เรื่องสังข์ทองจะเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แต่ที่ทรงพาดพิงถึงประเพณีขับเสภาที่มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา (ดังกรณีที่โปรดให้ครูเสภาและกวีในราชสำนักของพระองค์รวบรวมบทเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนครั้งกรุงเก่ามาจดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตอนไหนที่ยังขาดตกบกพร่องก็ให้กวีแต่งซ่อมใหม่ และเป็นที่ยูกันว่าพระองค์ก็ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมพร้อมด้วยสุนทรภู่และกวีท่านอื่น ๆ ในสมัยนั้น)

เสภาขับ กับปี่พาทย์เสภา

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของข้างขับเสภากับการละคร ย่อมส่งผลไปถึงความสัมพันธ์อันสนิทสนมกับวงปี่พาทย์ด้วย เพราะปี่พาทย์จะต้องตีเป่าประโคมรับส่งละคร ทำให้ข้างขับที่เคยขับเพลงส่งมโหรีจึงปรับกรบวงให้เข้ากับปี่พาทย์อันเป็นแบบแผนถึงสมัยต่อมา และผลักคั้นให้พิถีพิถันไม่ทำกรับที่ต้องเป็นไม้เนื้อแกร่ง ๆ เช่น ไม้ชิงชันเพื่อให้มีเสียงไสยาน "แก้ว" ใต้ระตัมเสียงเสมอระนาด ขณะเดียวกันก็สร้างกรบวงตีกรับให้ขับซ้อนขึ้น

การปรับกระบวนการเสภาครั้งใหญ่ น่าจะเกิดขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีกลอนกำกับ
ไว้ว่า

เมื่อครั้งพระจอมมารินทร์แผ่นดินลับ
เสภาขับยังหาभीพิพาทย์ไม่
มาเมื่อพระองค์ทรงชัย
ก็เกิดคนดีในอยุธยา

กลอนกำกับบทนี้ น่าจะหมายถึงการวางระเบียบขับเสภาส่งभीพิพาทย์ให้เป็นแบบแผนตายตัว
มากขึ้นด้วยอิทธิพลของละครและการบันทึกบทเสภาเป็นลายลักษณ์อักษรดังจะเห็นร่องรอยอยู่ใน
ระเบียบभीพิพาทย์ทำโหมโรงเสภาแบบเดียวกับโหมโรงละคร กล่าวคือเริ่มบรรเลงด้วยเพลง
ตระจนถึงเพลงกราวนอกแล้ววงเพลงลา เมื่อจะเริ่มเกริ่นเสภาจึงบรรเลงเพลงวา เสร็จแล้ว
ช่างขับเสภาจึงขึ้นไหว้ครู หลังจากนั้นก็เข้าเรื่องเสภา (ทฤษฎีและการปฏิบัติดนตรีไทย โดย
ศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ : 2511)

ต่อมาพวกभीพิพาทย์เห็นว่าโหมโรงอย่างละครยาวและเย็นเยือกเกินไป จึงตัดย่อลงให้สั้น
เหลือเพลงวาวอย่างเดียว แต่แล้วพวกभीพิพาทย์ก็เบื่ออีก จึงตัดแปลงอีกครั้งหนึ่งให้เริ่มด้วยเพลงร่ำ
ประลองเสภาแล้วต่อด้วยเพลงโหมโรง เช่น โอยเรศหรือสะบัดสะบั้ง ฯลฯ แต่จะต้องจบลงด้วย
เพลงวา (กลอนไหว้ครูเพลงได้ตอบบอกว่า "ขึ้นส่งแล้วก็ลงวา") เท่านั้น

ช่วงที่เสภาभीพิพาทย์รุ่งเรือง ชื่อเสภามีอิทธิพลครอบงำभीพิพาทย์ ดังจะเห็นจากกรณีที่มี
การว่าจ้างभीพิพาทย์ไปทำรับร้องก็มักเรียกกันว่าหาभीพิพาทย์ไป "ทำเสภา" (แทนที่จะบอกว่าหาไป
"ทำभीพิพาทย์") ด้วยเหตุนี้ชื่อโหมโรงรับร้องจึงยังเรียก "โหมโรงเสภา"

เพราะขับเสภา จึงมีเพลงเป็นชั้น ๆ

การขับเสภาจะต้องขับกับกรับเท่านั้น ดังนั้น เมื่อเสภาเริ่มครวญขับและกรอกรับขึ้นมา
ฝ่ายभीพิพาทย์ต้องหยุดบรรเลง ต่อเมื่อเสภาหยุดขับแล้วส่งเพลงให้भीพิพาทย์ พวกभीพิพาทย์จึงจะบรรเลง
รับได้

แบบแผนปี่พาทย์รับร้องอย่างนี้ น่าจะเริ่มเป็นประเพณีอย่างเข้มงวดขึ้นเมื่อสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยา ร้องเนื้อเต็มโดยทำเพลงพร้อมกันทั้งคนร้องและคนบรรเลง และ "เสภาขับยังหาไม่มีพาทย์ไม่"

คนเสภากับคนละครมักเป็นคน ๆ เดียวกัน หรือเป็นพวกเดียวกันอยู่แล้ว แม้พวกช่างขับอิสระที่ไม่ได้เป็นละครก็เสาะหาความรู้เกี่ยวกับเพลงละครด้วย ต่อมาการขับเสภาจึงขยับขยายเอาเพลงละครเข้ามาผสม กล่าวคือแทนที่จะขับเสภาพร้อมรับอย่างเดียวไปตลอดก็เอาเพลงละคร (ที่ส่วนมากมาจากร้องมโหรี) มาคั่นให้มีร้องรับหลากหลายอารมณ์ออกไป ซึ่งทำให้ "พวกปี่พาทย์ที่อ่อนหัดคิดจะครั้นคร้าม เพราะไม่ทราบว่าคุณขับเสภาเขาจะเอาเพลงอะไรมาส่งให้บ้าง แม้รับกันไม่ได้เรียกว่าจน ถ้าจนแล้วก็เก้อ ทำให้เกิดความอาย" (บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์)

ท้ายที่สุดราชสำนักจึงหันมานิยมรับร้องอย่างเสภาปี่พาทย์ ทำให้เกิดแบบแผนร้องส่งเป็นกรบวนเพลง "เถา" ที่ประกอบด้วยอัตรา "สามชั้น-สองชั้น-ชั้นเดียว" ตามลำดับ

ด้วยสภาพแวดล้อมในราชสำนักสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้การร้องส่งในแบบแผนเพลงเถาได้รับความนิยมสูง จนกลายเป็นแบบฉบับหรือสัญลักษณ์ของดนตรีประจำชาติสืบมาจนถึงทุกวันนี้ การร้องเนื้อเต็มอันเป็นประเพณีมาแต่ดั้งเดิมก็ถูกลืมเรียบร้อย

เมื่อสิ้นเสรี ย่อมสิ้นเสียงเสภา

ลักษณะเฉพาะของเพลงชาวบ้านคือการตีเพลงสด ๆ

ช่างขับที่ขับเสภามาแต่สมัยแรกเริ่มมีต้นกลอนอย่างเสรี

การขับเสภาต้นกลอนอย่างเสรี ก็คือการละเล่นหรือการแสดงที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้ดูผู้ฟังที่ร่วมเล่นร่วมฟัง คนเสภาย่อมคล้อยตามอารมณ์ผู้ดูผู้ฟังได้ดั่งใจ ขณะเดียวกันคนเสภาที่สามารถกำหนดให้คุณคนฟังเกิดอารมณ์ร่วมในตอนหนึ่งตอนใดได้ด้วยการขับต้นคำทอหรือคร่ำครวญต่าง ๆ นานาอย่างเสรีโดยไม่มีข้อกำหนดเรื่องเวลาและอารมณ์

ถ้าอารมณ์คนฟังต้องการให้คำขุ่นข้างมาก ๆ คำอย่างเจ็บ ๆ แสบ ๆ ข้างข้างเสภา
ย่อมต้นกลอนตอบสนองคนฟังได้ทันท่วงที และอาจแถมด้วยการคำคนข้างเคียงได้ด้วย คนฟังก็
สะใจไม่รู้สึกลึก เบื่อหน่าย

ทำนองเดียวกันเมื่อข้างข้างเสภาต้องการดึงอารมณ์ให้คนฟังสะอื้นในอก ข้างข้างก็ต้น
กลอนคร่ำครวญให้นางวันทองรำลาลูกพี่และผู้คนต่าง ๆ ให้อย่างเสรี เมื่อจะถูกประหารชีวิต
ด้วยคำพิพากษาของพระพันวษา

แต่แล้วลักษณะเสรีที่มีชีวิตชีวาก็ลดลงเมื่อผ่านสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไป เพราะการเสพ
วรรณกรรมเปลี่ยนแปลงไปกล่าวคือความนิยมวรรณกรรมเพื่อ "อ่าน" ขยายออกไปกว้างขวาง
ทำให้คน "ฟัง" ลดลง บทเสภาที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและแบบแผนเสภาส่งปีพาทย์กลายเป็น
เป็นกรอบที่มั่นคงแข็งแรงจนชาวเสภาคนให้หลุดพ้นออกไปไม่ได้ ก็มีสวนทำให้การขับเสภาขาด
ลักษณะเสรี

เมื่อการขับเสภาขาดวิญญาดต้นกลอนอย่างเสรี ในที่สุดก็สิ้นเสียงเสภา

แต่แล้วก็ไม่แน่เสมอไป

แม้เสภาจะยังคงยืนลักษณะเสรีในการขับต้นกลอนสดดังแต่ก่อน ก็เชื่อว่าจะมีคนนิยมฟัง
นักหนา เพราะขับเสภาเริ่มจะยึดเยื้อยาวนานสำหรับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่
เปลี่ยนแปลงไป

ผลการชูดัชนีทางโบราณคดี "เมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดชลบุรี"

โดย

อาจารย์อำไพ สุลักษณ์านนท์

เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง "ชลบุรี : ประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม"
วันที่ 13 - 16 กันยายน 2532
ณ โรงแรมบางแสนวิลลา

จัดโดย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน

ผลการขุดค้นทางโบราณคดี "เมืองโบราณสมัยทวารวดี ในจังหวัดชลบุรี"

ชลบุรี "อดีต-ปัจจุบัน" มีสถานะเป็นเมืองท่ามาตลอด นับตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งเป็นยุคแรกเริ่มของประวัติศาสตร์ชาติไทยจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนี้กำลังจะกลายเป็นชุมทางเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรม อันเนื่องมาจากโครงการอีสเทิร์น ซีบอร์ด

ในพื้นที่ทุกตารางนิ้วของจังหวัดชลบุรี ถูกใช้เป็นพื้นฐานรองรับความสพัดทางธุรกิจทุกรูปแบบ ความครบถ้วนนี้จะเห็นได้ชัดจนมาก แหล่งแร่ที่เป็นทรัพยากรในดิน การประมงที่เป็นสินในน้ำ รวมถึงเขตพื้นที่ทางเกษตรกรรมตามบริเวณรอยต่อกับจังหวัดใกล้เคียง และที่โดดเด่นสมบูรณ์แบบ คือ ธุรกิจท่องเที่ยว

องค์ประกอบดังกล่าวเมื่อบูรณาการทุกอย่างเข้าด้วยกันแล้ว ภาพลักษณ์ที่ปรากฏชัดเจนคือ เมืองอุตสาหกรรมใหม่ที่มีความเป็นเมืองท่าเบ็ดเสร็จในตัวเอง ตามปัจจัยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความเจริญรุ่งเรืองในปัจจุบันได้คืบคลานย้อนยาวนานนับพันปี และด้วยเหตุของการดำรงความเป็นเมืองท่ามาเป็นระยะเวลาอย่างยาวนานต่อเนื่อง ที่ทำให้ชลบุรีมีสภาพเหมือนประตูที่เปิดรับการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างถิ่น มีความไวสูงต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามอิทธิพลทางวัฒนธรรมภายนอกที่มาจากการติดต่อค้าขาย ความเจริญทางเทคโนโลยีทุกด้านครอบคลุมประวัติศาสตร์เก่าแก่ จนทำให้ชลบุรีเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในสภาพของเมืองใหม่ที่ค่อนข้างทางประวัติศาสตร์ขาดเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และสืบพิจารณาประเด็นที่เป็นแง่มุมด้านวัฒนธรรม

แหล่งโบราณคดี และประวัติศาสตร์เก่าแก่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 ภายในจังหวัดชลบุรีคือเมืองโบราณ คำบสนหน้าพระธาตุ อำเภอนนทบุรี ที่เรียกกันว่า "เมืองพระรถ" ซึ่งความเป็นมาของชื่อเมืองมีคำอธิบายไว้ในทีคนาสารไทย จังหวัดชลบุรี ฉบับกองวัฒนธรรม สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2504

เมืองพระรถได้รับการสำรวจและศึกษาเบื้องต้นจากกรมศิลปากรและนักวิชาการทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ จนถึงการขุดค้นทางโบราณคดี ดังมีรายละเอียดของการขุดค้น

ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง "การศึกษาเมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี จากหลักฐานของโบราณวัตถุสถานและเนินดินทางโบราณคดี" คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2531

การเสนอผลการขุดค้นเมืองพระรถในโอกาสนี้เป็นเพียงการสรุปหลักฐานสำคัญที่สามารถนำมาใช้กำหนดอายุชุมชนได้ว่า เมืองพระรถเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-18 และเป็นชุมชนที่เป็นเมืองท่า มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ด้วยข้อมูลโดยสรุปดังนี้

ประวัติและการสำรวจเมืองพระรถ

เมืองพระรถเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีขนาดความกว้างและยาวโดยประมาณ 1,550 × 850 เมตร ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 13 องศา 27 ลิปดา 30 พิลิปดา เหนือ และเส้นแวงที่ 101 องศา 11 ลิปดาตะวันออก ปัจจุบันขึ้นอยู่กับส่วนตำบลหน้าพระธาตุ อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี ห่างจากที่ว่าการอำเภอพนัสนิคมไปทางทิศเหนือ ประมาณ 2 กิโลเมตร บนเส้นทางสายจะเปิงเทรา-พนัสนิคม (แผนผังที่ 1 หน้า)

ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองกลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกทั้งทำนา ทำไร่ และเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของเอกชน

ร่องรอยที่แสดงว่าเคยเป็นชุมชนโบราณขนาดใหญ่ คือ คันดินกำแพงเมือง บางส่วนของคูน้ำ และเนินดินโบราณ สถานที่ได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2510

นอกจากหลักฐานดังกล่าวแล้วยังพบกลุ่มโบราณวัตถุอีกเป็นจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปประทับยืนบนหลังพนัสนิคม ภาชนะดินเผา พระพิมพ์ดินเผา แม่พิมพ์พระดินเผา ลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดแก้ว ชิ้นส่วนธรรมจักรศิลา และชิ้นส่วนหินบด

ในจำนวนโบราณวัตถุที่พบนั้น พระพุทธรูปยืนประทับบนหลังพนัสนิคมเป็นโบราณวัตถุชิ้นเด่นที่สุดที่กระจัดุนให้นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์หันมาสนใจศึกษาเมืองพระรถ และตามมาด้วย

การสำรวจบริเวณเมืองโบราณแห่งนี้ หลักฐานทางเอกสารกล่าวถึงการสำรวจและกำหนดอายุสมัยของเมืองพระรถ ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงก่อนการขุดค้นทางโบราณคดี รวม 6 ครั้ง

ผลจากการศึกษาและสำรวจที่ผ่านมา สรุปได้ว่า เมืองพระรถเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีและบรรดาโบราณวัตถุส่วนใหญ่ที่พบก็เป็นสิ่งของที่ผลิตขึ้นในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะพระพุทธรูปยืนประทับเหนือพนักสี่ได้รับการยกย่องว่าเป็นโบราณวัตถุชั้นเอกของชุมชนโบราณเมืองพระรถ

การขุดค้นทางโบราณคดี

เริ่มเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2529 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2529 ทำการขุดค้น 2 หลุม ขนาด 3 x 3 เมตร บริเวณด้านเหนือของเมือง 1 หลุม พบโบราณวัตถุจำนวนมากจากหลุมขุดค้น แบ่งตามวัสดุที่ผลิตได้ 5 กลุ่ม คือ โบราณวัตถุประเภทโลหะ โบราณวัตถุประเภทหิน โบราณวัตถุประเภทกระดูก โบราณวัตถุประเภทแก้วและโบราณวัตถุประเภทดินเผา

โบราณวัตถุประเภทโลหะ มีเหรียญกษาปณ์สำริด แหวนสำริด และเป็นส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก ชิ้นส่วนใหญ่หักเหลือ

โบราณวัตถุประเภทกระดูก มี เขาสัตว์ ฟันสัตว์ ก้างปลา เปลือกหอย และโครงกระดูกสัตว์ประเภทเคี้ยวเอื้องขนาดใหญ่

โบราณวัตถุประเภทหิน มีชิ้นส่วนหินบด แท่งหินบดและลูกปัดหินคาร์เนเลียน

โบราณวัตถุประเภทแก้ว มีลูกปัดแก้วสีแดง ดำ เหลือง ฟ้า ส้ม เขียว และเศษภาชนะแก้ว

โบราณวัตถุประเภทดินเผา มีทั้งกลุ่มเครื่องใช้ทั่วไปที่ไม่ใช่ภาชนะและกลุ่มภาชนะ

ในบรรดาสิ่งของทั้งหมดที่พบจากการขุดค้น มีโบราณวัตถุที่เป็นสิ่งของที่ผลิตจากต่างประเทศ

และสามารถนำมากำหนดอายุสมัยของชุมชนได้ นั่นคือ เศษเครื่องถ้วยจีน เบอร์เซียม และเหรียญกษาปณ์สำริด โดยมีรายละเอียดของแต่ละประเภทดังนี้

เศษเครื่องถ้วยจีน พบกลุ่มเป็นส่วนของชาม, ถ้วย, เหยือก, ไถ

1. ประเภทชาม พบชามเคลือบเขียวแกมเหลืองที่ผลิตจากเตาเผาฉางซา (Chang Sha) ในเมืองฉางซา มณฑลหูหนาน (Hunan) สมัยราชวงศ์ถังในราวพุทธศตวรรษที่ 15 มีเนื้อดินค่อนข้างหยาบสีเทาอ่อน ไปจนถึงขาวปนเหลือง บางครั้งจะพบสีออกชมพู การเขียนลวดลายภายในจะเป็นลายเส้นอิสระเน้นธรรมชาติ รูปดอกไม้ ใบหญ้า เขียนด้วยสีเขียว สีน้ำเงินและสีน้ำตาล

ชามอีกรูปแบบคือชามเคลือบเขียวมีรอยกึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยม ภายใน 5 รอย (Green glazed bowls with five pointed star mark) ชามประเภทนี้มีแหล่งผลิตอยู่ในมณฑลกวางตุ้ง สมัยราชวงศ์ถัง ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ลักษณะเป็นชามเคลือบสีเขียวอ่อนออกเหลือง จุดเด่นเฉพาะของชามชนิดนี้คือ ที่ก้นชามด้านในจะมีรอยกึ่งสี่เหลี่ยม 5 รอยรอบ ๆ ก้นชาม

ชามกลุ่มสุดท้ายคือชามเคลือบเขียวมะกอกแบบยั่ว (Olive-green glazed bowls with spur-marks) พบเป็นส่วนของปากชามและก้นชามรูปกลมไม่มีสันหรือขอบ เนื้อดินเป็นสีเทาจนถึงสีเหลืองอ่อน ผลิตในมณฑลกวางตุ้งในสมัย 5 ราชวงศ์ราชวलयพุทธศตวรรษที่ 15 ลักษณะพิเศษของชามประเภทนี้จะปรากฏอยู่บริเวณก้นชาม ซึ่งจะมีรอยกึ่งติดอยู่ 15-17 รอย เกิดจากที่ดินปั้นกลมวางไว้กับชามที่วางซ้อนกันเป็นแถว เครื่องถ้วยชนิดนี้พบทั่วไปบริเวณ คอเขา อ.คุรุบุรี จ.พังงา ที่ตำบลท่าเรือ อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช ที่แหลมโพธิ์ ตำบลพุมเรียง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี และยังพบที่บริเวณภาคกลางของเกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

2. ประเภทถ้วย เป็นถ้วยขนาดเล็ก เนื้อดินปนกึ่งพอร์ซเลน เคลือบขาวสมัยท้ายราชวงศ์ ปลายราชวलयพุทธศตวรรษที่ 15

3. ประเภทเหยือก พบส่วนที่เป็นหูเหยือกเคลือบสีเขียวอ่อน เนื้อดินปนขาว แกมเหลืองสมัยราชวงศ์ซ่ง ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นหูเหยือกมีลายปั้นแกะเป็นรูปหน้าสิงห์ที่ดูในแนวตั้ง

4. ภาชนะประเภทไห (Jar with olive green glaze) หรือ ไหคุงุน (Dusun Jar) ลักษณะของไหเคลือบสีเขียวมะกอกประเภทนี้มีรูปร่างคล้ายรูปไข่หรือคล้าย ลูกแพร์ ขอบปากสั้นและเป็นสันหนา หูอยู่ในแนวนอนมีประมาณ 4-5 หู เคลือบใสเหมือนแก้ว มีสีต่าง ๆ ตั้งแต่สีน้ำตาลอ่อนจนถึงสีเขียวมะกอก ไหประเภทนี้ผลิตที่เขตชลประทานทุ่ง สมัย รามวงศ์ถึง มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 15

เครื่องถ้วยเปอร์เซีย

เศษภาชนะดินเผาจากเตาเผาประเทศเปอร์เซีย เป็นเศษภาชนะเคลือบสีฟ้า มีเนื้อดิน สีขาวแกมเหลือง ยู่่ง่าย เคลือบด้วยสีฟ้าสดใส สีน้ำเงินวาว เศษภาชนะเปอร์เซีย พบมากที่ แหลมโพธิ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15

เหรียญกษาปณ์สำริด

พบเพียงเหรียญเดียว มีลักษณะเป็นเหรียญกลมเจาะรูสี่เหลี่ยมจตุรัส ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2.5 เซนติเมตร มีจารึกอักษรจีน 4 คำว่า "ไค่หยวน ถังป้อ" เป็นเหรียญที่ผลิตขึ้น ในรัชกาลพระเจ้าไค่หยวน ทำขึ้นไม่เงินตราของจีนในสมัยรามวงศ์ถึง เริ่มใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 1164 ถึง พ.ศ. 1208 และใช้ต่อมาจนถึงรามวงศ์ถึง พ.ศ. 1450

นอกจากใช้เป็นเงินตราแล้ว ชาวจีนในสมัยหลังได้นำเหรียญชนิดนี้มาเป็นเครื่องหมายมงคลจีน เรียกกะแปะเงินเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงความมั่งคั่ง ร่ำรวย โดยใช้พกติดตัว ห้อยคอ หรือเก็บไว้ภายในบ้านเรือนเพื่ออำนวยโชคลาภและความอุดมสมบูรณ์แก่เจ้าของ

สรุปผลการศึกษาวิเคราะห์เมืองพระรถ

ผลการศึกษาวิเคราะห์โบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นร่วมกับโบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจให้ความกระจ่างว่า ชุมชนโบราณเมืองพระรถเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง 2 สมัย และมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศ มีลักษณะเป็นเมืองท่าชายทะเล อายุสมัยของชุมชนอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-16 โดยมีข้อสรุปดังนี้

1. เป็นชุมชนสมัยทวารวดี ระยะเวลาเป็นระยะแรกที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-16 โดยมีโบราณวัตถุที่พบในเส้นทางโบราณคดีเป็นหลักฐานยืนยัน เป็นภาชนะดินเผา พระพิมพ์ดินเผา แม่พิมพ์พระดินเผา แวดินเผา ลูกกระสุนดินเผา เบ้าดินเผา ลูกปัดหินและแก้วสีต่าง ๆ โบราณวัตถุเหล่านี้มีทั้งรูปแบบและลวดลาย ตลอดจนเทคนิคในการผลิตคล้ายกับที่พบในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีอื่น ๆ ในประเทศไทย เช่น ที่เมืองโบราณบ้านคูเมือง จ.สิงห์บุรี เมืองโบราณอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี เมืองโบราณบ้านคูบัว จ.ราชบุรี เมืองชัยบาดาล จ.ลพบุรี เมืองโบราณจันทเสนและเมืองบน จ.นครสวรรค์

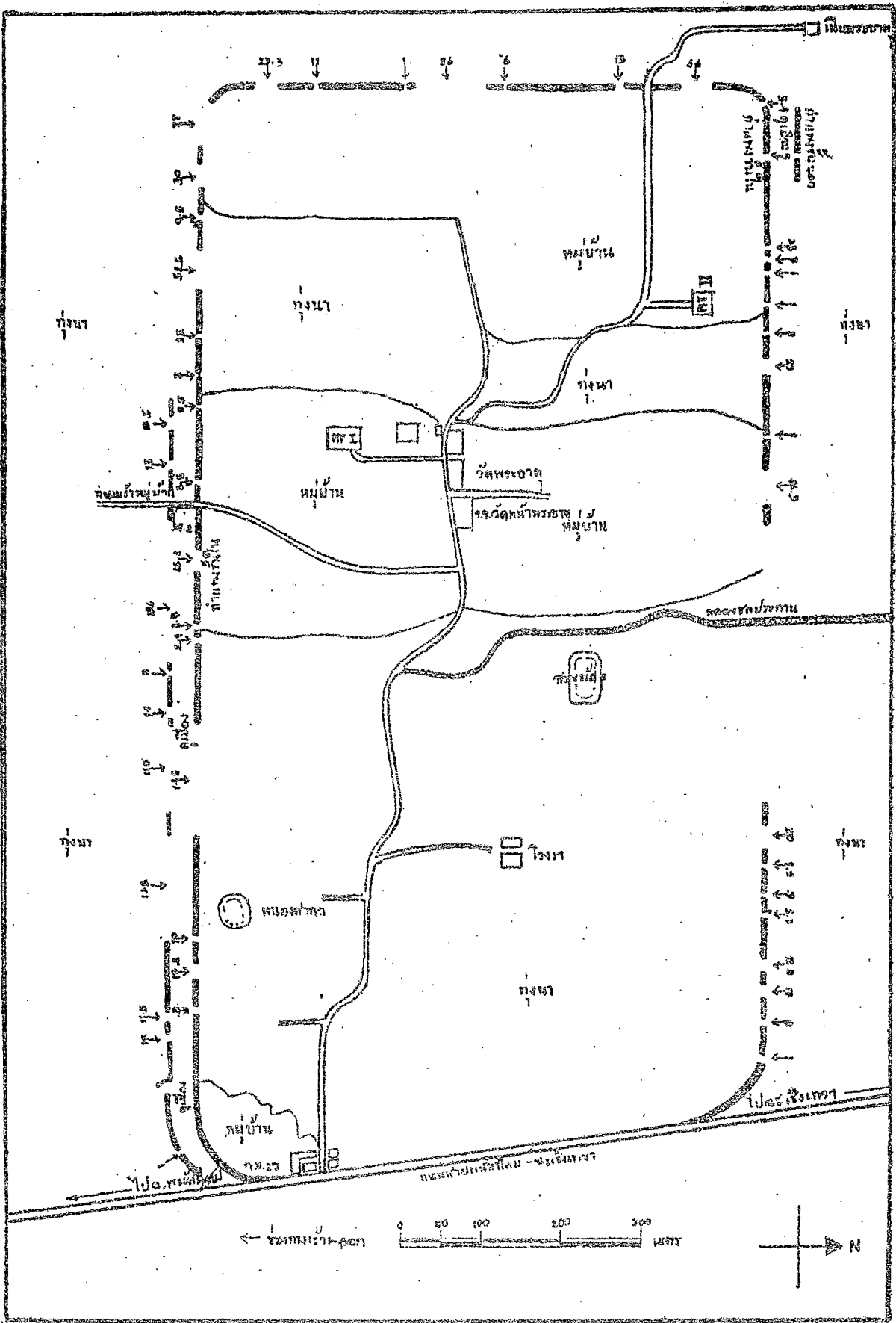
และหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า ชุมชนเมืองพระรถในระยะเวลาที่มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศคือ พบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1164 - 1450) เครื่องถ้วยเปอร์เซีย อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-15 และเหรียญกษาปณ์สำริดจีนสมัยราชวงศ์ถัง

2. เป็นชุมชนสมัยลพบุรี ระยะเวลาชุมชนโบราณเมืองพระรถได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรกัมพูชา เช่นเดียวกับเมืองโบราณร่วมสมัยในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เป็นช่วงระยะเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-18

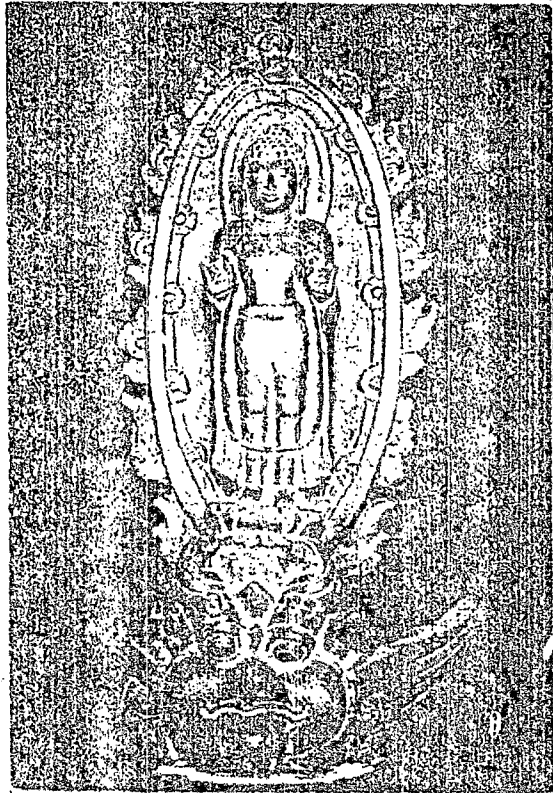
หลักฐานที่สนับสนุนสมมุติฐานนี้คือ พบกลุ่มภาชนะดินเผา เคลือบสีน้ำตาล เคลือบสีน้ำแดงกวาง ที่มีรูปแบบลวดลายและเทคนิคการผลิตแบบเดียวกับ ภาชนะดินเผาที่พบที่แหล่งเตาเผา อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์

หลักฐานสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่ยืนยันว่าชุมชนโบราณเมืองพระรถมีอายุต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 คือกลุ่มเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งหรือซุง (พ.ศ. 1503-1823) ที่พบปะปนอยู่กับกลุ่มเครื่องปั้นดินเผา เคลือบสีน้ำตาลและสีน้ำแดงกวาง

หลักฐานทั้งหมดที่พบจากการขุดค้นสามารถตีความได้ว่า ชุมชนโบราณเมืองพระรถมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14-18 ดำรงชีพอยู่ด้วยการเพาะปลูกเป็นหลัก มีการเลี้ยงสัตว์ล่าสัตว์บก สัตว์น้ำ ทั้งจากแม่น้ำลำคลองและทะเลเป็นอาหาร มีเครื่องมือโลหะ เครื่องใช้ในวิถีประจำวันประเภทภาชนะดินเผา มีเครื่องประดับร่างกาย มีแวทอผ้า มีการติดต่อกับชาวจีนและชาวเปอร์เซีย ในด้านคติความเชื่อมีศาสนาพุทธเป็นหลัก เจริญรุ่งเรืองอยู่ตั้งแต่สมัยทวารวดีถึงสมัยลพบุรี หลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 จึงหมดสภาพความเป็นเมืองท่าในสมัยโบราณ

แผนผังที่ ๑ แผนผังเมืองศรีราชวัด ตำบลลพบุรีพระธาตุ อำเภอท่งชัยนิคม จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพที่ ๑ : พระพุทธรูปประทับยืนในเทวสถาน
 อาบสมันระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-
 15 พบจากการสำรวจเมืองพระรถ

■ พิมพ์ที่ :
งานบริการคำสอนและตำรา
สำนักงานผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายวิชา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางพล

■ แบบปก: เพิ่มศักดิ์ ภูวิชาติ